

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГАВРИЛЮК Оксана Романівна

УДК 811.161.2'367.335(043.3)

**СКЛАДНІ КОНСТРУКЦІЇ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-
ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ: СТРУКТУРА ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Д и с е р т а ц і я

на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник:

ВИСОЦЬКИЙ Анатолій Васильович,

кандидат філологічних наук, доцент

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНА СЕМАНТИКА У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ	13
1.1. Логіко-філософське розуміння категорії допустовості.....	13
1.2. Допустовість у системі категорій української мови.....	16
1.3. Історія дослідження та інтерпретація складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.....	22
1.4. Семантична структура складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в українській мові.....	36
1.5. Інтенсивність як лінгвістична категорія та її вираження у складних синтаксичних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики.....	47
1.6. Структурна організація складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.....	57
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2	
ІНТЕНСИВНІ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНІ ВІДНОШЕННЯ У СИСТЕМІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ	66
2.1. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики та засоби зв'язку між їх частинами.....	66
2.2. Структурна організація неітеративних складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.....	75
2.2.1. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики з якісним значенням.....	75
2.2.2. Складнопідрядні речення з квантитативним значенням.....	88
2.2.3. Складнопідрядні речення з атрибутивним значенням.....	95
2.3. Структурна організація ітеративних складних конструкцій	

	3
інтенсивної допустово-протиставної семантики.....	100
2.3.1. Складнопідрядні речення з суб'єктно-об'єктним значенням..	100
2.3.2. Складнопідрядні речення з локативним значенням.....	105
2.3.3. Складнопідрядні речення з темпоральним значенням.....	110
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3	
ІНТЕНСИВНІ ПРОТИСТАВНО-ДОПУСТОВІ ВІДНОШЕННЯ У	
СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ.....	114
3.1. До питання про лінгвістичний статус складносурядних речень....	114
3.2. Невідповідність граматичних і семантичних ознак складносурядних протиставно-допустових речень інтенсивної семантики.....	116
3.3. Засоби акцентуації на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням.....	120
3.4. Видо-часові характеристики дієслів-присудків у вираженні протиставно-допустових відношень у складносурядних реченнях.....	125
3.5. Засоби поєднання частин складносурядних протиставно- допустових речень інтенсивної семантики.....	129
3.6. Інтенсифікатори допустового значення в складносурядних реченнях.....	135
Висновки до розділу 3.....	141
РОЗДІЛ 4	
ІНТЕНСИВНІ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНІ ВІДНОШЕННЯ У	
БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ РЕЧЕННІ.....	143
4.1. Проблема статусу безсполучникових складних речень у синтаксичній системі української мови.....	143
4.2. Структурні, семантичні й стилістичні особливості безсполучникових складних речень з допустовим компонентом.....	151
4.2.1. Особливості структури безсполучникових допустово-	

	4
протиставних речень.....	153
4.2.2. Семантичні різновиди безсполучникових складних речень з імпліцитним вираженням допустовості.....	155
4.2.3. Граматикалізовані засоби вираження допустово-протиставного значення в безсполучникових реченнях.....	158
4.3. Участь інтенсифікаторів допустового значення у вираженні допустово-протиставних відношень.....	163
4.4. Засоби акцентування на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням.....	164
4.5. До питання про парцеляцію складних безсполучникових речень допустово-протиставної семантики.....	166
Висновки до розділу 4.....	171
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	179
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ.....	205

ВСТУП

У сучасній граматиці вивчення складного речення зосереджено переважно на функціональному та комунікативному аспектах, а також комплексному семантико-синтаксичному аналізі. Актуальність цих підходів полягає в можливості докладного розгляду різноманітних синтаксичних структур з урахуванням усіх можливих їхніх функцій та сфер уживання. Потракткування складного речення як поліпредикативної одиниці дозволяє виділити в його структурно-семантичній моделі не тільки загальні структурні ознаки, що визначають загалом природу складного речення як синтаксичної одиниці, але й виявити в цих мовних одиницях семантичні ознаки, які роблять кожну модель індивідуальною в структурному плані і конкретною в семантичному. Серед різноманітних типів складних синтаксичних одиниць особливими за структурно-семантичними ознаками є складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Теоретичні положення, з позицій яких у дослідженні здійснено спостереження за складними реченнями інтенсивної допустово-протиставної семантики, ґрунтовані на поглядах сучасних вітчизняних та зарубіжних мовознавців і складають такі засадничі принципи: складні речення – це не механічне поєднання речень, а складна синтаксична єдність, частини якої взаємозв'язані і взаємозумовлені, тому при розрізненні груп складних допустових речень взято до уваги всі конструктивні елементи речення: сполучні засоби, наявність чи відсутність співвідносних слів, інтонацію і порядок слів та частин речення, лексичний склад і морфолого-синтаксичні форми речення, зокрема часові форми, видові, способу дієслів-присудків обох частин, а також семантико-синтаксичні відношення між частинами речення.

Найповніше дослідження складних допустових речень у сучасній українській літературній мові належить А. Г. Квацуку; структурні, логіко-семантичні та функціональні типи допустових речень у сучасній науковій

мові стали предметом окремого дослідження Н. О. Ковальнової; Т. П. Ткачук описав функціонально-семантичну категорію допустовості. Аналіз різних класифікаційних ознак допустових речень відображено в працях І. І. Слинька, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, І. Г. Чередниченка, Н. В. Гуйванюк, О. К. Безпояско, О. Т. Волоха, М. Ф. Кобилянської, В. І. Кононенка, К. Ф. Шульжука, М. В. Мірченка, А. П. Загнітка та інших. Допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні на матеріалі російської мови досліджували такі вчені, як В. О. Богородицький, М. Є. Кухаревич, Т. Г. Печонкіна, Н. О. Андрамонова, Н. П. Перфільєва, В. Ю. Апресян та інші.

У центрі уваги українських лінгвістів були переважно складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, своєрідність структури яких полягає у тому, що сполучні засоби, які організують такі конструкції, складаються з допустової частини – компонентів *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивність дії чи стану і є сполучними засобами підрядності, та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно / експліцитно як сполучники у складносурядному реченні. Складносурядні та безсполучникові складні речення з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами не були предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Різні підходи до вивчення категорії допустовості та її вираження різноманітними синтаксичними конструкціями (просте речення, складнопідрядне речення, надфразна єдність) дали змогу дослідникам з'ясувати роль сполучників, прийменників та займенників у допустовому реченні, релевантність актуального членування речення у ході формування допустової семантики. У поле зору граматистів потрапили насамперед складнопідрядні допустові речення. При зіставленні допустових відношень з умовними, причиновими і протиставними науковці звертали увагу на такий

класифікаційний поділ, як допустові речення вільної і зв'язаної структур, частководопустової і загальнодопустової семантики та ін. Відсутність в українських мовознавчих розвідках комплексного розгляду мовних і позамовних засобів формування допустово-протиставних речень інтенсивної семантики, їх структури та функціонування визначило актуальність наукового дослідження.

Активізація складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в мовленні, їх висока продуктивність у синтаксичній системі сучасної української мови зумовлює необхідність комплексного аналізу функціонування всіх моделей, що беруть участь у побудові цих конструкцій.

При дослідженні складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики видається доцільним брати за основу комбінований підхід до аналізу синтаксичних явищ, “що передбачає можливість синтезу двох напрямків аналізу – “від форми до функції” і “від функції до форми”” [64, с.10].

Актуальність дослідження визначена відсутністю в українському мовознавстві системних розвідок, присвячених комплексному аналізу складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. На сьогодні описані лише окремі типи складнопідрядних речень з відповідним значенням.

Сама ж семантико-синтаксична категорія допустовості ще не знайшла достатньої репрезентації у лінгвістичних дослідженнях. Необхідність її вивчення зумовлена тим, що комплексне дослідження цієї категорії дає змогу вирішити широке коло сучасних мовознавчих проблем: встановлення місця аналізованого типу речень у наявних таксономіях, засобів модифікації конструкцій допустово-протиставної семантики, типології комунікативних ситуацій, у яких функціонують досліджувані одиниці, культурологічних та соціальних чинників впливу на вибір мовцем конкретного мовного матеріалу, типових лексичних одиниць та синтаксичних моделей реалізації допустово-протиставної семантики тощо.

Отже, актуальність дослідження полягає в необхідності детального аналізу структури та функціонування складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики. До аналізу залучено три види складних речень: складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові.

Системний розгляд складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики дозволить повніше збагнути структуру мови і мовлення загалом, встановити механізми функціонування та взаємодії різних мовних рівнів із властивими їм лінгвальними одиницями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова „Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови і є складником комплексної теми „Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дисертаційної роботи затвердила Вчена рада Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2006 року) та схвалила наукова координаційна рада „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол №37 від 26 квітня 2007 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні структурно-семантичних та функціональних ознак складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики та дослідженні синтаксичних зв'язків у межах функціональних типів указаних речень.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати специфіку та місце семантико-синтаксичної категорії допустовості у мовній системі і визначити її зв'язок з іншими граматичними категоріями української мови;
- 2) дослідити засоби вираження семантико-синтаксичних допустово-протиставних відношень у структурі складного речення;

- 3) виділити основні типи складних синтаксичних структур інтенсивної допустово-протиставної семантики;
- 4) встановити функціонально-семантичні моделі речень інтенсивної допустово-протиставної семантики;
- 5) виявити та схарактеризувати структурну і семантичну різноманітність і неоднорідність речень цього типу;
- 6) з'ясувати додаткові семантичні відтінки в допустово-протиставних реченнях.

Об'єкт дослідження – складні речення з інтенсивною допустово-протиставною семантикою.

Предмет дослідження – система дериваційних, лексичних, граматичних засобів вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у структурно-семантичних типах складних речень.

Методологічною основою дисертації є положення про єдність форми і змісту мовної системи. Відповідно до цього положення граматична оформленість і семантика речення розглянуті як два взаємопов'язані фактори єдиної сутності. У роботі представлено спробу синхронного опису ділянки синтаксичної системи, обмеженої рамками семантико-синтаксичної категорії допустовості.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження зумовили **методи й методику роботи**. Як основні у дисертації використано описовий метод, на підставі якого узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом (опис різновидів складних допустово-протиставних речень та виявлення їх особливостей), метод компонентного аналізу (виділення одиниць допустово-протиставної семантики, відмежування їх від близьких за семантикою груп), дистрибутивний метод (визначення особливостей сполучення компонентів складного речення). Окрім того, у дослідженні застосовано метод моделювання, а також методика трансформаційного аналізу.

Матеріалом дослідження слугували складні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, дібрані методом суцільного вибирання з творів художньої літератури (XIX – початку XXI століття) та сучасної публіцистики, а також синтаксичні структури, змодельовані автором відповідно до функціонально-семантичних моделей допустово-протиставних речень (понад 1000 одиниць).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз функціонально-семантичних засобів вираження інтенсивної допустово-протиставної семантики в межах складного речення, виявлено чинники, що впливають на їх функціонування, встановлено закономірності реалізації семантико-синтаксичних допустово-протиставних відношень у реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики. Такий підхід до вивчення допустових речень дозволяє виділити серед них функціонально-семантичні типи, що розрізняються як за кількістю семантичних компонентів, так і за неоднорідністю складних смислових відношень. Написання праці значною мірою зумовлене сучасними новаторськими підходами до тлумачення мовних явищ, у яких розглядають синтаксичні одиниці з погляду поєднання функціонально-комунікативних, прагматичних, когнітивних, семантико-синтаксичних параметрів з традиційними методиками аналізу.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні наукових засад комплексного аналізу синтаксичних одиниць з допустово-протиставними відношеннями, у виробленні принципів їх структурно-семантичної типології, що дає змогу використовувати результати роботи при вивченні організації речень з іншими типами відношень між предикативними частинами. Інтегральний підхід до аналізу складного речення формує засади поглибленого розуміння синтаксичних процесів, а також суттєво доповнює теорію української лінгвістики новими інтерпретаціями функціонально важливого мовного матеріалу. Воно сприятиме глибшому пізнанню сутності семантико-синтаксичної категорії допустовості, її зв'язків з іншими

категоріями, збагачуватиме новими ідеями теоретичну граматику української та інших слов'янських мов, прислужиться в подальшому вивченні проблем синтаксису. У науковому дослідженні розглянуто специфіку внутрішньомодельних і міжмодельних модифікацій і трансформацій речень допустової семантики. Сформульовані в дисертації принципи аналізу семантико-синтаксичної структури речень можуть знайти своє застосування при розв'язанні низки питань функціональної та категорійної граматики української та типологічно близьких до неї мов.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні курсу сучасної української літературної мови в загальноосвітній та вищій школі, розробленні спецкурсів і спецсеминарів з проблем синтаксичної семантики та функціонального синтаксису. Результати дослідження можуть лягти в основу підручників і навчальних посібників із граматики української мови.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорено на X Всеукраїнській науково-практичній конференції "Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції" (Київ, 16-18 травня 2007 р.), на Всеукраїнській науковій конференції "Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах I-ої половини XX століття" (Ніжин, 19-20 жовтня 2007 р.), на Міжнародній науковій конференції "Взаємодія лексичної і граматичної семантики" (Київ, 22-23 травня 2008 р.), на Міжнародній науковій конференції "Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв'язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами" (Рівне, 15-16 жовтня 2009 р.), а також на звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу й аспірантів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2004-2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 7 публікаціях, серед яких 6 статей, що опубліковані у виданнях, визначених ВАКом України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, лінгвістичної бібліографії та списку використаних текстових джерел.

РОЗДІЛ 1

ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНА СЕМАНТИКА У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1.1. Логіко-філософське розуміння категорії допустовості

У мові найповніше отримують своє відображення основоположні понятійні категорії буття й навколишнього світу, такі як мета, умова, причина, наслідок, допустовість та інші і в яких, за словами О. В. Бондарка, “виявляється єдність загальнолюдських законів мислення” [38, с.79]. Серед мовних одиниць різних рівнів особливу роль займають складні речення, які мають найскладнішу серед усіх будову, найбільший семантичний діапазон.

Одним із найскладніших семантичних різновидів цих конструкцій є речення з допустовим компонентом. Наявність допустового компонента як диференційної семи компонентного складу речення передбачає складну семантичну ієрархію та дихотомічну природу конструкції, у якій можна виділити поняття допустовості як універсальної логічної категорії і як граматичний компонент сполучникових і безсполучникових складних речень.

Чітка двочленність складного речення, в якому одна частина висловлює причину, умову, обставини, всупереч яким все ж відбувається дія другої частини як результат (наслідок), спричиняє допустові відношення між частинами. Вони ґрунтуються на причиново-наслідкових зв'язках. Це специфічні, особливі причиново-наслідкові відношення, що передбачають немотивованість одного явища іншим. Допустові відношення репрезентують не просто невідповідність між двома явищами, а протиріччя причини і наслідку, протилежного очікуваному.

Філософська інтерпретація допустовості є надто узагальненою, як і потрактування інших категорій філософії. Причина, за філософським

визначенням, – це філософська категорія, що виражає реальне існування взаємопов'язаних явищ, у процесі взаємодії яких одне з них (причина) за певних умов неминуче породжує інше явище, подію, процес (наслідок) [209, с.62].

Наслідок – це філософська категорія, що виражає результат дії причини. Одна причина за різних умов викликає різні наслідки, як і певний наслідок може бути зумовлений різними причинами (чи бути результатом їх спільної дії). Пошук причиново-наслідкових зв'язків – важливе завдання пізнання [209, с.71].

Найважливіші характеристики причиново-наслідкового зв'язку такі:
 а) часова послідовність: причина завжди настає раніше за наслідок;
 б) причина – процес взаємодії; в) наслідок – її кінцевий результат, який отримує свою реалізацію у виникненні нового. Філософське розуміння причиново-наслідкового відношення, що стосується лише матеріального перебігу цього процесу, а не реалізації його в мові, закладає підвалини для усвідомлення зв'язку причини і наслідку в логіці й лінгвістиці [124, с.9].

Будучи відображеними в законах мислення, причиново-наслідкові відношення не прямо віддзеркалюють реальну дійсність, а відбивають об'єктивний світ у поняттях, судженнях, умовиводах відповідно до специфіки логічних законів. Отримуючи матеріальне втілення в мові, мислення, а значить і його закони, впливають на формування висловлень. Це виявляється у розташуванні частин (спочатку причина, потім наслідок), у доборі сполучних засобів, співвідносних формах присудків тощо. У цьому виявляється вплив логіки на мовне втілення причиново-наслідкових відношень. На підставі згаданих ознак причиново-наслідкового зв'язку можна визначити його специфіку, яка виявляється в семантичній структурі складного допустового речення:

- 1) наслідок виникає в результаті взаємодії подій;

- 2) наслідок спричинює подія (причина, підстава), що закріплюється в дотриманні вимоги: наслідок можливий лише за умови існування іншої події, яка його спричинила;
- 3) для категорії наслідку притаманна реальна модальність, що відбиває об'єктивність існування причиново-наслідкових відношень у дійсності [124, с.10-11].

Серед основних типів конструкцій, що матеріалізують ці ознаки, можна визначити такі:

- **складнопідрядні речення:** *Володько знає, що мама переховують там якісь старі книжки і папери, ніхто не знає, що то за книжки і для чого вони там ховаються, але вони там були, і скільки Володько не просив, скільки не молив, щоб йому то показали, мати все мала одну відповідь:*

— *Як підростеш — дістанеш! — І це все (У. Самчук);*

- **складносурядні речення:** *Чи давно топтали цю рівнину турецькі коні, чи давно палено й плюндровано її, а ось вона лежить перед завойовниками мов би й не торкана його мечем і не понищена копитами його коней (П. Загребельний);*

- **безсполучникові складні речення:** *Проїхав (драматург) степи, в Асканію Нову заскочив набратися вражень, три рази ночував у голів колгоспів, їв кавуни, купався, обійшов усе будівництво, парторга відвідав, профком, спецчастину, розмовляв з п'ятьма робітниками, - нема сюжету (О. Довженко).*

Отже, філософська інтерпретація категорії допустовості підтверджує її безпосередній зв'язок із категоріями причини і наслідку. Допустові ж відношення, що виникають між частинами складного речення, – це специфічні причиново-наслідкові відношення, при яких результат (наслідок) відбувається всупереч причині; вони репрезентують не просто невідповідність між двома явищами, а протиріччя причини і наслідку, протилежного очікуваному.

1.2. Допустовість у системі категорій української мови

У семантичній структурі складного речення компонент допустовості виступає як реальна подія, спричинена іншою подією, у взаємозв'язку яких спостерігається часова послідовність або відносна одночасовість їх здійснення.

Допустовість є частиною широкого класу відношень, що об'єднані в категорію зумовленості. У лінгвістиці категорія зумовленості має подвійне потрактування: у вузькому розумінні – це умова, в широкому – причина якої-небудь дії. Словник української мови дає таке визначення цьому поняттю: “Зумовленість. Залежність від певних причин. Зумовлювати. 1. Бути причиною чого-небудь, викликати щось; спричиняти. 2. Будучи умовою існування або формування чого-небудь, визначати його якість, характер, специфіку” [205, с.729-730] .

Словник російської мови так потлумачує цю категорію: “Зумовленість. Необхідність чого-небудь, що впливає з яких-небудь умов; залежність від яких-небудь причин. Зумовлювати. 1. Обмежити якою-небудь умовою. 2. Бути причиною чого-небудь, викликати що-небудь” [204, с.784].

На думку граматистів М. І. Черемисіної та Т. О. Колосової, зумовленість – це складно організований комплекс, складна система відношень, яку граматична традиція досить умовно зводить до п'яти типів відношень: це умовні, причинові, допустові, мети і наслідку [240, с.68].

Дослідники виділяють пряму зумовленість та зворотну, яка “пов'язана з перерозподілом функцій між зумовленою та зумовлювальною частинами” [170, с.578]. Пряма ж зумовленість передбачає об'єктивну взаємозалежність між частинами складного речення. Семантико-граматичні відношення зумовленості, ймовірно, не репрезентують єдине нерозчленоване ціле, а є низкою категорій, пов'язаних між собою спільною ознакою. У працях мовознавців по-різному визначено типи семантико-синтаксичних відношень, що структурують категорію зумовленості. У працях С. О. Шувалової

виділено відношення причини, умови, мети. “Відношення зумовленості передбачають три базових смисли: причиново-наслідкові, умовні та мети. В основі всіх трьох смислів лежить одна спільна ідея – ситуація-1 породжує ситуацію-2, тобто ідея породження” [251, с.53]. А. Ф. Прияткіна наголошує на тому, що відношення зумовленості характерні для різних структур і бувають кількох видів: а) причина, мотивація, основа; б) умова і зворотна зумовленість (допустове значення); в) мета [181, с.29-30]. У колективній праці “Семантико-синтаксична структура речення”, окрім зазначених відношень, виділено ще відношення наслідку та відповідності. “Відношення обумовленості – наслідку поширюють пропозиційний предикат з погляду взаємопов’язаності двох ситуацій, при якій одна ситуація виступає достатньою основою для реалізації другої. Ці відношення диференціюються на ряд груп, з-поміж яких слід виділити найпоширеніші: причинно-наслідкові відношення, умовно-наслідкові відношення, відношення відповідності-наслідку” [67, с.75].

Відношення допустовості як складової категорії зумовленості описані Н. О. Андрамоновою. Дослідниця додає ще й відношення протиставлення та вказує на існування допустово-протиставних відношень в обставинних реченнях. “Відношення зумовленості виявляються в обставинних реченнях, де наявна двосемність, причому кожна з сем взаємодоповнює, взаємовизначає іншу. У них отримують експліцитне вираження причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, допустово-протиставні відношення” [10, с.17].

У “Русской грамматике”-80 також визначено відношення допустовості, при якому “одна ситуація не є достатньою підставою для того, щоб витіснити іншу ситуацію” [190, с.585].

Оскільки допустовість належить до широкої категорії зумовленості, варто виділити основну семантичну ознаку різноманітних допустових конструкцій: у допустових реченнях зображено дві ситуації, одна з яких взаємодіє з іншою. Допустове значення відштовхується від ідеї породження ситуації-2 ситуацією-1, оскільки ситуація-2 виникає всупереч існуванню

ситуації-1, яка є для неї перешкодою. По суті, допустові відношення є відношеннями “антизумовленості” [251, с.55].

Допустові речення називають реченнями зворотної зумовленості на відміну від причиново-наслідкових і умовно-наслідкових, які належать до речень зумовленості, бо важливим семантичним компонентом допустових речень є компонент із семантикою зворотного наслідку, що внутрішньо пов'язаний відношенням протиріччя з прямим наслідком.

Допустові відношення репрезентують модифікацію каузального значення, поєднаного з протиставним компонентом, і утворюють нереалізовану зумовленість: інформація однієї частини представлена як фактор, що виявився недостатньою основою для того, щоб відмінити ситуацію, про яку повідомляє друга частина [144, с.137].

Відомо, що сучасний стан граматичного ладу української мови характеризує розгалужена система синтаксичних категорій, що властиві синтаксичним одиницям різного типу і виявляються на основі синтаксичних зв'язків та характеру семантико-синтаксичних відношень між конститутивними одиницями речення. Система синтаксичних категорій речення відображає водночас його рівневу структуру, в якій простежуємо насамперед формально орієнтовані показники категорійних функцій [150, с.88-89]. Цілісну концепцію мовної категорійності, що й зараз слугує основоположною теорією вчення про різнорівневі лінгвістичні категорії, вперше розробив О. О. Потебня [180]. Із його вченням тісно пов'язана теорія про семантико-синтаксичні категорії речення в її сучасному різноаспектному витлумаченні.

За спостереженнями М. В. Мірченка, семантико-синтаксична категорія речення – це семантико-синтаксичний різновид синтаксичної реченнєвої категорії, який спрямований на відображення позамовної дійсності й охоплює загальним семантичним змістом кілька взаємопротиставлених і формально виражених реченнєвих значень видових щодо цієї категорії понять. Семантико-синтаксичні категорії відображають особливості передачі

семантичних функцій у формально-граматичній структурі речення. Їх структурують: категорія семантико-синтаксичної валентності, семантико-синтаксичної елементарності/ неелементарності речення, семантико-синтаксичні надкатегорії предикатності та субстанціальності. У складі семантико-синтаксичної надкатегорії предикатності поряд з підкатегоріями темпоральності, порівняння, атрибутивності, зіставлення/ протиставлення, розділовості варто виділити підкатегорію зумовленості, одним із складників якої і є категорія допустовості, що функціонує в одній синтаксичній площині з категоріями причини, мети, відповідності/ невідповідності [150, с.90, 138].

Термін “допустовість” (лат. *concessio*), введений ще в латинських граматиках, відображає риторичну традицію, яка існувала аж до XIX століття і в рамках якої допустовість тлумачили не як категорію, а як риторичну фігуру. При цьому вона не завжди асоціювалася із уживанням таких спеціальних лексикалізованих чи граматикалізованих засобів, як допустові сполучники *хоч, хоча, незважаючи на те що, дарма що*, прийменники *всупереч, наперекір, попри, при* тощо. Ще М. В. Ломоносов давав визначення допустовості, аналізуючи дискусії мовця із суперником: якщо супернику в чомусь поступаємося, але натомість наводимо вагоміші аргументи, виникає ситуація допустовості [141, с.275].

До XX століття риторичне розуміння допустовості загалом змінюють лінгвістичним (семантичним), що визначає семантику допустових відношень як опозицію, протиріччя між двома фактами. Ця концепція передбачає закріплення допустового значення за визначеними мовними одиницями – лексемами і конструкціями. В Академічній граматиці російської мови описані допустові відношення, що формуються у складних допустових реченнях за допомогою допустових сполучників *хоч (хоча), незважаючи на те що, хай, нехай, дарма що* [80, с.337].

У сучасному мовознавстві відображені обидві традиції – і семантична, і риторична. У працях В. Ю. Апресяна, А. Г. Кващука, М. В. Ляпон, Р. М. Теремової, В. С. Храковського та інших основну увагу зосереджено

насамперед на допустовій семантиці мовних одиниць, а в працях Н. Д. Арутюнової, Д. М. Шмельова проаналізовано їхню роль у побудові діалогу і в полеміці.

”Допустовий – який виражає припущення чого-небудь, не взяту до уваги умову, перешкоду” [205, с.376].

Категорія допустовості структурує складнопідрядне речення з підрядною допустовою частиною як базову синтаксичну конструкцію і похідне від складнопідрядного просте неелементарне речення з допустовими синтаксемами. Вона охоплює дві грами – граму нейтральної допустовості і граму акцентованої допустовості [150, с.143]. У складному реченні на граму нейтральної допустовості вказують сполучники *хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що* та інші, що формують структури зі значенням нейтральної, не підкресленої у змістовому плані різноспрямованості явищ. Напр.: *Колись ми з Юхимом товаришували, хоч він од мене й старший, мабуть, років на сім* (Гр. Тютюнник).

У системі складних конструкцій акцентованого допустового значення численну групу складають речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, своєрідність структури яких полягає в тому, що сполучні засоби, які організують такі структури, складаються з допустової частини – компонентів *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивність дії чи стану і є сполучними засобами підрядності, та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно/експліцитно як сполучники у складносурядному реченні. Напр.: **Як не** намагався Андрій втримати свої нерви, **але** втримати не міг, — *все в голові пішло обертом* (І. Багрянний). **Хоч як** Рустем гнав коня – *далеке мертво світило не наближалося, було недосяжне, як доля* (П. Загребельний).

Відмінність між реченнями нейтральної й акцентованої допустовості можна простежити на порівнянні таких прикладів складнопідрядних речень:
1. **Хоч** кричав Грицько..., *а по його не сталося.* 2. **Як не** кричав Грицько..., *а*

по його не сталося (Панас Мирний). 3. *Хоч як кричав Грицько..., а по його не сталося.* Очевидно, що в другому і третьому реченнях дія, виражена дієсловом *кричати*, виявляється з найбільшою інтенсивністю, в результаті чого підрядне речення набуває узагальнювального значення. У першому ж реченні ця дія виявляється звичайно, а не посилено [116, с.81].

З усіх типів підрядних речень, що функціонують в українській мові, допустові підрядні речення є найбільш розмитими синтаксичними одиницями. Двоякість самого значення допустовості, що є дотичним як до значення, протилежного умовно-причиново-наслідковому, так і до значення протиставлення; можливість уживання сурядних протиставних сполучників; складність формулювання логічного питання – все це зумовлює особливу позицію допустових речень серед інших підрядних. Ці чинники визначили диференціацію поглядів граматистів на природу й місце таких одиниць у синтаксичній системі і дали підстави одним ученим вилучити ці речення з ряду складнопідрядних, іншим – уважати їх перехідними структурами від сурядності до підрядності (В. О. Богородицький, О. М. Пешковський).

Сучасні синтаксисти розглядають складні речення, в яких одна частина приєднана до іншої за допомогою сполучників *хоч, незважаючи на те що, дарма що*, а також за допомогою сполучень *як не, хто не, де не* та інших, як складнопідрядні конструкції з підрядними допустовими, при цьому зазначаючи, що підрядність у таких реченнях межує з сурядністю.

Складнопідрядні речення з підрядними допустовими мають допустово-протиставний характер, оскільки в кожному допустовому підрядному показана причина або умова, що суперечить сказаному в головному реченні: не мало б, але здійснюється. Напр.: *Скільки не поливали [городину], нічого з того не виходило* (В. Барка). (Не мало б не бути результату від поливу городини, однак нічого з того не виходило). В інших реченнях сурядні протиставні сполучники прямо вказують на протиставний характер речення: *Кажуть, у степу з криниці скільки не пий, однак дна не дістанеш* (Нар. тв.).

Семантико-синтаксична категорія допустовості охоплює також і складносурядні та безсполучникові речення, між частинами яких існують допустово-протиставні відношення, що є різновидом речень з причиново-наслідковими відношеннями, напр.: *Та в нього ж був ревматизм і грижа, та він же не чув на одне вухо, та він же був чоловік тонкої п'ясті, - а вони його взяли та й роздерли!* (Л. Костенко). *І знову зброя у двобої Дзвенить над збитою водою, і квасить нелюдів ріка, - не ломить сила козака* (М.Стельмах). За характером семантико-синтаксичних відношень і за порядком розташування частин такі речення співвідносні з складнопідрядними допустово-протиставними реченнями.

Отже, допустовість – це семантико-синтаксична категорія, яка відображає логічні відношення зворотної зумовленості між двома субстанціями реальної чи уявної дійсності або двома ознаками, діями, станами однієї субстанції.

1.3. Історія дослідження та інтерпретація складних конструкцій інтенсивної допустово–протиставної семантики

Питання про складне речення почали розробляти пізніше, ніж питання про просте речення, хоча наявність складних речень відзначали ще в граматиках XVIII ст.: у російській мові – у синтаксисі А. О. Барсова, у німецькій – у граматиці Аделунга. Проблеми складного речення і зв'язків його компонентів розглядали в своїх працях П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, В. О. Богородицький, М. Н. Петерсон та інші. Значну роль у розвитку теорії складного речення відіграли праці М. С. Поспелова, які виявили її основні суперечності і намітили шляхи їх подолання. Подальшу розробку теорія складного речення отримала в працях В. В. Виноградова, О. С. Мельничука, В. А. Белошапкової, А. П. Грищенка, К. Ф. Шульжука, Л. Ю. Максимова, Г. А. Золотової, О. В. Падучевої та інших. Вагомий внесок у розвиток теорії складного речення зробили

дослідження, здійснені на матеріалі інших мов: В. М. Ярцевої, О. І. Смирницького, Л. С. Бархударова – на матеріалі англійської мови; В. Г. Адмоні, О. І. Москальської, О. В. Гулиги – на матеріалі німецької мови.

Традиційно складне речення розуміють або як об'єднання двох чи більше простих речень, або ж як поєднання компонентів, більш-менш подібних до простих речень. У зв'язку з цим важливо звернути увагу на два моменти. Перший полягає в тому, що термін „речення” виявляється двозначним у тому плані, що його використовують для позначення принаймні двох різних об'єктів: простого речення і "речення загалом", різновидами якого повинні бути "просте речення" і "складне речення".

Другий момент ґрунтований на твердженні про те, що поняття складного речення припускає існування "системи простого речення з властивими йому закономірностями, воно будується над цією системою і на її основі" [28, с.166]. Ця думка базована на концепції історичного передування утворення структури простого речення, за якою і на основі якої склалася структура складного речення. Звідси і висновок деяких учених, що складне речення – не самостійна цілісна одиниця, а своєрідне поєднання, сполучення речень (О. М. Пешковський, О. О. Шахматов).

Що стосується історичного передування простого речення складному, то існує обґрунтована думка про те, що перші ознаки появи складного речення припадають на той час, коли просте речення в сучасному розумінні тільки формувалося. Цю думку підтверджують дослідження в галузі індоєвропейських мов [3, с.196]. У зв'язку з цим можна вважати, що немає переконливих аргументів для абсолютного підтвердження тези про первинність структури простого речення і вторинності, похідності структури складного речення. Тим паче, що ці дослідження базуються на матеріалі писемних пам'яток, що припускає вже високий рівень розвитку мови. Тому можна вважати, що просте і складне речення – поняття співвідносні. Тільки оформлення структури простого речення дозволяє протиставляти його складному реченню, тобто це протиставлення цілком виправдане для

сучасної мови. Однак воно втрачає свій зміст для індоєвропейської мови-основи, у якій не було складних речень, а отже, не було і простих у звичайному, сучасному, розумінні цього терміна [119, с.116]. З цією позицією скоординований і комунікативний підхід до проблеми сутності складного речення як єдиного цілісного висловлення, однієї цільної функціональної одиниці, структурного різновиду "речення взагалі" як основної синтаксичної одиниці [177]. На думку В. А. Белошапкової, "складне речення можна визначити як сполучення предикативних одиниць чи їх еквівалентів, побудоване за тією чи іншою структурною схемою і призначене для функціонування як однієї комунікативної одиниці... Складне речення, подібно до простого, репрезентує таку синтаксичну структуру, призначення якої полягає в тому, щоб бути однією комунікативною одиницею" [26, с.207].

Отже, складне речення репрезентує окреме висловлення ("цілісне речення" [Адмони]), що структурно розпадається на два формальних компоненти, на дві предикативні одиниці. Формальна цілісність складного речення забезпечена граматичними засобами, до яких належать насамперед сполучники, потім структура компонентів, форми присудків і порядок частин [23, с.4].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики віддавна були об'єктом зацікавлення граматистів. Однак до сьогодні граматичні й семантичні особливості цих конструкцій не отримали єдиного, загально визнаного потлумачення, що можна пояснити не тільки складністю семантичної структури речень, специфічною системою сполучних засобів, а й різноспрямованістю лінгвістичних досліджень.

У мовознавчій літературі переважно описано складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, які більшість граматистів (Л. А. Булаховський, О. М. Гвоздев, Н. О. Жданов, А. Г. Кващук, Б. М. Кулик, Н. П. Перфільєва та інші) тлумачать як узагальнено-допустові (особлива група складних допустових речень). При цьому відносні

займенники мають узагальнювальне значення і не потребують опори на співвідносне слово. На думку В. В. Виноградова, узагальнювального значення надає співвідносним займенникам та прислівникам і частка *не* [60, с.525]. Специфіка семантики таких допустових конструкцій полягає в тому, що в них “акцентується незаперечність стверджуваного в головній частині, – незважаючи на високий ступінь переконливості контраргумента чи всупереч силі обставин, що йому перешкоджають” [190, с.592].

Складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть бути кваліфіковані як умовно-допустові, що протиставлені допустовим стійкістю своєї будови, а обставина, всупереч якій реалізується дія/стан головного речення, позначається як нерелевантна. Такі конструкції є перехідними структурами, що споріднені як з умовними, так і допустовими реченнями [189, с.989].

Визнаючи доміантним значення узагальнення, а не допустовості, складні конструкції, підрядна частина яких оформлена сполученням займенникових слів з часткою *не*, Р. М. Докучаєва кваліфікує як відносно-узагальнювальні. Підрядне речення таких конструкцій стосується члена головної частини, вираженого займенниковим співвідносним словом [91, с.6]. Проте більшість авторів (Н. С. Валгіна, О. М. Гвоздєв, Н. Є. Кухаревич, Р. М. Терємова та інші) не розглядають серед узагальнено-допустових речення, в яких відносне слово з підсилювальною часткою *не* в підрядній частині мають чи можуть мати співвідносне в головній. “Проте конструкції з тими ж зворотами можуть не виражати допустовості, а лише містити посилення і узагальнення. Очевидно, це спостерігається тоді, коли в головному є співвідносний узагальнювальний член речення; він і конкретизується в підрядному” [75, с.246].

Складний характер конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, утворених займенниковими словами та прислівниками з часткою *не*, помітив ще О. О. Потебня. Він відносив їх до умовних і вказував на те, що зворотами *хто би не, що би не* “виражається всебічне заперечення умов, яке

вказує на неважливість цих умов стосовно зумовленого..., ...зворот, завдячуючи *не*, вичерпує все коло можливих умов. Без *не* була б лише недійсність однієї з цих випадковостей” [179, с.283]. Лише конструкції з дієсловами дійсного способу, на думку О. О. Потебні, мають концесивне значення.

Ф. І. Буслаєв детально описує сполучення займенникових слів з часткою *не*, проте не пов’язує їх з вираженням допустових відношень, хоча зауважує, що такі граматичні поєднання належать до сполук підрядності [48, с.542-543].

Як різновид заперечних речень конструкції на зразок *куди не глянеш, всюди бачиш гори* розглядає О. М. Пешковський. На його думку, ці синтаксичні одиниці є особливістю російської мови і цікаві тим, що за значенням вони, власне, стверджувальні. Такі речення він об’єднує в групу заперечно-узагальнених або допустово-узагальнених залежно від того, визнавати чи не визнавати у них заперечний відтінок [170, с.390].

Уперше у вітчизняному мовознавстві зробив спробу репрезентувати систему складнопідрядних допустових речень в усій різноманітності їх структурно-семантичних типів Н. О. Жданов [97]. Він поділяє їх на п’ять груп з підгрупами у кожній групі, які відрізняються одна від одної значенням і формально-граматичними особливостями. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики проаналізовано серед речень з узагальнено-допустовим значенням, у складі яких виокремлено ще п’ять різновидів: 1) речення, що позначають різні узагальнено-допустові значення стосовно діяча головної частини; 2) речення, що виражають узагальнено-допустові відношення об’єктів дії; 3) речення з узагальнено-допустовими значеннями, що мають додатковий означальний відтінок; 4) підрядні речення з узагальнено-допустовим значенням щодо ступеня вияву обставин, що протирічать дії головного речення; 5) підрядні речення з узагальнено-допустовими значеннями, що стосуються міри обставинних відношень.

Засобами граматичного зв'язку підрядних допустових цієї групи з головним реченням є сполучні слова *хто не, що не, який не, як не, скільки не* [97, с.32].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики аналізує серед інших типів складнопідрядних речень з підрядними допустовими Н. Є. Кухаревич у дисертації “Сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке” як сурядно-підрядні, в яких “...спостерігаємо менший ступінь пов'язаності частин, ніж у складнопідрядному реченні, але більший, ніж у складносурядному” [134, с.4]. Конструкціям зі сполученням займенникового слова та частки *не* в роботі відведено особливе місце в системі складних компонентів допустового співвідношення, оскільки підтверджено, що не всі ці речення мають допустове значення. “Допустове значення мають тільки ті складнопідрядні речення, підрядна частина яких містить сполучення займенникового слова, що має підсилювально-стверджувальне значення і виступає в ролі обставини міри і ступеня, та підсилювальної частки *не*. До них належать складнопідрядні речення зі сполученнями “*як не*”, “*скільки не*”, “*який не*”” [134, с.11]. На думку Н. Є. Кухаревич, такі речення експресивно забарвлені, оскільки підрядна частина містить вказівку на найвищий ступінь вияву властивості, якості, ознаки дієслова чи на граничну інтенсивність дії, стану, позначуваних дієсловом. Проте речення, оформлені вищеназваними сполуками з присудком, вираженим формою майбутнього часу чи дієсловом у формі наказового способу, Н. Є. Кухаревич розглядає серед умовно-допустових з реальною підрядною частиною, а сполучення з часткою *би* – серед складнопідрядних речень з ірреальною умовно-допустовою підрядною частиною.

Значенням байдужості та невизначеності наділяє словосполучення, утворені поєднанням конструкцій *хто б не* з дієсловами, Є. М. Галкіна-Федорук. Вона зауважує, що “крім невизначеності, в цих словосполученнях

виражена посилена байдужість до діяча. У таких словосполученнях яскраво виражена думка: *мені байдуже, хто це робить*” [73, с.22-23].

Розглядаючи складнопідрядні речення з підрядними допустовими, О. Г. Руднев не виділяє в окрему групу конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики. Він указує на подібність складних речень з допустовими підрядними до складносурядних речень з протиставними сполучниками і заперечує належність цих конструкцій до різновидів складносурядного речення з протиставними сполучниками. Поєднання займенникових слів з часткою *не* О. Г. Руднев називає сполучниками поряд із *хоч, дарма що, хай, нехай* тощо [188, с.275].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики розглядають серед допустових речень зв'язаної структури російські граматисти В. А. Белошапкова та Н. Ю. Шведова. Зокрема Н. Ю. Шведова вказує на посилено-допустове значення таких речень. Відносний займенник виражає характер межі, яка може бути кількісною (*як не, скільки не*), якісною (*який не*), просторовою (*де не, куди не, звідки не*), часовою (*коли не*) чи межею охоплення (*що не, хто не, чий не*). Відносні займенники та прислівники при цьому мають узагальнювальне значення (“будь-який”, “в будь-якому місці”, “в будь-який час” тощо) і не потребують опори на співвідносне слово [82, с.722]. Вона акцентує на подвійній функції протиставних сполучників, що формально є межею між частинами складного речення і при цьому репрезентують значення протиставлення як необхідного компонента семантики допустового речення.

Кількість праць, спеціально присвячених аналізу складних конструкцій допустово-протиставної семантики у східнослов'янському мовознавстві, незначна, ця проблематика ще чекає свого детального розгляду. Найчастіше ці структури розглядають як особливі синтаксичні конструкції складного речення. Серед монографічних досліджень передусім слід назвати працю Р. М. Теремової “Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке” [1986], у якій функціонально-

семантичну категорію допустовості проаналізовано у межах поля концесивності. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики вона розглядає як складові трьох мікрополів: максимально-допустового, узагальнено-допустового та альтернативно-допустового і вказує на наявність в їх функціях семи посилення: подія-допуст повідомляє про високий ступінь вияву перешкод. “Однак сема посилення базується на різних основах і в зв’язку з цим набуває різних модифікацій. Посилення події-допусту може мати різні параметри: воно може залежати від максимального, граничного вияву ознаки, дії, стану, а може бути зумовлене узагальнено-посилювальним характером допустового компонента, коли подія-наслідок протиставлена численному, часто необмеженому набору ознак і дій. Перша допустова функція лежить в основі конститuentів мікрополя максимально-допустового, інша інтегрує конститuentи двох мікрополів, що мають узагальнено-допустову специфіку” [218, с.56-57]. Також вона аналізує специфічне лексичне наповнення допустової частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики .

Вивченню складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики на матеріалі російської мови присвятила своє дисертаційне дослідження “Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском языке” [1984] Н. П. Перфільєва, яка розглядає їх у межах двох груп: узагальнених та посилювальних допустово-протиставних конструкцій. В останніх зафіксовано відношення між предикативною одиницею допустової частини, яка вказує на високий ступінь вияву ознаки, дії чи стану, і предикативним центром головного речення, що сигналізує про зворотній наслідок. Н. П. Перфільєва відводить особливе місце серед аналізованих конструкцій узагальненим допустово-протиставним реченням, оскільки “допустовий компонент двомісного сполучника виражений займенником з часткою *не*, *і*, *отже*, вид синтаксичного зв’язку має ознаки як відносної, так і взаємної підрядності” [167, с.15]. Засоби зв’язку, що організують речення, вона називає “двомісним сполучниковим

функтивом” [167, с.9]. Вони характерні тим, що перший компонент скомбіновано зі сполучних засобів складнопідрядного речення з підрядним допустовим, а другий – із засобів зв’язку складносурядного речення.

Речення, підрядна частина яких приєднана до головної сполуками *як не, скільки не, де не, куди не, коли не* тощо, на думку В. В. Бабайцевої, утворюють особливу групу складнопідрядних речень із синкретичною семантикою. Ці сполуки загалом виражають значення узагальненої допустовості, а частка *не* посилює це значення. Синкретизм семантики цієї групи складнопідрядних речень створюють значення допустовості і способу дії, допустовості і міри, кількості, допустовості і об’єкта, суб’єкта дії, допустовості і місця, допустовості і часу та інші [19, с.229].

Вивченню семантики складних допустово-протиставних конструкцій присвятила свої дослідження Л. Є. Осипова [1977; 1978]. Підрядне речення, що містить поєднання займенника з часткою *не*, вона називає відносним і робить висновок, що “всім відносним конструкціям з часткою *не* властиве значення посиленого ствердження; відносні конструкції з часткою *не* мають яскраве емоційно-експресивне забарвлення, яке визначає їх стилістичне використання” [159, с.64].

На думку Н. О. Андрамонової, речення, побудовані за допомогою відносних слів і частки *не*, “займають перехідне місце в системі сурядності-підрядності. Саме значення протиставлення сприяло формуванню значення допустовості” [10, с.37]. Вона наголошує на багатогранності таких конструкцій і називає їх акцентовано-допустовими, а сполучні засоби – посилювально-відносними поєднаннями. Основне призначення таких речень у мові в тому, щоб підкреслити повідомлюване у головній частині, і цього можна досягти вживанням у підрядній допустових сполучень *як не, скільки не, який не, що не* та інших, які семантично наближені до сполучників *хоч і, хоча й*.

Подібно до Н. О. Андрамонової кваліфікує складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики і Т. Г. Печонкіна, яка називає

їх посилено-допустовими, що “містять як обставинні, так і необставинні речення, для яких об’єднувальною ознакою є підсилювальне значення і які мають яскраві специфічні показники – різноманітні релятивні сполучення: *як не, скільки не, де не, куди не, коли не*” [169, с.18].

М. В. Ляпон уважає, що синтаксичні конструкції, оформлені сполученнями *як не, хто б не* тощо, складають окремий різновид модифікації допустовості, що “явно дотикається до напрямку “допустовості максимуму” (гіперболізації); комунікативне завдання там і тут – акцентувати абсолютну істинність, універсальність, неспростованість будь-чого (всупереч силі обставин, що створюють перешкоди, або незважаючи на високий ступінь упевненості контраргумента)” [144, с.146].

Розглядаючи категорійні ситуації зумовленості, О. В. Бондарко на прикладі допустових відношень ілюструє їх різноманітність. Він наголошує на відчутному відтінку повної впевненості в досягненні мети чи безнадійності, неминучості негативного результату при використанні у реченні засобів, “що виражають квантор загальності (*скільки б не, як би не, хто б не* та ін.)” [38, с.172].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики називає “універсальними допустовими” В. С. Храковський у дослідженні “Универсальные уступительные конструкции” і здійснює їх детальний формально-семантичний аналіз [233, с.103-122]. Він розглядає окремо конструкції з кожним із займенникових і співвідносних слів, з’ясовує взаємну дистрибуцію видо-часових дієслівних форм у головній і залежній частинах речень, можливість чи обов’язковість уживання частки *б (би)*, а також семантичні особливості кожної конструкції. Усі синтаксичні структури у роботі поділено на неітеративні, “в яких позначені одиничні обставини і виражений специфічний загальний зміст “ознака / дія” в підрядній частині здійснюється з максимальним перевищенням умовної норми, тобто або інтенсивно, або тривало”, та ітеративні, в яких “позначені повторювані обставини і їм притаманне ітеративне значення, причому в кожній з

повторюваних обставин, що містяться у залежній частині, бере участь один із різних представників будь-якого одного узагальненого учасника ситуації, що має універсальну референцію (решта учасників цієї ситуації можуть мати конкретну референцію)” [233, с.118-119]. Ітерація – це результат багатократно повторюваної якої-небудь операції [122, с.231]. Першу групу складають конструкції, підрядна частина яких оформлена сполучними засобами як *(би) не, скільки (б) не* і один різновид речень зі сполукою *який би не*; до складу другої групи входять структури із допустовими сполученнями *хто (б) не, що (б) не, який (би) не, де (б) не, куди (б) не, коли (б) не*.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики досі не стали предметом уваги українських граматистів. Найповніше дослідження складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові належить А. Г. Кващуку. Автор здійснює структурно-семантичний аналіз синтаксичних одиниць, де поряд із власне допустовими розглядає узагальнено-допустові речення, вказуючи на їх особливе місце серед речень інших структурно-семантичних типів через специфічні сполучні засоби, особливості будови. Зокрема, “у підрядному реченні йдеться не про звичайний, а посилений вияв дій, ознак, якостей і т.д., чи навіть про найвищу міру їх вияву. Це є причиною того, що підрядне речення набуває узагальнювального значення. У результаті взаємодії семантики підрядного з головним допустові відношення всього речення в цілому набувають дуже сильного відтінку узагальнення, який, однак, “обмежений” в цих реченнях конкретним змістом підрядного і головного речень” [117, с.197]. Сполучні засоби А. Г. Кващук називає сполучними з’єднаннями і поділяє їх на дві групи:

- 1) сполучення відносних займенників та прислівників з часткою *не*, що має підсилювальне значення: *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не* (відносні займенники можуть бути і в непрямих відмінках);

2) поєднання допоміжного сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) у поєднанні з тими ж займенниками та прислівниками: *хоч як, хоч скільки, хоч який* тощо (відносні займенники теж можуть уживатися і в непрямих відмінках) [117, с.202].

На його думку, “*хоч* виконує одночасно сполучникову функцію і функцію підсилення до сполучного слова – інакше не було б підвищеної інтенсивності вияву дій чи ознак у підрядному реченні, а, значить, речення у цілому не мало б узагальнювального значення” [117, с.202].

Ці конструкції як складні речення з підрядними узагальнено-допустового значення кваліфіковано і в “Курсі сучасної української літературної мови” за редакцією Л. А. Булаховського. Зазначені вище прислівники і займенники, вжиті в підрядній частині з часткою *не*, названі сполучниками. “Маючи свої специфічні особливості, узагальнено-допустові сполучники все ж близькі значенням до сполучника *хоч*” [133, с.308].

Б. М. Кулик засоби зв'язку в узагальнено-допустовому складному реченні називає “складеними сполучними словами”, що формуються ускладненими часткою *не* або *хоч* займенниками та прислівниками [131, с.237], І. Г. Чередниченко – “словосполученнями підрядності” [238, с.116-117], М. У. Каранська – сполучниками [113, с.243].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська розглядають такі синтаксичні конструкції серед невласне-допустових, що мають узагальнювальне значення. “...Чимало речень з часткою *хоч*, яка виникла зі сполучника *хоч*, відповідають конструкціям з відносними сполуками. Пор.: *Хоч куди подайся – вмерти треба, як не тепер, то згодом* (Леся Українка). Тому узагальнено-допустові речення можна розглядати як форму парадигми речень зі сполучником *хоч* невласне-допустового речення, які значно відірвалися від своєї вихідної форми” [203, с.567]. Вони аналізують також і складні конструкції із розділово-допустовим значенням, у яких має вияв інтенсивність вираження допустово-протиставних відношень.

Займенникові слова та прислівники у сполученні з часткою *не* можуть виступати у ролі власне допустових сполучників. “Витворення сполучних засобів у функції приєднання допустових підрядних речень типу: *хто не, що не, який не, як не, скільки не*, очевидно, пояснюється опущенням власне допустового сполучника *хоч* у відповідних ситуаціях, пор.: *хоч хто* робитиме – *хто не* робитиме, [а...]; *хоч що* робитиметься – *що не* робитиметься, [а...]; *хоч який* дужий – *який не* дужий, [а...]; *хоч як* роби – *як не* роби, [а...]; *хоч скільки* роби – *скільки не* роби, [а...]. Напр.: “*Таких яворів Марко, хоч стільки світу пройшов, ніде не бачив*” (М. Стельмах) – “*Таких яворів Марко, скільки не пройшов світу, ніде не бачив*”. Проте опущення сполучника *хоч* послаблює допустове значення таких конструкцій і змінює їх синтаксичну форму [215, с.372-373].

Серед речень допустово-протиставної семантики розглядають і так звані фразеологізовані конструкції, що виокремилися на базі складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, наявність протиставного сполучника у яких зберігає характер підрядної частини. Це конструкції типу: *як це не дивно, як не прикро, як не сумно, як би там не було, що не кажи, як не поверни, щоб там не коштувало* та інші. Напр.: *Ситуація утворилася така небезпечна, що, як не поверни, все для Андрія погано* (І. Багрянйй).

Фразеологізовані сполучення, як-от: *що не кажи, як не думай, як не дивно*, аналізує А. Г. Кващук і кваліфікує їх як синтаксичні трафарети. Він називає їх проміжними між сурядними і підрядними, вказуючи на слабкість залежності підрядної частини від головної [117, с.222].

Л. Є. Осипова, розглядаючи відповідні конструкції, що підлягають фразеологізації, поділяє їх на зв’язкові (фразеологізми з формами дієслова *бути*) і дієслівні (фразеологізми з формами всіх інших дієслів), стверджуючи про властиве значення індиферентності всім фразеологізованим конструкціям з часткою *не* лише з різним ступенем наповнення та вказуючи на високу частотність їх використання [159, с.65].

Можливості переходу речень, оформлених займенниковими словами з часткою *не*, у вставні словосполучення і речення з елементами фразеологізації в них описує Л. С. Естріна. “У структурі таких перехідних конструкцій зв’язок з узагальнено-допустовими підрядними виявляється насамперед в наявності займенникового слова з підсилювальною часткою **не**. Крім того, ці вставні конструкції можуть сполучатися з основним реченням протиставними сполучниками, що характерно для підрядного речення” [255, с.79].

Сьогодні питанню про підрядні речення, оформлені займенниковими словами та прислівниками з часткою *не*, присвячені окремі розвідки, їхня характеристика представлена в усіх підручниках та посібниках із синтаксису української мови. Однак аналіз наукових розвідок про складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики засвідчує, що існують значні розбіжності в їх потрактуванні. Вони стосуються передусім вирішення питання типології цих речень, а також статусу засобів зв’язку частин складного речення.

Підсумовуючи думки вчених з цієї проблематики, можна зробити такі загальні висновки:

- усі підрядні речення, що поєднуються з головним займенниковими словами та прислівниками з часткою *не*, без суттєвої диференціації розглядають як особливу групу допустових – узагальнено-допустові (Л. А. Булаховський, О. М. Гвоздєв, Н. О. Жданов, М. У. Каранська, А. Г. Кващук, Б. М. Кулик, Н. П. Перфільєва);
- підрядні речення, оформлені займенниковими словами та прислівниками з часткою *не*, виражають допустові відношення лише за відсутності в головному реченні корелятива. За наявності свіввідносного слова неможливе протиставлення змісту головного і підрядного речень, тобто неможливі допустові відношення (О. М. Гвоздєв, Н. Є. Кухаревич, Н. С. Валгіна, Р. М. Теремова);

- речення, побудовані за допомогою займенникових слів і частки *не*, є багатогранними конструкціями і посідають перехідне місце в системі сурядності-підрядності (Н. О. Андрамонова, О. Г. Руднєв);
- усі конструкції з часткою *не* розглядають як відносні (Л. С. Естріна, Л. Є. Осипова) чи відносно-узагальнювальні (Р. М. Докучаєва);
- складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики кваліфікують як особливі, універсальні допустові (В. С. Храковський та М. В. Ляпон).

1.4. Семантична структура складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в українській мові

В основі складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики лежать власне допустові відношення, що виражаються в їх характерному значенні та загальній двочленній будові: підрядна частина містить вказівку на обставини, всупереч яким відбувається дія головної. Проте, незважаючи на це, вони мають цілий ряд специфічних особливостей, які не властиві іншим реченням допустової семантики і які дають підстави для виділення їх в окремий тип та надання їм особливого значення. Насамперед привертає увагу той факт, що вони створюються від намагання мовця посилити інтенсивність вияву різних обставин, дій чи ознак у підрядному реченні, щоб потім протиставити це посилене твердження змісту головного речення.

Як специфічна семантична ознака, що характеризує допустово-протиставні речення, виступає сема посилення, максимального чи високого ступеня вияву ознаки, дії, стану. Вона складає інтегральну основу для всіх складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. Сема посилення має відповідне смислове навантаження і в складному реченні може набувати різноманітних семантичних модифікацій. На ступінь

інтенсивності ознаки, дії у складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики, що виявляється більшою чи меншою мірою, вказує сполучний засіб. Підрядна частина складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, що оформлена сполуками *як (би) не, скільки (б) не, який (би) не; хоч (би) як, хоч (би) скільки, хоч (би) який*, указує на граничний ступінь вияву якості, інтенсивної дії чи стану. Незважаючи на посилену інтенсивність чи навіть найвищий ступінь вияву того, про що повідомляє допустовий компонент, як наслідок констатують факт, протилежний очікуваному. Допустові відношення при цьому можна звести до такого розуміння: яким би ступенем інтенсивності ознаки чи дії не володів суб'єкт, навіть найвищим, граничним, – це виявляється несуттєвим для реалізації наслідку, результату. Наприклад: *Та настав день, коли й отроки не змогли дочути жодного звуку з княжої горниці. Хоч як тулили вуха до товстих дубових дверей, хоч як завмирили, хоч як стримували віддих — нічого* (П. Загребельний). *І хоч скільки нагадувалось йому про умовність роботи, що це ж таки повинно бути всього-на-всього кафе для відпочинку, харчувальний заклад, але цей, практичний бік справи для Ягничка, здається, зовсім не був головним: вірний собі, він твердо намислив витворити те, що намислив* (О. Гончар).

У теорії складного речення загальноновизнаним є положення про те, що відносним конструкціям з часткою *не* властивий комплекс значень: допустове, узагальнювальне, підсилювальне тощо. Але й досі не визначено відношення між цими значеннями, не охарактеризовано, які з цих значень слід вважати домінантними, провідними, а які супроводжувальними, додатковими, факультативними [159, с.60].

Серед ряду значень, які виражають конструкції з часткою *не*, можна виокремити такі загальноприйняті основні: усім конструкціям з часткою *не* властиве значення посиленого твердження, і вони мають яскраве емоційно-експресивне забарвлення.

На складність структури допустової ситуації в російській мові вказували Р. М. Теремова, Н. П. Перфільєва, О. В. Бондарко, М. В. Ляпон, Л. С. Естріна та інші. Її складають чотири семантичних компоненти, що характерні багатьма семантичними ознаками, які реалізуються у відношеннях між цими компонентами:

- 1) Д (П1) – допустовий компонент, подія-допуст, неактивна основа, що виражена експліцитно;
- 2) Н1 – очікуваний на основі П1 наслідок, висновок, що має імпліцитну форму;
- 3) П2 – визначальна причина;
- 4) Н (Н2) – наслідковий компонент, фактичний наслідок [218, с.4].

Подібну структуру допустової ситуації в конструкціях української мови можна простежити на прикладах таких складнопідрядних допустових речень: *Коли б не ліг я, звечора чи опівночі, а встану однаково рано, така вже виробилась звичка* (О. Гончар). *Хоч як повільно розповсюджувалися тоді вісті, та лиха вість про вбивство Луїджі Гріті все ж дійшла нарешті до венеціанського дожа Андреа Гріті...* (П. Загребельний). В обох конструкціях подія допустової частини повинна спричинити очікувану подію-наслідок (*Він лягає спати звечора – встає рано, лягає опівночі – встає пізніше; оскільки на той час вісті розповсюджувалися погано, то, очевидно, і вість про вбивство могла затриматися*). Але через наявність іншої визначальної причини сталася подія, протилежна очікуваному (*Оскільки виробилася така звичка, то він встає все одно рано; вість про вбивство Луїджі Гріті все ж дійшла нарешті до венеціанського дожа Андреа Гріті, оскільки було докладено багато зусиль*).

Важливим семантичним компонентом допустових речень є компонент із семантикою зворотного наслідку, що внутрішньо пов'язаний відношенням протиріччя з прямим наслідком. Тому допустові речення ще називають реченнями “зворотної зумовленості” [254, с.142] на відміну від причиново-

наслідкових і умовно-наслідкових, які належать до речень зумовленості. Ця загальна ознака характеризує всі допустові речення.

Відношення події-допусту і наслідку, що стався всупереч їй, зумовили відношення зворотної зумовленості, допустовості. При допустових відношеннях представлена не просто невідповідність між двома явищами, а протиріччя причини і наслідку, протилежному очікуваному.

Допустова залежність має характер парадоксу, тобто побудована на перетині двох версій: апріорної та актуальної. Напр.: *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний). Висловлювання побудоване на апріорній істині (*якщо лист пожмаканий і пропотілий, то сліди сліз на ньому невидні*), яка спростовується актуальною істиною (*лист пожмаканий, пропотілий і в той же час сліди сліз на ньому ще були видні*), що відповідає дійсності. Багатокомпонентність допустової ситуації забезпечує інформативну глибину і широкий діапазон семантичних компонентів допустовості: допустовий зв'язок займає певне місце не лише у сфері зумовленості, а й стикається з системою протиставних, зіставних і розділових відношень.

В основі всіх допустових речень лежать протиставні відношення (відношення протиріччя між двома наслідками: імпліцитним та експліцитним). Сміслові зв'язки, що виникають між двома наслідками і ґрунтуються на протиставних відношеннях, скріплюють ці два наслідки, які оформлені спеціальними засобами зв'язку, і породжують допустові відношення [169, с.6].

Сила впливу перешкод на подію-наслідок виявляється по-різному: вона може визначатися високим ступенем вияву якості, дії чи стану, а може виявлятися меншою мірою і бути пов'язана з узагальненням осіб, предметів, дій, обставин. Залежно від характеру посиленого допусту, від специфіки і способу вияву посилення Р. М. Терємова виділяє ситуацію максимально-допустову та узагальнено-допустову. Перша "характерна тим, що допустовий компонент у ній містить сему посилення, вказівку на високий, максимальний

ступінь вияву ознаки чи дії. Однак будь-який ступінь ознаки чи дії виявляється несуттєвим для реалізації фактичної події-наслідку” [218, с.27]. Найпереконливіше відображають таку ситуацію складні речення, підрядне допустове яких оформлене займенниковими словами *як* (у значенні ступеня інтенсивності ознаки, дії), *який*, *скільки* з часткою *не*. Напр.: **Як не** намагався Андрій втримати свої нерви, **але** втримати не міг, — все в голові пішло обертом (І. Багрянний). Кажуть, у степу з криниці **скільки не** пий, **однак** дна не дістанеш (Нар. тв.).

Складні конструкції, що відображають узагальнено-допустову ситуацію, мають менший ступінь інтенсивності, ніж проаналізовані вище речення, і містять сему узагальнення, що вказує на довільність вибору осіб, об’єктів, обставин, доведену до крайньої межі: *будь-хто*, *будь-що*, *будь-який* тощо. Для відображення цієї ситуації служать допустові конструкції, оформлені сполученнями: *як не* (у значенні способу дії), *хто не*, *що не*, *який не*, *де не*, *куди не*, *коли не*, *звідки не*; *хоч хто*, *хоч що*, *хоч який*, *хоч де*, *хоч куди*, *хоч коли*, *хоч звідки*. Напр.: **Який не** був великий апетит у в’язнів навіть на такий «борщ», **але** він був зіпсований (І. Багрянний). **Хто не** чергував — ходили на село залицятися до дівчат (І. Багрянний). Допустові відношення конструкцій, що відображають обидві ситуації, поєднуються з відношеннями уточнювального обмеження.

Узагальнено-допустові речення зазвичай функціонують тоді, коли слід показати, що, незважаючи на підсилену інтенсивність або на найвищий ступінь вияву того, про що йдеться в підрядному реченні, в головному констатується результат, протилежний тому, якого слід було б чекати, виходячи зі змісту підрядного [80, с.338].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики мають узагальнювальне значення допустовості через наявність в підрядному реченні сполучних засобів *як не*, *скільки не*, *хто не*, *що не*, *який не*, *де не*, *куди не*, *коли не*, *звідки не*; *хоч як*, *хоч скільки*, *хоч хто*, *хоч що*, *хоч який*, *хоч де*, *хоч куди*, *хоч коли*, *хоч звідки*. Воно виражається щодо суб’єкта (*хто не*,

хоч хто), об'єкта дії (*що не, хоч що*), може стосуватися ступеня вияву ознаки (*як не, хоч як*), узагальнено вказувати на місце (*де не, хоч де*), час (*коли не, хоч коли*), напрям дії (*куди не, хоч куди*) тощо. Відносні займенники чи прислівники, не маючи конкретного значення, вносять у підрядне речення значення узагальнення, яке посилюється через частку *не* чи сполучник *хоч*, що є обов'язковим і невід'ємним елементом структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. Категорійна семантика відносних займенників і прислівників визначає різноманітні параметри узагальнення: якісний (*як не, хоч як*), суб'єктно-об'єктний (*хто не, що не, хоч хто, хоч що*), атрибутивний (*який не, хоч який*), квантитативний (*скільки не, хоч скільки*), темпоральний (*коли не, хоч коли*), локативний (*де не, куди не, звідки не, хоч де, хоч куди, хоч звідки*). Підрядні речення поєднують основне значення допустовості з додатковим відтінком у значенні відповідно якісним, суб'єктно-об'єктним, атрибутивним, квантитативним, темпоральним, локативним.

Узагальнено-допустовий відтінок у значенні мають також інші складні речення, в яких сполучний засіб підрядного речення має узагальнювальне слово-відповідник у головній частині, як от: *Куди не підеш, скрізь про ракети, супутники, якісь розумні машини* (О. Гончар). *Нашій молоді не доводиться шукати місця під сонцем, — на нашій радянській землі, де б ти не став, всюди тобі сонця вистачить* (О. Гончар). Зазвичай це такі відповідники: *де не, куди не – скрізь, всюди; хто не, кого не – той, всякий, ніхто; що не – все, ніщо* тощо. Речення такого типу хоч і не позбавлені допустового характеру, але будуть кваліфіковані як підрядні місця, часу тощо з обов'язковим відтінком узагальнення, оскільки зберігають указівку на найвищий ступінь вияву певної ознаки чи дії. Підрядна частина являє собою розгорнутий член головного речення, а, отже, стосується не всього головного, а лише узагальнювального слова, яке є формальним показником виду підрядного речення. Його синтаксична функція зведена до конкретизації співвідносного слова.

Окремо аналізовані допустові і протиставні відношення мають багато спільного як у семантичному, так і в логічному плані. Однак слід зазначити, що при протиставних відношеннях усі складні речення будуються задля сполучникової частини, в якій закладена основна думка. У складнопідрядному ж реченні з підрядним допустовим головна думка міститься, звісно, в головній частині.

Семантика допустово-протиставних конструкцій значно складніша за значеннєву структуру як допустових, так і протиставних конструкцій, а відношення, які формуються у допустово-протиставних конструкціях, є синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. Вони значною мірою споріднені, оскільки допустові відношення виникають на основі протиставлення, однак репрезентують складніший його різновид. Якщо в основі протиставних відношень лежить ідея протиставлення загалом, то в допустових виражено протиставлення явищ, логічно пов'язаних як умова (причина) і наслідок, причому наслідок завжди протилежний очікуваному.

Характерно, що допустові, часові чи причинові відношення є типовими для складнопідрядного речення, а відношення допустово-протиставні є вторинними, вони є результатом дериваційних процесів між складнопідрядними і складносурядними конструкціями.

Двокомпонентність допустових відношень визначає собою специфіку інформації, яку передає: допустовий зв'язок, з одного боку, входить до системи складнопідрядних конструкцій, що виражають відношення внутрішньої зумовленості, з іншого, тісно дотикається до протиставності, що оформлюється засобами сурядності [190, с.586].

Допустові і протиставні структури зі значенням невідповідності семантично близькі, але не тотожні. Значення невідповідності, як і допустовості, виникає внаслідок взаємодії двох причиново-наслідкових зв'язків, кожний з яких представлений відношенням пари елементів – причина і наслідок, – що має характер прямої зумовленості: П1 (причина 1) – Н1 (наслідок 1), П2 (причина 2) – Н2 (наслідок 2), коли замість очікуваного

логічного зв'язку П1-Н1 має місце, як підсумок дії якоїсь іншої причини, реальне співвідношення П1, але Н2 [167, с.12]. У складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики зафіксовано відношення між предикативними одиницями підрядної допустової частини – відхиленою основою, яка називає подію у високому ступені її вияву, і предикативними одиницями головного речення – зворотним наслідком. Наприклад: *І хто б з нас де не жив, де б не був, що б не робив і яких великих досягнень у своєму житті не добився, однак ніколи не забути той час, коли громи епохи гриміли в наших серцях* (О.Довженко).

Складні речення з допустовими відношеннями є прикладом синтезу різних семантичних відношень. Допустові відношення базуються на умовно-наслідкових і протиставних відношеннях. У реченнях з допустовими відношеннями співвідносяться дві ситуації, одна з яких, виражена підрядною частиною, вказує на несприятливу умову, що суперечить ситуації, вказаній у головній частині. Допустові відношення базуються на взаємодії умовно-наслідкового і протиставного відношень. У такого типу речень немовби пропущена семантична ланка відповідного умові наслідку і наголошується на несумісному з вираженою умовою наслідкові [67, с.79].

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики характерні семантичною різнотипністю частин, яка відповідно відображена в їх лексичному наповненні. На семантику таких складних конструкцій впливають і такі види лексичних протиставлень:

1. Загальномовні антоніми, які регулярно відтворюються в мовленні, сприймаються як антонімічні і поза контекстом. Йдеться як про нейтральні, так і про емоційно-експресивні антоніми. Наприклад: *Коли б не ліг я, звечора чи опівночі, а **встану** однаково рано, така вже виробилась звичка* (О. Гончар).
2. Антоніми, що виникають і сприймаються лише в контексті. Наприклад: *Однак хоч би як там **цуралася** доля котроїсь людини, хоч*

би як там обминала, а, дивись, таки навернеться до неї хоч раз на житті і зробить її невпізнанною (Гр. Тютюнник). *Хоч як упиралася дівчина, незвична до таких видовищ, стара все ж проштовхалася з нею крізь вервечку голих танцівниць і підвела до Селіма* (П. Загребельний). Контекстуально-антонімічні предикати *упиралася* - *проштовхалася* протиставлені ще й граматично за категорією виду (недоконаний-доконаний).

3. Антонімічні пари, засновані на ствердженні та запереченні. Наприклад: *А Ладко не чує ні одуда, ні пісні сумної, хоч страх як любить співати її, а ще дужче - підігравати на баяні* (Гр. Тютюнник).

Своєрідною особливістю цих конструкцій є відсутність регулярної семантичної співвіднесеності предикатних і непередикатних елементів допустово-протиставних речень, однак таке явище, як співвіднесеність лексичних елементів, суттєво впливає на семантичну структуру складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. Співвідносні лексичні елементи, що належать до різних предикативних одиниць і мають загальний набір семантичних складників, експлікують протиставні відношення. Чим більше пар співвідносних лексичних елементів, тим сильніша система контрастів, тим яскравіше виражений зіставний аспект.

У формуванні семантики складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики безпосередню участь беруть і граматичні форми присудків. Вони уточнюють спрямованість узагальнення, виражають відношення повідомлюваного до дійсності, до суб'єкта. У підрядних реченнях присудки вирізняються формами дієслівної категорії способу: поряд з дійсним і умовним способом вживається і наказовий, напр.: *Хоч як ти розсердишся на мене, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати* (Г. Тютюнник). *Що б там не говорили скептики жовтороті, а коли Вірунька після прохідної ступає на територію заводу, що вранішньо гримить, стугонить і вирує димами, вона почуває гордість у душі*

(О. Гончар). *Лінійку ось таку хоч як притискай посередині, а вся вона до корпусу не пристане, кінці її хоч на волосинку, а відійдуть* (О. Гончар). Дійсний спосіб дієлова-присудка вказує на реалізацію змісту повідомлюваного у певному часовому відрізкові – теперішньому, минулому чи майбутньому часі, на який і поширюється значення узагальненості.

Ще однією ознакою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є закритість їхньої структури, яка передбачає можливість об'єднання різномодальних предикативних одиниць на відміну від складних конструкцій відкритої структури, частини яких ідентичні за модальністю. У складних допустово-протиставних реченнях із семою посилення є тенденція до координації видо-часових форм предикатів зазвичай у минулому і теперішньому часі, проте можливі і комбінації різночасових форм предикатів, наприклад: *І головне — пропадутъ вони за чужі інтереси, хоч як вони за ті чужі інтереси не мали й не мають охоти воювати, хоч яку вони плекали й плекають мрію боротися за інтереси свої, власні* (І. Багрянний). Часова різноплановість сприяє оформленню додаткових відтінків зіставлення чи протиставлення.

Для вираження різноманітних модальних відтінків складнопідрядного речення виявляються релевантними не лише протиставлення планів об'єктивної модальності, що виражені за допомогою форм різних способів, але й протиставлення, виражене за допомогою модальних дієслів і предикатів, а також вставних слів, тобто планів суб'єктивної модальності. Найтиповішими є конструкції з формами наказового способу у підрядній частині і дійсного у головній. Напр.: *А сніги глибокі, а стежки непроторені, як не чхай — вище себе не скочиш* (І. Багрянний).

Засобами вираження модальної перспективи речення є і модальні дієслова, які разом із протиставною за значенням лексикою збагачують граматичну семантику складного речення, напр.: *...Хоч як намагалися невидимі сили зупинити для неї [Роксолани] час, відгородити її під нього, кожна прожита мить приносила усвідомлення нерозривного злиття з усім*

суцим, відчуття своїх початків і своєї конечності, і це давало сили і відбирало сили (П. Загребельний).

Модальну перспективу створюють і синтаксичні структури, утворені поєднанням сполучного засобу з переважно дієсловом-зв'язкою чи дієсловом наказового способу, вжитих у вставній функції. Напр.: *Ситуація утворилася така небезпечна, що, як не поверни, все для Андрія погано* (І. Багрянний). *Хоч як там було, Рустем завовтузився незграбно, ладен був би зіщулитися від її погляду* (П. Загребельний). *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар). Форми імператива у таких структурах зорієнтовані на узагальнену особу.

Складні синтаксичні конструкції, в яких допустово-протиставна семантика поєднана з іншою семантикою, мають змішані моделі та різноманітні їх варіанти. Наприклад, умовно-допустові речення поєднують структурні елементи двох моделей: моделі умовного складнопідрядного речення і моделі допустового речення. Таке поєднання надає складній синтаксичній конструкції відтінку передбачення, напр.: *Якими б нечесними не були методи роботи деяких компаній на українському ринку, вони нічого не доб'ються без специфічної "підтримки" місцевої влади* (З газети). За модальними характеристиками тут характерний контраст форм предикатів: нереальна ситуація поєднується з реальною. Формами умовного способу узагальнення поширюється і на всі нереальні, але потенційно можливі ознаки, дії, стани, що значно розширює сферу їх уживання.

Тенденція до ірреалізації предикатних одиниць підрядної частини визначена особливостями їх семантичної структури: поєднання відносних займенників та прислівників із часткою *не* чи сполучником *хоч* як сполучний засіб вказує на суб'єкт, об'єкт дії, час, місце, які репрезентовані як узагальнені, що і створює умови для ірреалізації ситуації. Модальний контраст між частинами допустово-протиставного речення додає додаткового семантичного ефекту, невідповідність виражається

інтенсивніше, категоричніше, ніж у реченнях, що мають модально рівноцінні форми предикатів. При цьому вони зазвичай реальні, наприклад: *Холод відчував: тепер отой плач поженеться за ним, куди б він не йшов, про що б не думав* (О. Гончар).

Отже, структура допустової ситуації, маючи в своїй основі причиново-наслідкову залежність (відношення причини і наслідку), є складним і багатогранним явищем. Загалом взаємодіють дві каузальні ситуації, що формують ситуацію допустового співвідношення, яка зреалізована відношеннями двох компонентів: допустового та наслідкового. Це специфічні, особливі причиново-наслідкові відношення, що передбачають немотивованість одного явища іншим. Допустові і протиставні відношення мають багато спільного як у семантичному, так і в логічному плані. На функціонування допустово-протиставних речень впливають як лексичні, так і граматичні та комунікативні чинники.

1.5. Інтенсивність як лінгвістична категорія та її вираження у складних синтаксичних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики

У граматичній системі української мови значною експресивною насиченістю вирізняються складні речення допустово-протиставної семантики. Серед складних конструкцій представлено усі типи: складнопідрядні речення: *Знала Марія, що запропонує їй тепер хазяїн. Чого тільки не передумала, які сумніви не мучили її днями і уві снах, та відганяла від себе слабкості, спокуси й вагання — десь глибоко в серці ще жевріла надія повернутися на Україну* (Р. Іваничук); складносурядні речення: *І не буде води іншої, як з мікробами, і слова не буде страшнішого, як слово «епідемія», і почуватимеш іноді до сліз давучий відчай перед масштабами лиха, перед повсюдністю бруду, антисанітарії, перед міриадами збудників найжахливіших хвороб, — однак, долаючи хвилини зневіри, знов і знов*

ставатимеш до діла, йтимеш у наступ на все оте безмежне лихо, на кожному кроці ризикуватимеш собою, життям своїм, так, так, життям, хоч і самій жити хочеться, не менше, дівчатка, ніж вам... (О. Гончар);
 безсполучникові складні речення: *Минув травень, почався червень – ні краплини дощу, спека* (З газети).

На матеріалі української мови ці конструкції ще потребують детального дослідження. Складні речення допустової семантики розглядав А. Г. Кващук, який здійснив структурно-семантичний аналіз синтаксичних одиниць, указуючи на їх особливе місце серед речень інших структурно-семантичних типів через специфічні сполучні засоби, особливості будови тощо. Також розглядові питань, пов'язаних з аналізом цих конструкцій, присвячені дослідження зарубіжних авторів: Р. М. Теремової, Н. О. Андрамонової, Л. С. Естріної, Л. Є. Осипової, В. С. Храковського та ін. Проте актуальним залишається подальше поглиблене дослідження семантико-синтаксичної структури складних допустово-протиставних речень з використанням значного лінгвістичного матеріалу і з урахуванням засобів вираження інтенсивності ознаки, дії, процесу, які реалізовані в семантичній структурі речень.

За логіко-філософським потлумаченням, інтенсивний (лат. *intensio* – напруження, посилення) – напружений; якісно, а не кількісно посилений; дієвий, такий, що дає найбільший ефект у чому-небудь; протилежний екстенсивному [122, с.203].

У Словнику української мови тлумачать поняття інтенсивності як абстрактного іменника до прикметника **інтенсивний**: 1. Напружений, посилений. 2. Який дає найбільшу продуктивність. 3. Яскравий, густий (рідко) [205, с.36-37].

У лінгвістичних працях під категорією інтенсивності розуміють таку мовну понятійну категорію, яка служить для відображення всієї шкали градації у ступені вияву ознаки і може бути виражена засобами різних мовних рівнів [247, с.4].

Статус категорії інтенсивності зумовлений її співвідношенням із суміжними категоріями – кількості, міри, експресивності. Інтерпретація інтенсивності в контексті експресивності і тлумачення її як складової категорії експресивності пов'язані з тим, що експресивне як трохи стилістично вище нейтрального обов'язково передбачає посилення [222, с.16]. Ці категорії мають однакові мовні засоби їх вираження, а також виконують функцію посиленої дії на адресата. Основне призначення категорії інтенсивності полягає у розкритті міри експресивності висловлювання, яка отримує своє відображення в ступені інтенсивності [222, с.30].

На думку В. А. Чабаненка, термін “експресивний” слід розуміти як “інтенсифіковано (збільшено, підсилено) виразний”, а мовленнєва експресія – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс внутрішньомовних, психічних та соціальних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову [235, с.7].

Розглядаючи поняття інтенсивності, Ш. Баллі зауважував, що “взяте в найширшому розумінні цього слова, це поняття внутрішньо міститься в будь-якому зіставленні мовленнєвих актів за умови, коли під терміном “інтенсивність” розуміти всі розбіжності, що зводяться до категорій якості, величини, цінності, сили тощо” [21, с.202]. Іншими словами, інтенсивність – це сила, величина вияву якості, дії.

За визначенням М. З. Гурко, інтенсивність – це така семантична категорія, якій властива градація ступеня вияву ознаки за моделлю інтенсифікації – процесу її підсилення відносно результату, тобто показника цієї інтенсивності на відповідній шкалі [89, с.5].

Аналізуючи статус і характер семантичної категорії інтенсивності, мовознавці вказують на її співвіднесеність з категорією кількості. О. Й. Шейгал відзначає, що “категорія інтенсивності, означаючи приблизну

кількісну оцінку якості, є частковим виявом категорії кількості, а саме того її боку, який характеризують як неозначену кількість” [247, с.6].

Категорії інтенсивності, кількості та якості – це філософські категорії, що перебувають у взаємозв’язку між собою. Перехід кількісних змін у якісні є законами мислення, логіки, проте він має пряме відношення до дійсності, оскільки взаємозв’язок між цими категоріями спостерігається в процесі пізнання.

На думку О. М. Сергеевої, ступінь інтенсивності ознаки може бути виражений релятивно і абсолютивно [197, с.69]. Релятивний ступінь характерний здатністю вказувати на ступінь інтенсивності ознаки опосередковано, тобто шляхом зіставлення і порівняння предметів, яким притаманна ця ознака. Абсолютивний ступінь указує на інтенсивність ознаки безвідносно, тобто без порівняння з іншими предметами, а релятивне вираження ступеня інтенсивності може мати об’єктивний чи суб’єктивний характер. Складні допустово-протиставні речення, які містять вказівку на ознаки, дії, що об’єктивно існують, ступінь вияву інтенсивності виражено об’єктивно. Наприклад: *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар). У суб’єктивних допустово-протиставних реченнях інтенсивність вияву ознаки, дії виражена емоційно-суб’єктивно. Напр.: *Ці статuti наганяють на мене якийсь, ну, просто містичний жах. Вони написані ніби санскритом: скільки не розшифрую — ніяк не доберусь глузду!* (О. Гончар). *Інші бояться, коли гримить, а Ягничеві це — ще з дитячих літ — мов найкраща музика. Де не бував, у які грози не потрапляв..., але ніде не чув він таких красивих громів, як у своїй Кураївці!* (О. Гончар).

Категорія інтенсивності є загальномовною категорією і по-різному виявляється на різних мовних рівнях. На фонетичному рівні – в розтягуванні голосних у слові і приголосних; дефіси, тире, що виділяють окрему літеру, підкреслена манера вимови – відривність, частотність, римованість, що

належить до графічно експресивних засобів [88, с.193]. На синтаксичному рівні інтенсивності досягають градацією розміщення слів, сполучень слів у реченні в порядку посилення їхнього значеннєвого наповнення. Лексичні засоби вираження категорії інтенсивності використовують для посилення того чи того слова в тексті, для вираження емоційного настрою в тексті, для вираження емоційного настрою мовця, а також його емоційно-оцінного відношення до підсилювального слова [223, с.24-25]. При цьому важливу роль відіграють так звані слова-інтенсифікатори [222, с.29]. Однак, на думку Н. І. Бойко, основне навантаження вербального вираження експресивності беруть на себе одиниці лексико-семантичного рівня – слова та їх лексико-семантичні варіанти [36, с.76].

У складнопідрядних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики такими словами є сполучні засоби *хто (б) не, що (б) не, коли (б) не, де (б) не, куди (б) не; хоч (би) хто, хоч (би) що, хоч (би) коли, хоч (би) де, хоч (би) куди*, на які виразно падає логічний наголос у реченні.

Порівняно із складнопідрядними допустово-протиставними конструкціями нейтральної семантики, підрядна частина яких оформлена сполучниками *хоч (хоча), хай (нехай), незважаючи на те що, дарма що*, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики характерні підвищеною експресією, тобто є емоційно виразнішими і часто вимагають значних обмежень у вживанні дієслів (чи інших предикативних одиниць) у їх залежній частині. Оскільки йдеться про вияв інтенсивності ознаки чи дії, то дієслова, прикметники, слова категорії стану характерні здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності тощо. Головна ж частина речення показує, що дія, явище, подія відбувається всупереч наявності несприятливих умов в їх граничному вияві. Підрядна частина повідомляє, що ознака доведена до межі, і, незважаючи на це, результат виходить протилежний тому, якого слід було очікувати [49, с.48].

Підрядна частина складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлена сполучними засобами *хто (б) не, що (б) не, коли (б) не, де (б) не, куди (б) не; хоч (би) хто, хоч (би) що, хоч (би) коли, хоч (би) де, хоч (би) куди*, вказує на високий ступінь вияву якості, інтенсивної дії чи стану. Значення посилення пов'язане з кількістю суб'єктів, об'єктів, обставин (час, місце, напрям) перебігу дії. Посилення може бути зумовлене узагальнено-посилювальним характером допустового компонента, коли подія-наслідок протиставлена великому, а інколи необмеженому набору ознак і дій. Семи допустовості, посилення і узагальнення в таких синтаксичних структурах перебувають у тісному зв'язку і взаємодії. Результат, наслідок відбувається незалежно від умов перебігу дії допустової частини, від того, яка подія, в якій кількості, в який час, у якому місці, в якому напрямку відбувається. Наприклад: *Ми повністю розуміємо ступінь небезпеки, ми вперше, перебуваючи в оточенні, виявляємо себе. Але ж така нагода, і ми не беззбройні, ми готові до цього бою, **чим би** він **не** кінчився для нас* (О. Гончар). ***Хоч би куди** звертався такий (наділений красою, привабою і талантом) чоловік, кожна його дія така божественна, що, полишаючи позаду всіх інших людей, він являє собою щось дароване ніби богом, а не здобуте людським мистецтвом...* (П. Загребельний).

Додаткова експресія створюється також за рахунок оформлення головної частини, її експресивних модифікацій. Експресивні модифікації другого компонента репрезентовані такими різновидами: заперечення, риторичне питання, усічення, синтаксична зв'язаність. Наслідком процесу інтенсифікації речення є заперечення у складі постпозитивної частини: ***Якими б** нечесними **не** були методи роботи деяких компаній на українському ринку, вони **нічого не доб'ються** без специфічної “підтримки” місцевої влади* (З газети). ***Та хоч як** легкома вирушили з Новгородда і гналися ніч і день за тим, за ким визначено їм було гнатися, **все ж** довго **не вдавалося** їм наспіти втікачів...* (П. Загребельний).

Оформлення головної частини складного речення у вигляді риторичного питання посилює експресію протиставлення: *І ждала, ждала свого султана. Хоч що вона (Роксолана) каже — хіба можна так казати?* (П. Загребельний). *Скільки б не вивчав усі життєві перипетії, та хіба можна все вивчити?* (З газети).

Характер стійкої структури підрядного компонента визначає наявність постпозитивної частини із семантикою безрезультативності дій. Ця яскраво виражена значеннева зумовленість головної частини пояснює можливість її усічення з певною авторською метою. Граматична незавершеність у таких реченнях не спричиняє незакінченості думки в комунікативному плані: *І хоч ніхто при такому скаженому леті не зміг би зіскочити живий, і хоч ніхто при такій охороні та при таких запорах не зміг би видертись геть, але...* (І. Багрянний).

Зацікавлення в аспекті посилення експресивної функції складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики викликають конструкції із синтаксично зв'язаною головною частиною: *А сніги глибокі, а стежки непроторені, як не чхай — вище себе не скочиш* (І. Багрянний).

У складносурядних та безсполучникових конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики інтенсивність досягається переважно шляхом нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини. Вираження градації кількісних ознак дослідники розглядають як інтенсивність [36, с.172]. Напр.: *Хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатися, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Хоч дорога далека, тяжка й кривава, хоч багато з них не долетить, не прилетить і не повернеться ніколи, але однаково треба щоразу битися грудьми, крильми, через силу* (П. Загребельний). *Може, в нього (старого робітника) розпитувано про дітей і онуків, може,*

пропоновано видати партизанів, може, умовляно розпочати працю на старому заводі, - він не слухав (Ю. Яновський). У першому реченні наявне нарощення експресії одними засобами – однорідними членами речення, а в другому та третьому – іншими: окремими частинами складного речення, поєднаними безсполучниковим зв'язком. Інтенсивності досягають і через повтор сполучника *хоч* у допустовій частині. Повтор як синтаксичне явище широко представлений в сучасній українській мові і є дієвим засобом вираження експресивності висловлювання. Повтори сполучних засобів із метою досягнення найвищого ступеня інтенсивності висловлювання зафіксовано і в складнопідрядних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики: *Але який би пил, який би щєбінь не набивався під гусеницю гігантської машини, як би не скрипіли окремі її деталі, як не скреготали непритерті частини, як іноді не здригався весь її гігантський організм, – машина безперервно рухається вперед* (О.Довженко).

Повторюючи сполучний елемент, мовець звертає на нього максимум уваги і в такий спосіб розширює інформацію про предмет мовлення. Часто інтенсивності досягають уведенням у складнопідрядне речення кількох підрядних зі сполучними засобами, що виражають різні параметри узагальнення: *Убогий світ! Тільки як на чий погляд. Що ж до нас із Заболотним, то куди б не кидало життя чи його, чи мене, які б дива не поставали очам, а, здається, ніде не знайти гарніших місць за нашу балку Левадну з її розкошистими вербами, з сонячним, аж чадним духом конопель та ясними зорями вночі в тих калабанях...* (О. Гончар). *Хоч як їх (лелек) бито, знищено і кидано на тверду землю, хоч скільки їх сходило кров'ю і розбивало серця о біле каміння, усе ж вони завжди перемагали, проривалися крізь смерть і летіли до рідного краю, щоб дати початок новому життю* (П. Загребельний).

Зміст складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з повтором містить інтенсифіковану оцінку предметів, подій, явищ, передає емоційний стан: емоційний підйом, збудження, радість чи

нервові напруження, розгубленість, стурбованість розчарування, гнів. Часто для посилення змісту речення поряд із повтором використовують дієслова експресивної семантики, прикметники, підсилювальні прислівники, частки тощо. Напр.: *Якою б не була страхітливо руйнівна війна, яким би брудним ураганом не пройшла вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечно* (О. Довженко). *Як не кричи, як браму не виламує, - угода є, то впускають* (Л. Костенко).

Синтаксичні засоби репрезентації категорії інтенсивності не обмежені повтором. Засобами інтенсифікації висловлювання є також окличні речення та парцельовані конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики. Останні пов'язані з посиленням синтаксичної позиції допустової частини, її комунікативного навантаження у висловлюванні. Конструктивний аспект експресії посилюється за рахунок експресії функціонально-стильового, комунікативного плану. Напр.: *Та в нього ж був ревматизм і грижа, та він же не чув на одне вухо, та він же був чоловік тонкої п'ясті, - а вони його взяли та й роздерли!* (Л. Костенко). *Хіба ж кривда чіпляється через те, що її займають? Вона сама хоче зайняти чоловіка, під себе його підгорнути, забрати собі його силу. Хоч як ховайся, як обминай її, — вона сама тебе знайде!* (Б. Грінченко).

Парцеляція зумовлена комунікативним наміром мовця акцентувати значення протиставлення двох дій. *Безначпортною, дівчино, недалеко зайдеш... Там швидко підберуть. А документа... вибачай. Аніжк. Хоч кричи, хоч проси, хоч землю отут їж!* (О. Гончар). *Хто тоді не ризикував... Усім діставалось* (О. Гончар).

Зі структурного та семантичного боку звертають на себе увагу фразеологізовані конструкції, що формують одну з частин складного речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, як от: *Отава якось не міг відразу зв'язати факт зникнення Паливоди з мозаїками, бо що не кажи, а відстань у часі — неймовірна: мозаїки робилися в одинадцятому столітті, а професора Паливоди не стало в двадцятому* (П. Загребельний). *Коли на*

якийсь час між родинами виникає незгода такої напруги, що її можна вважати мало чи не конфліктом, Ліда, **хоч як це дивно**, щоразу тягне руку Заболотних, а на батькові апелювання до неї, на його волення до справедливостей вона відповідає майже з дорослою категоричністю (О. Гончар). Експресивні потенції таких конструкцій закладені у фразеомоделі першого компонента.

Близькими до зазначених вище є конструкції з висловами **хотіла не хотіла, догнав не догнав, шкодуй не шкодуй** тощо [203, с.568]. Напр.: *Шкодуєш, значить, що відстрочку здав? Шкодуй не шкодуй, а воно, може, й не слід було нам спішити...* (О. Гончар). *Жартуй не жартуй, Лідо, а факт: причиною катастроф, котрих час від часу зазнають надпотужні повітряні гіганти, іноді справді виявляються птахи...* (О. Гончар). *Ми мужики. Гарно не гарно, а як треба, кидай усе і шукай не гарного, а потрібного* (У. Самчук). Ефекту посилення досягають за рахунок редуплікації – повторення цілого слова як засобу творення сталих зворотів.

Отже, категорія інтенсивності є загальномовною категорією, що виявляється на всіх мовних рівнях – від фонемі до складного синтаксичного цілого – і має сукупність різнорівневих засобів свого вираження.

Інтенсивність – це семантична категорія, в основі якої лежить поняття градації кількості в широкому розумінні, це міра експресивності, емоційності. Сутність її полягає в вираженні ступеня вияву ознаки, дії, стану, а також у логічному виділенні окремих частин висловлювання. Основними значеннями, що складають план змісту категорії інтенсивності, є значення міри і ступеня.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики мають значні експресивні можливості, зумовлені їх специфічною структурно-семантичною організацією. Експресивні потенції компонентів речень також залежать від лексичної реалізації моделі речення. Водночас наявність засобів інтенсифікації складних конструкцій збагачує експресивними відтінками не лише саме речення, а й усю текстову одиницю.

1.6. Структурна організація складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики

За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні допустові речення належать до класу розчленованих складних конструкцій, оскільки підрядні частини в них не мають опорних елементів у головній частині, тобто не займають прислівної позиції, як це характерно для нерозчленованих речень. Це можна підтвердити прикладом складнопідрядного речення, в якому підрядна предикативна частина не займає прислівної позиції і оформлена сполучним засобом *хоч який*: *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний).

Подібно до протиставних речень і на відміну від допустових, допустово-протиставні речення мають виразну і негнучку структуру. “Усі складнопідрядні речення зі значенням зумовленості відрізняються загальною структурною ознакою – фіксованим розміщенням складових частин, а саме препозицією підрядної частини” [10, с.36]. Для вираження допустово-протиставних відношень найтиповішою є конструкція з препозицією підрядного речення. Однак спостереження за будовою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики показують, що підрядні речення зафіксовано в усіх трьох позиціях – у препозиції, постпозиції та інтерпозиції щодо головного. Напр.: *Яка не була зморена і затерпла Дарія Олександрівна, стоявши недалеко, — її ніби огнем в серці вдарило від тих слів* (В. Барка). *Учителю завжди судилося залишатися в пам’яті своїх вихованців, де б вони не працювали, на яких широтах і меридіанах життя не опинялися. Знала, це був один з його (Валерія) важливих життєвих принципів: не піддавайся спалахам пристрастей, бурям емоцій, хоч які там вони будуть красиві в дану хвилину, бери кожне явище не тільки таким, яким воно зараз є, а й таким, яким буде, яким постане в перспективі, — адже*

вона повинна бути для тебе понад усе!.. (О. Гончар).

Проте не можна говорити про вільний порядок розміщення підрядного речення відносно головного, оскільки значна частина складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики передбачає лише препозицію підрядної частини. Якщо виникає потреба протиставити посилену інтенсивність вияву ознаки, дії, обставини підрядного речення змісту головного, то для такого вираження найкращою є конструкція з препозитивним підрядним. Напр.: *Хоч як нам важко дається та витримка, однак жоден із нас і цього разу не схопиться, не побіжить, ми, ніби заворожені, проводжаємо поглядами цього високого, сухорлявого чоловіка...* (О. Гончар). Якщо протиставні сполучники головного речення складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики виражені експліцитно, то обов'язкова однозначна послідовність частин: в препозиції – допустова частина, в постпозиції – частина зі значенням протиставлення. Така чітка послідовність частин зумовлена загальною семантикою конструкції: протиставлення не може передувати, оскільки спочатку має бути названо те явище, якому не відповідає факт, що протиставлений. Напр.: *Є такий вулкан вічнодіючий Стромболі, моряки називають його: маяк Середземного моря. Хоч яка всюди темрява, а він ніч крізь ніч червоніє з-під хмар* (О. Гончар).

Отже, для складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики характерна така особливість побудови частин, як структурний паралелізм. Він полягає в однаковому розташуванні членів речення, у типовій побудові частин. Структурний паралелізм посилює протиставлення, закладене в семантиці цих конструкцій.

Усі складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики – це речення закритої структури, що передбачає обов'язкову їх двочленність. Зміст головної частини можуть розкривати декілька однотипних підрядних частин чи кілька конструкцій різного порядку, утворюючи широкий семантичний ряд, але не порушуючи двочленності

структури. Напр.: *Безперечно, в такий спосіб відзначено й нашу терплячість та витримку, бо ж хоч як кортіло, хоч як садок його всіма своїми тайнами нас спокушав, а ми ж не піддались, не полізли в шкоду...* (О. Гончар). *Убогий світ! Тільки як на чий погляд. Що ж до нас із Заболотним, то куди б не кидало життя чи його, чи мене, які б дива не поставали очам, а, здається, ніде не знайти гарніших місць за нашу балку Левадну з її розкошистими вербами, з сонячним, аж чадним духом конопель та ясними зорями вночі в тих калабанях...* (О. Гончар). Особливістю складних речень, в яких при головному можуть бути найрізноманітніші комбінації підрядних речень різних напрямів узагальнення і структури, є те, що лексичний склад головної частини дозволяє йому поєднуватися зі всіма підрядними разом і з кожним зокрема.

Зрідка частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть бути ускладнені вставленими конструкціями, які деталізують, конкретизують відносні займенники та прислівники – компоненти сполучних засобів підрядної частини. Напр.:

Хоч де б не блукав я, хоч де б не ходив я, -

В засніженій Комі чи в тихій Полтаві,

Хай в радості й щасті,

Хай в горі й неславі, -

Я лину крізь даль невідому й відому

До рідного дому, до отчого дому (І. Савич).

Ще однією особливістю конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є те, що підрядна допустова частина може бути в складі багатокomпонентної конструкції, репрезентуючи складне речення, в якому є кілька предикативних частин.

Аналіз зібраного матеріалу засвідчує, що в українській мові функціонують такі складні синтаксичні конструкції, в яких кілька предикативних частин передують допустовій, але допустова стосується лише

однієї з них. Напр.: *Біля самих ілюмінаторів вирує каламуть, обтікає нас темно-сиве клубовиння, є щось аж моторошне в цьому хаосі вируючих прищербків, що їм, здається, й кінця не буде, здається, скільки не пниш з натужним ревінням угору, ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...* (О. Гончар). Головною частиною для підрядної допустової є лише одна зі складових предикативних частин цієї багатокомпонентної конструкції з компонентами, пов'язаними підрядним і безсполучниковим зв'язком. У такому реченні підрядна частина залежить від головної, що посідає незалежне місце в багатокомпонентній структурі (*ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...*).

Частина складних багатокомпонентних конструкцій демонструє інші варіанти входження допустової частини до їх структури. Напр.: *Мирон Данилович полежав, глибоко дихаючи, аж до повноти в грудях і розгону крові в скронях. Піднявся, трохи вкріплений, пожував дріб'язку з макухи — все-таки поживність, хоч і недобре після неї, скільки не запивай юшкою* (В. Барка). У цьому реченні допустова частина залежить від предикативної частини, яка в загальній структурі є залежною, підрядною, але щодо допустової вона є головною.

Характерною особливістю структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є відсутність відповідників у складі членів простого речення на відміну від інших складних речень, між частинами яких існують допустово-протиставні відношення, що мають похідні утворення, як-от: *Нехай і холод, і вогонь, та ми йдемо все вгору й вгору* (В. Сосюра). *Всупереч холодіві і вогню ми йдемо все вгору й вгору.* “Будучи двосемними, вони не знаходять прямих відповідників у системі простого речення з детермінантом” [10, с.36]. Трансформація зумовлена згоранням предиката підрядної допустової частини і утворенням на його базі прийменниково-іменникової конструкції у формі давального відмінка, що виступає у ролі обставини допустовості в структурі простого речення. Недоцільно трансформувати складні конструкції інтенсивної допустово-

протиставної семантики у просте речення тому, що неможливо зберегти узагальнювальне значення допустовості, характерне підрядній частині через сполучні засоби, та інтенсивність вияву ознаки, дії, стану, корелюючи залежні частини з дериватами *всупереч, наперекір, незалежно від, попри* тощо, семантична площина яких хоч і пов'язана із градацією допустового значення, проте недостатня для передачі усієї потужності емоційно-експресивного забарвлення, притаманного складним конструкціям інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Характерним для структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є тісний зв'язок сполучних засобів із присудками підрядних речень. Закономірно зумовленою є позиція предиката безпосередньо після сполучного засобу. Напр.: *Хоч як дякав своїх прихожан п'яненкопий потик, приношень і пожертвувань на церкву було занадто мало, щоб триматися панотцеві Лісовському серед перших громадян Рогатина, тож на обійсті вічно хрюкали величезні свині, хижі, як лісові вепри, ненажерливі, верескливі* (П. Загребельний).

Навіть якщо перед присудком стоять інші члени речення, то вони займають позицію між відносним займенником чи прислівником та часткою *не*, після якої стоїть предикат. Напр.: *І що ми вже Грицькові не робили, - вишпитували, терли, ізсилали, свячене зілля клали під потилицю, водою лили і переливали хворобу на бобренківського пса, - не помогало* (Л. Костенко).

Підрядні частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлені сполучними засобами *як не, хоч як, який не, хоч який* тощо, можуть мати обставини чи означальні слова, що вживаються для конкретизації займенників. Означальне слово здебільшого є іменною частиною складеного присудка, яка займає препозицію щодо дієслова-зв'язки, тому єдність сполучного засобу з предикатом не порушено. Обставини хоч і конкретизують займенникове слово, однак значно не послаблюють указаного зв'язку за рахунок логічного наголосу, зосередженого на сполучному засобові підрядного речення. Напр.: *Та хоч як*

непорушне сиділа Роксолана за непробивними мурами Топкапи, **хоч яких** обмежень зазнавала для тіла і духу, **хоч як** намагалися невидимі сили зупинити для неї час, відгородити її під нього, кожна прожита мить приносила усвідомлення нерозривного злиття з усім суцям, відчуття своїх початків і своєї кінченості, і це давало сили і відбирало сили. (П. Загребельний). Сам же чи й зронив бодай сльозину і на небіжчицю навіть не пішов глянути. **Хоч яка ненависна** була ця жінка для Роксолани, але навіть її вразила поведінка Сулеймана (П. Загребельний). Ібрагіма пересмикнуло. **Хоч який** переляканий цей мерзенний прислужник, все ж не забував, що він тільки «високість», а не «величність», як султан і султаниша (П. Загребельний).

Стабільність зв'язку сполучного засобу з предикатом зумовлена узагальненою вказівкою займенника чи прислівника на суб'єкт, об'єкт, обставини дії, що поєднані з присудком як своєрідні підмети, додатки чи обставини.

Окремої уваги заслуговує аналіз структури складних допустово-протиставних речень інтенсивної семантики, “в яких підрядні частини перетворилися на фразеологічні звороти з незмінним лексичним складом, стали своєрідними синтаксичними трафаретами з узагальнювальним значенням, які беруться вже готовими до вжитку” [117, с.222]. Вони різноманітні за своїм складом залежно від сполучних засобів і семантики та форм дієслів-присудків. Найпоширенішими є синтаксичні конструкції, утворені поєднанням сполучних засобів *як не, що не* з дієсловами *казати, говорити* (у формі наказового способу – імперативні конструкції переважно незначні за обсягом і типові за структурою) і *бути* (у формах минулого, майбутнього та теперішнього часу або умовного способу). Напр.: **Що не кажіть, а Віктор** — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати? (О. Гончар). *Існував він (лайнер) насправді чи виплодила його лиш чиясь хвора уява, — як би там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи*

власним життям... (О. Гончар). **Як там не є, однак я прагну якнайшвидше зустрітися з тобою** (З газети).

Розрізнявальними ознаками таких структур є стійкість моделі загалом, а також однієї з її частин – допустової, та відтворюваність моделі в мовленні при вільному лексичному наповненні головного речення.

Для вивчення семантичної структури допустово-протиставних конструкцій важливою є оцінка однієї події як недостатньої чи відхиленої основи та іншої події як зворотного їй наслідку. Проте в наведених вище конструкціях ці відношення позначені інтенсивніше, ніж в інших конструкціях допустово-протиставної семантики, зокрема оформлених підрядними сполучниками *незважаючи на те що, дарма що, хоч*.

Отже, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики уособлюють структури синтаксично інформативніші, ніж допустові та протиставні речення. Усталеність структури підрядної частини зумовлена тим, що за різного логічного змісту можна стверджувати про високий ступінь вияву активності (інтенсивності) дії, стану, ознаки.

Висновки до розділу 1

Аналіз розгалуженої системи синтаксичних категорій української мови, що властиві синтаксичним одиницям різного типу і виявляються на основі синтаксичних зв'язків та характеру семантико-синтаксичних відношень між конститутивними одиницями речення, дав змогу виокремити семантико-синтаксичну категорію допустовості – складову підкатегорії зумовленості, яка входить до складу семантико-синтаксичної надкатегорії предикатності і функціонує в одній синтаксичній площині з категоріями причини, мети, відповідності / невідповідності. Суть категорії допустовості полягає в її характерному значенні та загальній двочленній будові: одна частина містить вказівку на обставини, всупереч яким відбувається дія іншої частини.

У системі складних конструкцій допустового значення численну групу складають речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, своєрідність структури яких полягає у тому, що сполучні засоби, які організують такі структури, складаються з допустової частини – компонентів *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивність дії чи стану і є сполучними засобами підрядності, та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно/експліцитно як сполучники у складносурядному реченні.

Аналіз наукових розвідок про складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики засвідчує, що існують значні розходження в їх потрактуванні. Більшість російських та українських граматистів усі підрядні речення, поєднані з головним займенниковими словами та прислівниками з часткою *не*, без суттєвої диференціації розглядають як особливу групу допустових – узагальнено-допустові (Л. А. Булаховський, О. М. Гвоздєв, Н. О. Жданов, М. У. Каранська, А. Г. Кващук, Б. М. Кулик, Н. П. Перфільєва), деякі вказують на багатогранність цих конструкцій і їх перехідне місце в системі сурядності-підрядності (Н. О. Андрамонова, О. Г. Руднєв), а В. С. Храковський та М. В. Ляпон складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики кваліфікують як особливі, універсальні допустові.

Ситуація допустовості, маючи в своїй основі причиново-наслідкову залежність, є складним і неоднозначним явищем. Загалом взаємодіють дві каузальні ситуації, що формують ситуацію допустового співвідношення, яка зреалізована відношеннями двох компонентів: допустового та наслідкового. Це специфічні, особливі причиново-наслідкові відношення, що передбачають немотивованість одного явища іншим.

Семантика допустово-протиставних конструкцій значно складніша за значеннєву структуру як допустових, так і протиставних конструкцій. А відношення, які формуються у допустово-протиставних конструкціях, є

синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. Вони значною мірою споріднені, оскільки допустові відношення виникають на основі протиставлення, однак репрезентують складніший його різновид.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики уособлюють структури синтаксично інформативніші, ніж допустові та протиставні речення. Усталеність структури підрядної частини зумовлена тим, що за різного логічного змісту можна стверджувати про високий ступінь вияву активності (інтенсивності) дії, стану, ознаки.

Порівняно зі складнопідрядними допустово-протиставними конструкціями нейтральної семантики, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики характерні підвищеною експресією, тобто є емоційно виразнішими. Підрядна частина цих речень, оформлена сполучними засобами *хто (б) не, що (б) не* тощо, вказує на високий ступінь вияву якості, інтенсивної дії чи стану. Посилення може бути зумовлене узагальнено-посилювальним характером допустового компонента. Семи допустовості, посилення і узагальнення в таких синтаксичних структурах перебувають у тісному зв'язку і взаємодії.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕНСИВНІ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНІ ВІДНОШЕННЯ У СИСТЕМІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

2.1. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики та засоби зв'язку між їх частинами

Аналіз складних речень різних типів – складнопідрядних, складносурядних та безсполучникових – актуалізує зосередження уваги на засобах вираження сурядності та підрядності. Щодо формальної організації до диференційних ознак складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики належать своєрідні засоби зв'язку.

До аналізованих складних конструкцій у лінгвістичних працях запропоновано ряд сполучних елементів, які отримали різні назви. Невідповідність у термінології спостерігаємо як в україністиці, так і в русистиці. Такі слова української мови, як: *скільки не, як не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не* кваліфікують то як сполучники (Л. А. Булаховський, М. У. Каранська, О. Г. Руднєв), то як сполучні слова (Н. А. Жданов, Б. М. Кулик), то як релятивні сполучення (Т. Г. Печонкіна), то як сполучні з'єднання (А. Г. Кващук), то як словосполучення підрядності (І. Г. Чередниченко), то як сполучнослівні єдності (К. Г. Городенська). Ці специфічні сполучні засоби є виразниками особливих семантико-синтаксичних відношень між частинами складнопідрядних речень – інтенсивних допустових, чим і привертають увагу дослідників.

Серед наведених дефініцій заслуговує на увагу термін “сполучник”, що кваліфікує ці одиниці як граматичний показник зв'язку частин речення. Цей термін має давню традицію застосування, окреслені кваліфікативні показники їх виділення, тому й набув найбільшої популярності серед граматистів. За спостереженнями І. Р. Вихованця, сполучники – це слова, що

виражають синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними, причому він акцентує увагу на вираженні ними синтаксичного зв'язку [225, с.633]. Закономірно, що при виділенні сполучників слід визначати цю одиницю насамперед як засіб синтаксичного зв'язку, а не таку, що виражає семантичні відношення між частинами.

Займенникові слова, що входять до складу компонента, який виражає допустовість, приховують у собі значне смислове навантаження і виконують роль граматичного засобу. Такими є слова *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не; хоч як, хоч скільки, хоч який, хоч хто, хоч що, хоч де, хоч коли, хоч куди, хоч звідки*.

Як зауважує Л. Є. Осипова, слова, що вживаються у сполученні з часткою *не* у ролі сполучних засобів, зберігають основні лексико-граматичні властивості відносних займенників. Утрата такими словами займенникових властивостей автоматично виключає можливість уживання при них частки *не*. Експліцитність займенниково-відносних властивостей слів у поєднанні з часткою *не* різноманітна, бо конструкції, оформлені ними, різнотипні як за змістом, так і за будовою [158, с.50].

Вона також вважає, що відносними, а не сполучниковими є підрядні речення, оформлені сполученнями *хто не, що не, який не*, бо в цих підрядних сполучні засоби повністю зберігають лексико-граматичні властивості відносних займенників [158, с.50].

Хто означає особу і змінюється за відмінками: *кого не, кому не, з ким не* тощо, напр.: *Ким би ти не був за життя, а упокоївшись на Новодівичему, отримаєш вічну пам'ять та престиж* (З газети). *Та якесь інтуїтивне чуття підказувало Френкові, що перед ним людина приязна й некорислива, а це для Френка найвища атестація, про кого б не йшлося* (О. Гончар). *Але Андрій запротестував. Суть бо не в цім цербері, адже він міг бути такою гарною людиною. Суть в іншому, і те «інше» є причиною, що кого б не призначили на місце того цербера, він все буде таким самим хамом.* (І. Багрянний).

Що означає предмет і змінюється за відмінками: *чим не, в чому не* тощо, напр.: *Ми повністю розуміємо ступінь небезпеки, ми вперше, перебуваючи в оточенні, виявляємо себе. Але ж така нагода, і ми не беззбройні, ми готові до цього бою, **чим би** він **не** кінчився для нас* (О. Гончар). *За рік господиня померла від сухот. Знала Марія, що запропонує їй тепер хазяїн. **Чого тільки не** передумала, **які** сумніви **не** мучили її днями і уві снах, **та** відганяла від себе слабкості, спокуси й вагання — десь глибоко в серці ще жевріла надія повернутися на Україну* (Р. Іваничук).

Який вказує на ознаку, змінюється за відмінками, числами, має форми чоловічого (*який*), жіночого (*яка*), середнього (*яке*) роду, напр.: ***Якою б не** була **страхотливо** руйнівна війна, **яким би** брудним ураганом **не** пройшлась вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечно* (О. Довженко). *Хліб завжди був мірилом духовних, моральних і матеріальних цінностей. **На яких би** рівнях ми **не** вели про нього мову, він, хліб, має бути словом священним* (В. Скуратівський). *У критичну хвилину Чередниченко від тебе **не** відвернеться, **не** одягне на себе панцир безчужості, **хоч би в якому** був настрої* (О. Гончар).

Отже, сполучення *хто не, що не, який не* тощо не можна кваліфікувати як сполучники, оскільки в українській мові сполучники не змінюються за відмінками, числами, не мають роду, а їх визначають “як незмінні службові слова” [225, с.633]. Вони вказують на належність до розряду займенників і виконують роль граматичного засобу. Не можна кваліфікувати їх як сполучники і тому, що вони поєднуються з сурядними сполучниками *а, але, проте* та іншими для оформлення допустово-протиставної семантики, яка виявляється особливо чітко через поєднання сполучних засобів підрядності та сурядності.

У граматичній системі мови сполучні засоби виконують три певною мірою взаємопов’язані функції: оформлення синтаксичних зв’язків простих речень у межах складного (формально-синтаксична функція), вираження семантико-синтаксичних відношень між простими реченнями в межах

складного речення (семантико-синтаксична функція) і опосередковане вираження власне-семантичних відношень між компонентами семантично складного речення (власне-семантична функція) [67, с.81].

Сполучні засоби, що організують складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, складають ядро структури складних речень і вирізняються з-поміж інших сполучних показників тим, що їх перший компонент формується зі сполучних засобів складнопідрядного речення з підрядною допустовою частиною, а другий компонент – зі сполучних поєднань складносурядного речення.

Розділяючи положення теорії Л. Теньєра, який засоби зв'язку в узагальнено-невизначеному підрядному допустовому реченні називає “транслятивним висловом” [217, с.593], сполучні комплекси, що оформлюють підрядну частину складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, було номіновано концесивними транслятивами.

Концесивний транслятив (від лат. *concessio* – допустовий, *translatio* – перенесення) – це компонент формально-граматичної структури складнопідрядного речення, що виражає семантику допустово-протиставних відношень у граматичній структурі речення, передаючи інтенсивність взаємовпливу двох контрастних позамовних ситуацій. Він є логічним стрижнем допустово-протиставної конструкції (на цей компонент у реченні падає логічний наголос) і може бути виражений:

- 1) сполученням відносних займенників та прислівників з часткою *не*, яка має підсилювальне значення: *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не*. Відносні займенники при цьому можуть уживатися і в непрямих відмінках. Концесивні транслятиви з часткою *не* “мають свій семантичний зміст, не пов'язаний з певним синтаксичним оточенням. Цей зміст модифікується під впливом змінних синтаксичних умов і лексичного наповнення самих відносних конструкцій та пов'язаних з ними формантів, що утворюють складні речення” [158, с.63]. Він створюється взаємодією значень відносного

займенника, частки *не* і дієслова. Загальний зміст визначається сукупністю категорійного значення займенника (предмет, особа, ознака, обставини перебігу дії), вищо-часового значення форм дієслова і його лексичного наповнення, підсилювального значення частки *не*;

- 2) поєднанням сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) у сполученні з тими ж займенниками та прислівниками: *хоч як, хоч скільки, хоч який, хоч хто, хоч що, хоч де, хоч коли, хоч куди, хоч звідки*. Відносні займенники при цьому теж можуть уживатися в непрямих відмінках. Компонент *хоч* зберігає значення допустового сполучника і виконує одночасно функцію підсилювальної частки до займенникового слова чи прислівника, "... інакше не було б підвищеної інтенсивності вияву дій чи ознак у підрядному реченні..." [117, с.202].

Для вираження умовно-допустового значення підрядної частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики концесивні транслятиви обох видів можуть бути ускладнені часткою *б* (*би*): *як би не, скільки б не, хоч би який, хоч би де* тощо.

Сполучні засоби обох груп мають синонімічне значення: концесивний транслятив *як не* за значенням дорівнює конструкції *хоч як*, а *хоч скільки* має те ж значення, що і *скільки не* тощо. Вони взаємозамінювані у багатьох випадках, особливо у реченнях з препозитивним підрядним допустовим. Напр.: *Ми там і кашу останню варимо на острові. Хоч скільки лишається припасу, все вкидаємо в казан* (П. Загребельний). *Скільки не лишається припасу, все вкидаємо в казан. Як не намагався Андрій втримати свої нерви, але втримати не міг, — все в голові пішло обертом* (І. Багрянний). *Хоч як намагався Андрій втримати свої нерви, але втримати не міг, — все в голові пішло обертом*. Конструкції, оформлені поєднанням сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) у сполученні із займенниками та прислівниками, семантично експресивніші і через сильніше наголошування концесивного транслятива вказують на інтенсивність вияву ознак, дій, якостей. Проте для оформлення більшості складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної

семантики вибір сполучних засобів має вирішальне значення, і не завжди можна замінити концесивний транслятив першої групи відповідним йому сполучним компонентом іншої групи чи навпаки. Наприклад, щоб позбутися стилістичної невправності, не можна замінити *хоч як* на *як не*, коли присудок підрядного речення містить заперечення, інакше не уникнути тавтологічного *не не*. Напр.: *Скажімо, у вас досить цікава думка щодо небажаності змін в управлінні державою. Та хоч як іноді не хочеться їх робити, життя примушує* (П.Загребельний). *Не стануть святами ніколи будні, хоч як би там не мудрували трутні* (О. Довженко).

Завдання концесивного транслятива – акцентувати на універсальності, неспростованості чого-небудь, незважаючи на високий ступінь контраргументів чи всупереч силі обставин, що перешкоджають здійсненню очікуваного.

Семантичним і структурним центром концесивних транслятивів є відносні займенники і прислівники. Вони означають узагальнену сукупність об'єктів, ознак, обставин. Загальність значення займенникових сполучень полягає в тому, що вони можуть бути наповнені різноманітним конкретним змістом. Для структури і значення складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики важливими є значення і функції цих складових. Семантика відносних займенників і прислівників визначає різноманітні параметри узагальнення: *якісний* (як не, хоч як), *квантитативний* (скільки не, хоч скільки), *суб'єктно-об'єктний* (хто не, що не; хоч хто, хоч що), *атрибутивний* (який не, хоч який), *темпоральний* (коли не, хоч коли), *локативний* (де не, куди не, звідки не; хоч де, хоч куди, хоч звідки). Напр.: *Та хоч як їй (Інні) кортіло зараз купатись, гратись розшаленіло у воді, як це бувало між ними раніш, проте в останню мить вона таки стримала себе* (О. Гончар). *Все далі й далі від возів наші корови та коні, а слідом за ними віддаляємось і ми, пастушата. От де розкіш! Здається, скільки не йди, все будуть трави й трави, гадюк нема, і нічого тобі не страшно, бо ж тільки жайворонок над тобою дзвенить у високості*

та ще якісь невидимі істоти, можливо, що якраз янголята з крильцями, наскрізь прозорі, просто ефірні створіння, виповнюючи все небо, стиха лад тобою співом бринять... (О. Гончар). **Що б** Маруся **не** сказала, він слухав її, домоглася вона неможливого: султан запряг ніколи не йти війною на Русь (Р. Іваничук). **Які б не** страшні були сили зла, сили нелюдського серед людей, остаточно переможе така людина силою людського, силою добра, а не зла в ній (І. Багрянний). **Де не** ступнеш — неодмінно зустрінешся з чорним суб'єктом, намальованим чорною силуетою на паркані чи на мурі (І. Багрянний). **Коли б не** розповідав дідусь про війну, все одно на його очах виступали сльози.

Заперечення важливості, суттєвості того, що стверджується, є загальним значенням конструкцій з часткою *не*. Якщо відносні займенники та прислівники мають предметне чи обставинне значення, то у сполуках з часткою *не* заперечується існування кожного, будь-якого об'єкта чи обставини. Якщо відносний займенник позначає якісну чи кількісну ознаку, то заперечується важливість будь-якої якісної чи кількісної ознаки, будь-який ступінь її інтенсивності. Для того, щоб показати невелике значення будь-якого ступеня інтенсивності ознаки, достатньо виявити несуттєвим найвищий, граничний, а не аналізувати окремо кожен із них. Група складних конструкцій, оформлених такими концесивними транслятивами, багаточисельна. Її утворюють складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких мають сполучення *який не*, *скільки не і як не*.

Значення частки *не* – постійне, типове. Л. Є. Осипова вважає, що частка *не* виражає категоричне, посилене заперечення, що поширюється на всі без винятку і на кожний зокрема член множини, означеної займенником [160, с.83-84]. Воно стосується кожного члена і має всеохопний характер. Кожний із членів множини, означених займенником чи прислівником, однаково відноситься до повідомлюваного в предикативній частині, тому й визначаємо узагальнювальне стверджувальне значення синтаксичної конструкції

загалом. Посилене ствердження, виражене через категоричне заперечення, набуває яскраво вираженого емоційно-експресивного забарвлення. Цю семантичну ознаку відзначають усі дослідники складних допустово-протиставних конструкцій.

В українській мові функціонують також речення допустово-протиставної семантики, у яких посилення до займенникових слів чи прислівників формально не виражене. Інтенсивність найчастіше створюється наголошуванням присудка та сполучного слова. Напр.: *Як там її даяли, як на неї сварились – й не слухає, аби їй до вечора діждати* (Марко Вовчок).

Другий, або протиставний, компонент може бути представлений протиставними сполучниками *а, але, зате, проте, однак*, стійкими сполученнями *все ж, все одно*, чи поєднанням одного із сполучників *а, однак, але* із сполучними формами вторинного походження: *все ж, все ж таки, все одно, тільки*. Ці сполучники чи сполучні комплекси, які підкреслюють значення невідповідності між частинами речення, можуть бути представлені у складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики як експліцитно, так й імпліцитно. Напр.: *Хоч скільки доріг за ним, хоч знав джунглі тропіків і тонув у смогах та неонах найдальших столиць, однак відчувається, що своїм глибинним, найзаповітнішим він закорінений тут, у цих хлібодарних степах, як і цей його невідомий побратим, котрий все ще ніяк не опритомніє* (О. Гончар). *Скільки не йдеш – і перед тобою, і за тобою плачуть зерном степи* (М. Стельмах).

Підсилювальні частки можуть ускладнювати обидва форманти парних допустових сполучників. Підсилення допустово-протиставних відношень підрядності за рахунок ускладнення постпозитивного компонента сполучника може відбуватися за допомогою власне підсилювальної частки *ж* та часток складнішої семантичної структури, які містять елемент протиставно-допустового значення (*таки, все-таки, все ж, все ж таки*). Частка *ж* не вносить значних змін у семантико-синтаксичні відношення, а лише акцентує на попередньому слові, посилюючи протиставлення. *Таки,*

все-таки посилюють протиставно-допустові відношення внаслідок того, що самі є носіями відповідної семантики. Отже, вказівка на допустове значення міститься в обох предикативних частинах конструкції: в підрядній її маркером виступає сполучник, у головній про наявність допустових відношень свідчать частки *таки*, *все-таки*. Таку ж функцію виконує складена частка *все ж*, допустове значення якої реалізується внаслідок взаємодії двох її компонентів. Уживаючись із протиставними сполучниками на початку предикативної частини, такі частки сприяють тіснішій структурній єдності компонентів складної конструкції, чіткішому вираженню відношень зумовленості. У структурі протиставно-допустових речень вони, з одного боку, зберігають деякі риси, властиві розряду часток, з іншого боку, набувають здатності виконувати сполучникову функцію [260, с.14], напр.: *Хоч би як там цуралася доля котроїсь людини, хоч би як там обминала, а, дивись, таки навернеться до неї хоч раз на житті і зробить її невпізнанною* (Гр. Тютюнник).

Концесивний транслятив сигналізує про те, що оформлена ним предикативна одиниця має потенційну синтаксичну валентність, яка потребує обов'язкової після неї предикативної одиниці, а протиставний компонент – обов'язкової попередньої предикативної одиниці в рамках однієї синтаксичної структури. Протиставний компонент уточнює ті смислові відношення між частинами конструкції, які зафіксовані концесивним транслятивом. Лексичне наповнення допустової частини має певні обмеження: позначувані дієсловами, прислівниками, словами категорії стану предикати характерні здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності. Наприклад, дієслова, що вживаються зі сполукою *як не* і вказують на високий ступінь інтенсивності дії чи стану, мають у своєму лексичному значенні сему “градації” ступеня інтенсивності дії. Зазвичай це дієслова, що вказують на емоційний стан (*любити, ненавидіти*), волевиявлення (*вимагати, наполягати*), бажання (*хотіти, мріяти*), сприймання (*вслухатися, приглядатися*) та інші. Напр.: **Як**

не б'юсь я з годинами люто, час мене переможе в бою (В. Сосюра). І хоч як намагався комендант виказати свою байдужість, але не втримався і тихо вилаявся, згадавши святе розп'яття і ще якесь доволі абстрактне поняття, бо досить добре відав, що навіть свої теперішньої погрози здійснити не зможе і не розстріляє ні десятого, ні сотого, ні взагалі жодного з цього табору до того часу, поки не вивудять звідси того клятого радянського професора... (П. Загребельний).

Отже, частини складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики пов'язані подвійними відношеннями, а сполучні засоби, що їх організують, складають ядро структури складних речень і вирізняються з-поміж інших сполучних показників тим, що їх перший компонент формується зі сполучних поєднань складнопідрядного речення з підрядною допустовою частиною, а другий компонент – зі сполучних засобів складносурядного речення.

2.2. Структурна організація неітеративних складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики

2.2.1. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики з якісним значенням

Послугуючись основними положеннями теорії В. С. Храковського, усі складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можна умовно поділити на дві групи: неітеративні та ітеративні [233, с.104]. До першої групи належать конструкції, що відображають неповторювані, одиничні ситуації; ознака, дія чи стан, відображені в підрядній частині, виражені максимально інтенсивно. Коло дієслів чи інших предикативних слів, які можуть вживатися в підрядній частині цієї групи, обмежене. Це конструкції зі словами *як (би) не, хоч (би) як; скільки (б) не, хоч (би) скільки; який (би) не, хоч (би) який*. Слід зазначити, що структури з

часткою *би* (*б*) і без частки *би* (*б*) не є синонімічними, а конструкції з часткою *би* виражають потенційні та ірреальні допустово-умовні відношення. У синтаксичних конструкціях цієї групи зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому лексичному наповненні займенникового слова. Такі речення передбачають узагальнення: якщо для того, про що стверджується у головній частині, не суттєвий навіть найвищий ступінь інтенсивності ознаки, то тим більше не можуть обмежити зміст головної частини всі інші, нижчі ступені інтенсивності. Отже, всі ступені інтенсивності і кожний зокрема, у тому числі і понаднормовий, не важливі для стверджуваного чи заперечуваного головною частиною [160, с.83].

До другої групи входять конструкції, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *хто* (*б*) *не, хоч* (*би*) *хто; що* (*б*) *не, хоч* (*би*) *що; де* (*б*) *не, хоч* (*би*) *де; коли* (*б*) *не, хоч* (*би*) *коли; куди* (*б*) *не, хоч* (*би*) *куди; звідки* (*б*) *не, хоч* (*би*) *звідки*. Ці конструкції репрезентують повторювані ситуації, їм притаманне ітеративне значення, причому в кожній повторюваній ситуації, вираженій залежною частиною, бере участь один із узагальнених учасників ситуації, що має універсальну референцію (інші учасники цієї ситуації можуть мати конкретну референцію) [233, с.119]. Ітеративний (від лат. *iteratio* – повторення, від *itero* – повторюю) – який повторюється, неодноразовий [74, с.100]. Другу групу формують речення, у яких зміст головної частини протиставлений не всім, а лише деяким конкретним значенням займенникового слова. Синтаксичні моделі цієї групи без частки *би* і з часткою *би* в підрядній частині зазвичай синонімічні.

Складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *як не, як би не; хоч як, хоч би як*, – найуживаніший вид допустових синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові. Складні речення такого типу складають основну групу, ядро допустових конструкцій з відносними словами, оскільки в них найповніше виражені відношення зворотної зумовленості [254, с.146].

У реченнях цього типу чіткіше виражені допустові відношення. Зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення займенникового слова.

Уживання співвідносних слів у головній частині неможливе через повну невідповідність змісту обох частин складного речення. Значення цих речень таке: всупереч граничній межі вияву ознаки, дії чи стану, про які повідомляє підрядне речення, здійснюється те, про що інформує головне. Напр.: ... **Як не** тікав він од тих злиднів, що завжди сиділи у рідній хаті, **як** він **не** одмахувався рукою од того суму, що лежав над людьми, **одначе** дедалі і йому часом тьмарився світ (С. Васильченко).

Високий ступінь вияву активності ознаки, дії чи стану створюється сукупністю всіх трьох структурних елементів сполучного засобу – *як, не, дієслова-присудка; хоч, як, дієслова-присудка*. Створюване сукупністю цих елементів значення не дорівнює механічній сумі значень кожного з них. Компонент *як* має двоє основних значень: способу дії та ступеня інтенсивності ознаки. У першому випадку заперечується важливість будь-якої характеристики процесу, дії, позначеної дієслівним присудком. У синонімічних підрядних реченнях на місці сполучних засобів підрядної частини можуть уживатися лексичні одиниці *усілякими способами, по-різному*, напр.: **Як не** пильнували в'язні за гігієною, **як не** дбали вони за свою шкіру, миючись по тричі на день, **все-таки** їх напали якісь паскудні чиряки (І. Багрянний). **Як не (по-різному)** пильнували в'язні за гігієною, **як не (по-різному)** дбали вони за свою шкіру, миючись по тричі на день, **все-таки** їх напали якісь паскудні чиряки. **Як не** намагався Андрій втримати свої нерви, **але** втримати не міг, — *все в голові пішло обертом* (І. Багрянний). **Як не (усілякими способами)** намагався Андрій втримати свої нерви, **але** втримати не міг, — *все в голові пішло обертом*.

У другому випадку заперечується важливість будь-якого ступеня інтенсивності ознаки, відображеного дієслівною чи іменною підрядною частиною. Можлива трансформація таких речень у складнопідрядні речення з

допустовим сполучником *хоч*, яке може бути доповнене вказівкою на найвищий ступінь інтенсивності предикативної ознаки, наприклад, словом *дуже*, як-от: *Вихований без матері, Борис не звик до виявів чулості, тому й не кинувся до батька в обійми, хоч як хотілося хлопцеві...* (П.Загребельний). *Вихований без матері, Борис не звик до виявів чулості, тому й не кинувся до батька в обійми, хоч як (дуже) хотілося хлопцеві.*

Оскільки йдеться про вияв інтенсивності ознаки чи дії, лексичне наповнення допустової частини має певні обмеження: позначувані дієсловами, прикметниками, словами категорії стану дії та ознаки мають здатність збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності [218, с.58]. Зокрема, дієслова, що вживаються зі сполукою *як не*, *хоч як* і вказують на високий ступінь інтенсивності дії чи стану, мають у своєму лексичному значенні сему “градації” ступеня інтенсивності дії. Зазвичай це дієслова таких лексико-семантичних груп:

- мовлення: *Як не кричав Грицько..., а по його не сталося* (Панас Мирний);
- мислення: *Але слухай, що я скажу: що б ви не думали і як би не думали, я хочу лише сказати..., що я чесна людина. От. Потім сама побачиш* (І. Багрянний);
- ставлення до об’єкта: *Я цю свою позицію (щодо єдинопольової української мови) не приховую, як би хто до неї не ставився* (З газети);
- переживання: *І як він (Духнович) не натерпівся від Гладуна в таборі, все він зараз прощав йому і ладен був кинутись йому на шию, як братові!* (О. Гончар);
- спостереження: *Дивився (Андрій) й апатично думав — логічно мусила б тут десь бути й білизна ж, і рушник. Але як не придивлявся — ніде ніякої білизни не було* (І. Багрянний);
- можливості і наміру: *І хоч як перед тим прагнув до людського осередку, мимоволі позадував назад у гущавину, дав доброго гака, перш ніж наважився знов вийти до річки, щоб попитувати води й здалеку подивитися на*

несподіване в цьому дикім краю укріплення (П. Загребельний);

- фізичного стану: *Хоч як виснажувалася* Лександра з панотцевими свиньми на продаж, *а* виходила в ярмаркові дні або на свята на рогатинський ринок, надягнувши білий, розквітчаний гаптуванням сардак, взувши червоні сап'янці, виклавши на високі, аж сорочку рвали, груди кілька низок коралів, то так і липли до неї чоловічі погляди, а хто нахабніший та самовпевненіший, то й відверто залицявся, пропонуючи вшечеченство (П. Загребельний);

- бажання: *І хоч як Тамерлан домагався*, щоб його лікарі врятували султана, бо мав повезти того до Самарканда як найбільшу здобич, проти отрути виявилися безсилі будь-які ліки (П. Загребельний).

Але хазнедар-уста мала веління передати Нурбану в руки самого шахазаде, тож, *хоч як упиралася* дівчина, незвична до таких видовищ, стара все ж проштовхалася з нею крізь вервечку голих танцівниць і підвела до Селіма (П. Загребельний);

- ставлення: *Хоч як би ми любили* своїх “старших” чи “менших” братів, *хоч як би ми ставилися* до визначних класиків інших літератур і культур, нарешті, колись можемо відповісти собі – хто ми такі і до кого наша дорога?.. (З газети);

- впливу на об'єкт: ... *Хоч як мордували* її (радистку), вона не назвала ні свого імені, ні товаришів своїх не виказала... (О. Гончар);

- виявлення почуттів: *Оленка, хоч як жахалась* різанини, зовсім забула про неї, взявши ложку, і спивала кип'яч пожадливо, а кісточки обсмоктувала і переламувала, щоб вибрати з середини (В. Барка). *Копасєв теж, хоч як хвилювався, хоч як хотів придобритися* Андрієві, *а* може, й у щирому пориві хотів йому допомогти, поінформувати, — *однак* був обережний, він часто затинався і буквально кожної хвилини позирав скося на двері, на вовчок... (І. Багрянний).

Якщо семантика дієслова не містить компонента інтенсивності, то такі конструкції посилюються допоміжними дієсловами *намагатися, хотіти*

тощо чи прислівниками з відповідним значенням, напр.: *...Двоє людей, загублених серед мовчазної тишини, серед вічного струмування гармонії, їхні кроки відлунювалися десь далеко позаду, луна гриміла й гупала, хоч як тихо намагалися вони ступати по залізних плитках підлоги...* (П. Загребельний). *Туди пройти було легше, бо то була найширша й відкрита сторона того трикутника вогню, в якому він опинився. Хоч і як не хотілось йому повертати, але мусив* (І. Багрянний).

Уживаючись із прислівниками, які містять якісну характеристику дієслова, сполуки *як не, хоч як* набувають значення найвищого ступеня вияву ознаки дії, стану, напр.: *Як не було важко, як не мерзли вони під осінніми дощами, а проте не розбіглися, а навпаки, ще більше згуртувалися* (Д. Бедзик). *Але як би не було тяжко, скільки б не було бідувань і втрат, одне ми знаємо твердо й точно – ми повинні перемогти* (О. Довженко). *Найдивніше ж: хоч як довго вони мандрували в пущі, і хоч як низько й невпинно западалася вона перед очима в малого Сивоока, і хоч жодного, разу не спостеріг він повернення назад, угору, до тої висхідної точки, з якої починався їхній щоразовий спуск донизу, врешті виходило так, що вони поверталися додому, на те саме узлісся, в ті самі чорнолози* (П. Загребельний). *Якби не юрюки, Баязид, може, й сидів би спокійно в Амасії, хоч як вона йому була не до вподоби* (П. Загребельний).

Сполучення *як не, хоч як* також може вживатися з дієприкметниками, напр.: *А коли й жінку кинуть за браму? Тоді по один бік воля, по другий — завжди неволя, хоч би як високо була ти вознесена* (П. Загребельний); з модальними словами та словами категорії стану, напр.: *Хоч як нам кортить, однак ми довго тих яблук не їмо тільки милуємось або, стряснувши яблуком біля вуха, слухаєм, як торохтять усередині зернятка* (О. Гончар). *Хоч як сумно, але в жодній із згаданих справ московське керівництво української діаспори в Росії не зверталося до федеральної і регіональної влади та правоохоронців із протестами, не апелювало до преси* (З газети).

У ролі головних членів підрядних речень можуть функціонувати дієслівні форми на *-но, -то*: *Навіть лелеки були щасливіші за жінок. Бо хоч як їх (лелек) бито, знищено і кидано на тверду землю, хоч скільки їх сходило кров'ю і розбивало серця о біле каміння, **усе ж** вони завжди перемагали, проривалися крізь смерть і летіли до рідного краю, щоб дати початок новому життю* (П. Загребельний).

Привертає увагу той факт, що в підрядній частині можливості формального вираження присудка багатші і різноманітніші, ніж у головній. Це засвідчує те, наскільки суттєвим є вплив елемента *як* на формально-граматичну та семантико-синтаксичну структуру і лексичне наповнення предикативної частини. Проте очевидно, що предикативна частина є тим мінімальним контекстом, який необхідний для уточнення семантики і функції прислівника *як* [160, с.87].

Конструкції зі словами *як не, хоч як* зустрічаються в різних варіантах, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення: залежній і головній. Серед складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлених сполученнями *як (би) не, хоч (би) як*, – підрядні імперативного типу, індикативні та кон'юнктивні структури.

Система складнопідрядних конструкцій, зокрема оформлених сполученнями *як (би) не, хоч (би) як*, базована на протиставленні індикативних конструкцій кон'юнктивним.

Дійсний спосіб дієслова-присудка поширює значення індиферентності до всього, що є, було і буде, тобто співвідносить зміст речень з певним часовим планом. У складних конструкціях зі сполученнями *як не, хоч як* присудок може бути виражений формами теперішнього, минулого і майбутнього часу. Домінантною є форма минулого часу, причому недоконаний вид уживається частіше, ніж доконаний.

Ітеративність зазвичай виражається у реченні дієсловами недоконаного виду. Дієслова доконаного виду означають одиничну дію, яка досягла межі,

повторюваність повинна бути прямо виражена в контексті. Дієслова ж недоконаного виду виражають багатократність і за відсутності відповідних лексичних показників. Це пов'язано з тим, що, означаючи дію, пов'язану з конкретним одиничним моментом, дієслово недоконаного виду репрезентує її як активний процес. Якщо ж фіксується дія, що досягла результату чи якоїсь кількісної межі, то цим допускається чи передбачається і її повторюваність або багатократність [220, с.138].

Форми теперішнього часу репрезентують дію чи предикативну ознаку, що стосується моменту мовлення та невизначеного відрізка часу, напр.: *Видно було, що начальник зовсім не збирається квапитись і зовсім не читає газети, хоч і як силкується, а щось тяжко обертає під нахмуреними бровами* (І. Багрянний). *І хоч як давно росте він (барвінок) на Україні, і хоч як ми до нього звикли, а все ж він – чужинець* (А. Коваль).

Часове значення дієслівних форм минулого часу недоконаного виду є найвиразнішим, напр.: *Хоч лантух і був досить м'який, але, як Максим не обмотував ноги, все було якось мультко. І Максим перемотував наново* (І. Багрянний). *Вітер набивав дощ з усіх боків, і як не щулились хлопці – це їм не допомагало* (О. Десняк).

Часові характеристики дієслова-присудка можуть бути уточнені відповідними детермінантами, напр.: *Але вогню Сивоок сьогодні так і не розклав. Перше, що заклопотаний був тим, як вибратися з лісу, бо попав у туряче царство несамохіть, дороги не пам'ятав, а тепер хоч як намагався, все чомусь крутився навколо тих самих місць, знов і знов попадав на галяви, де бродили круторогі велетні, або опинявся коло затишних озеречок, у яких невтомно трудилися з деревом вічні пиляльщики і точильники — бобри* (П. Загребельний).

В індикативних складнопідрядних конструкціях форми майбутнього часу дієслова-присудка менш уживані, ніж форми теперішнього чи минулого часу. Маючи на меті позначити те, що відбуватиметься в майбутньому, вони набувають відтінку гіпотетичності, який точніше передається умовним

способом. Тому форми майбутнього часу в індикативних конструкціях перебувають на периферії. Напр.: *Папа ... прикривав свої цілі найвищими святощами. Приховувалася за тим невситима жадою влади, цей понурий звір, що ніколи не вдовольняється жертвами, хоч як багато їх буде і хоч які ті жертви* (П. Загребельний).

Форми умовного способу поширюють значення узагальнення, байдужості не лише на все, що реально існує, але й на все потенційно можливе, навіть малоймовірне. У кон'юнктивних конструкціях вживаються дієслова-присудки як доконаного, так і недоконаного виду, однак, як і в індикативних, форми недоконаного виду домінують над формами доконаного виду, напр.: *Однак хоч би як там цуралася доля котроїсь людини, хоч би як там обминала, а, дивись, таки навернеться до неї хоч раз на житті і зробить її невпізнанною* (Гр. Тютюнник). *І як би не панувала в народі анархія випадковостей, якою б інертною й непіддатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині* (О. Довженко). *Не стануть святами ніколи будні, хоч як би там не мудрували трутні* (О. Довженко). *Григорій знав, як тут, угорі, тече ця річка, петляючи межі крижами. Коли йти навпростець, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою. І як би швидко він не йшов, все одно не міг би перший проскочити* (І. Багрянний).

Форми імператива зорієнтовані на узагальнену особу, однак стосуються і конкретних осіб, напр.: *Як не кричи, як браму не виламує, - угода є, то впусять* (Л. Костенко). *А сніги глибокі, а стежки непроторені, як не чхай — вище себе не скочиш* (І. Багрянний). *Страйкарі, видно, були люди з гумором, їм подобався цей тон розмови і процедура знайомства. Кирик — навіть і їх зацікавило це ім'я, справді дивно: хоч як його поверни, а воно все буде однаковим...* (О. Гончар). *І цей Кирило Заболотний, що обгасав уже півсвіту, що знає планету незгірше, ніж знав колись рідну свою Тернівщину з усіма її ярами та приярками, він був у тій нашій тернівщанській далечі просто Кириком, вдатним на різні вигадки бешкетником, котрий у школі з-*

поміж нас вирізнявся не лише веселістю вдачі, а ще й чуднуватим своїм ім'ям, бо ж справді чудне: **хоч як його читай** — зліва чи справа, від початку чи від кінця, — **а воно все буде Кирик та й Кирик!..** (О. Гончар). Ситуація утворилася така небезпечна, що, **як не поверни**, все для Андрія погано (І. Багряний).

Аналізовані сполуки, сформовані з компонента *як не* та дієслова руху у формі наказового способу, як от: *як не крути*, *як не верти*, кваліфікують як вставні, вони є стійкими і зафіксовані у фразеологічному словнику української мови [231, с.402], напр.: **Як не крути**, а головою муру не проб'єш (В.Козаченко). Проте ці конструкції зберігають зв'язок з підрядними допустовими і за змістом, і за структурою [255, с.83].

В імперативних конструкціях особливим є те, що вибір будь-якого ступеня інтенсивності ознаки, дії, стану, навіть понаднормового, не буде перешкодою для того, про що стверджується чи заперечується в головній частині речення.

В інфінітивних конструкціях дія підрядного речення відбувається безвідносно до її суб'єкта, напр.: **Як не тлумачити** слова молодого політика, **все ж наскрізною в них буде ідея солідарності** (З газети).

У підрядному допустовому реченні з компонентом *як не (хоч як)* може бути кілька однорідних присудків. При цьому *як не (хоч як)* може повторюватися чи не повторюватися перед кожним з них. Нанизування однорідних присудків з *як не (хоч як)* посилює активність змісту, вираженого в підрядному реченні. При цьому однорідні члени супроводжуються поступовим висхідним нарощуванням інтонаційного навантаження, наближаючись цим до інтонації періоду, напр.: **Як не сварилася, як не лаялася, не билася Оришка, а не зробила з дочки працюючої кріпачки, невсипуючої хазяйки, вірної слуги** (Панас Мирний).

Окремої уваги заслуговують так звані фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з компонентом *як (би) не; хоч (би) як*. Коли підрядне

речення набуває найвищого ступеня узагальнення, воно може перетворитися на фразеологічне сполучення, тобто на своєрідний синтаксичний трафарет, що має незмінний лексичний склад і береться вже як готовий до вжитку, а не створюється щоразу заново [117, с.81].

Можливість фразеологізації підрядних речень прихована в особливостях їхньої структури і насамперед у тісному і безпосередньому зв'язку сполучних засобів з дієсловом-присудком. Синтаксично зв'язані конструкції функціонально близькі до вставних речень, особливо коли займають інтерпозицію. За такої умови послаблюється зв'язок з головним реченням, оскільки стає неможливим уживання протиставного сполучника, яким починається головне речення, якщо підрядне у препозиції.

Серед фразеологізованих структур з компонентом *як (би) не; хоч (би)* як найпоширеніші поєднання з дієсловом *бути* у формах минулого часу та умовного способу. Дієслово також може бути посилене часткою: ***Як там не було***, — *резюмувала стара своїм недовірливим та захопленим слухачам, — а мене тішить, що поганих кіз я йому не продала* (О. Гончар). ***Як би там не було, але цей епізод і поява цього «Карла Маркса» стала причиною пізніших великих дискусій і словесних герців в камері ч. 12 між ним, як уособленням Карла Маркса, як фанатичним його послідовником, що ідеально правив за Марксів дублікат, і штурманом та іншими*** (І. Багрянний). ***Хоч як там було, Роксолана лише тепер збагнула, що найбільші її страхи й терзання тільки починаються*** (П. Загребельний). ***Може, Ахмед-паша намірився зрадити Сулеймана вже тоді, коли повзав по султанському килиму, мнучи високий ворс, мов траву, в якій шукають золоту монету, а може, налилися йому очі кров'ю влади, коли побачив неприступні круглі вежі Каїра,— хоч як там було, але непокірливий паша вже за кілька місяців перебив у Каїрі вірних Сулейманові яничарів і проголосив себе незалежним султаном Єгипту*** (П. Загребельний).

Фразеологічний словник фіксує як стійкі сполучення конструкції *як би там не було; хоч (там) як, а*. Як синоніми вживаються фразеологізовані

сполуки *що б там не було, хай там що*. Розкриваючи значення цих сполук, автори словника підкреслюють належний їм допустовий відтінок – “незважаючи ні на що”, “за всіх умов і обставин” [231, с.978].

Звороти *як би там не було, хоч як там було* узагальнено репрезентують зміст попереднього контексту як такий, що ні за яких умов не може змінити події, що відбуваються у реченні: *Та як би там не було, в'язні мали не тільки втішений курецький голод, а й втішену душу. Вони бачили людину в пеклі!* (І. Багрянний). *Може, будовано цей собор у сльозах, прокляттях і крові, може з урочистим співом і радістю, — хоч як там було, але піднявся він у тій землі, яка не знала кам'яних споруд, у землі, яку називали землею багатьох городів...* (П. Загребельний).

У вираженні допустових відношень можуть брати участь фразеологічні звороти з дієсловом *бути* у формі теперішнього часу, напр.: *Як там не є, одначе я тут справді відроджуюсь, — мовила Тамара. — Цей ваш степ, Заболотний, він має дивовижну властивість повертати людині щось втрачене, напівзабуте* (О. Гончар).

Стійкі сполучення *як би не було, хоч як там було* входять до складу головного члена в безособових допустових реченнях (*як би не було важко, хоч як було добре*), вказуючи на високий ступінь ознаки чи стану, проте ці конструкції вже не будуть фразеологізованими, напр.: *Але як би не було тяжко, скільки б не було бідувань і втрат, одне ми знаємо твердо й точно – ми повинні перемогти* (О. Довженко).

Окремої уваги заслуговують деякі ад'єктивні конструкції, що виражають емоційну оцінку, характеристику змісту головної частини, і які набули стійкого характеру та функціонують у ролі вставних утворень. Часто вживаною є фразеологізована сполука *як не дивно* (або *як це не дивно*). Структурною основою цих конструкцій є поєднання сполучного засобу з безособово-предикативним прислівником на *-о*.

Прислівник у синтаксично зв'язаній конструкції, очевидно, не повністю втрачає своє модальне значення (вираження відношення мовця до

повідомлюваного – здивування, подив, сумнів тощо); воно стає ще відчутнішим, коли з'являються для цього умови, тобто коли фразеологізована сполука займає інтерпозицію щодо головного речення: *Ці юрби «мародерів» і рештки німецьких частин, як це не дивно, були страшенно чимось подібні* (І. Багрянний).

Подібними до них є фразеологізовані конструкції *хоч як (це) дивно, хоч як це ймовірно, хоч як сумно*, напр.: — *Сонет чи відразу поему? — прискалив насмішувате око Отава, який чіплявся з своїм кепкуванням до всіх, і всі, хоч як це дивно, досить легко зносили його насмішуватість, призвичаїлися до неї і навіть нудьгували без свого лукавого товариша* (П. Загребельний). *Навіть султан Сулейман ніколи б не дозволив собі бути зухвалим з Ібрагімом. Між ними ось уже десять років взаємини були ледь не братські. Старшим братом, хоч як це дивно, був Ібрагім* (П. Загребельний). *Хоч як дивно, любив (Селім) поетів, сам складав вірші, написав під псевдонімом Бахші, себто Милосердний, цілий диван — коли і як?* (П. Загребельний). *Валіде Хафса не могла покладатися на випадок. Поміг їй, хоч як це неймовірно, султан Селім.* (П. Загребельний). *Хоч як сумно, але в жодній із згаданих справ московське керівництво української діаспори в Росії не зверталося до федеральної і регіональної влади та правоохоронців із протестами, не апелювало до преси* (З газети). *Земля і люди були тут у його неподільному володарюванні, вперше в житті своєму мав під орудою не самих тільки коней, але, хоч як це дивно, втіхи це не приносило ніякої, нудьга заповнювала всі Рустемові дні, нудьга незбагненна і безпричинна...* (П. Загребельний).

Отже, в сучасній українській літературній мові функціонують конструкції, утворені поєднанням сполуки *як не* чи *хоч як* і дієслова, вставні за синтаксичною функцією, але такі, що певною мірою зберігають зв'язок з підрядними допустовими реченнями.

Видається правомірним стверджувати, що складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких

оформлені сполучними засобами *як не, як би не; хоч як, хоч би як*, – найуживаніший вид допустових синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові, складають їх основну групу. Допустові відношення в таких синтаксичних утвореннях є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення прислівника *як*.

2.2.2. Складнопідрядні речення з квантитативним значенням

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики із квантитативним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням займенника з кількісним значенням *скільки* з часткою *не – скільки не*, а також сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) з тим же займенником – *хоч скільки*.

За визначенням К. Г. Городенської, *скільки не* – сполучнослівна єдність, що поєднує підрядну допустову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком, указуючи на те, що крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи появу стану в головній частині [78, с.209].

Відносний прислівник *скільки* з часткою *не*, будучи членом підрядної предикативної одиниці, відповідно до своєї категорійної семантики вказує на вищий ступінь вияву міри кількості дії, ознаки [218, с.61-62]. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якої кількісної ознаки, навіть найвищого ступеня її інтенсивності, напр.: *Кажуть, у степу з криниці скільки не пий, однак дна не дістанеш* (Нар. тв.). *Скільки б людина не жила на світі, скільки б не мандрувала по краях дивних і прекрасних, а завжди її тягне додому... помирати!* (Р. Іваничук).

Сполучення *як не* у значенні тривалості дії в поєднанні з прислівниками зі значенням тривалості, кількості (*довго, багато* тощо) може вживатися замість *скільки не*, напр.: *Скільки не йдеш – і перед тобою, і за*

тобою плачуть зерном степи (М. Стельмах). **Як довго не йдеш** – і перед тобою, і за тобою плачуть зерном степи.

Почасти сполучні засоби допустової підрядної частини *скільки не* (хоч *скільки*) та *як не* (хоч *як*), виражаючи різні параметри узагальнення, а саме: квантитативний та якісний, уживаються в одному реченні, в такий спосіб збільшуючи ступінь інтенсивності, напр.: *Бо батько — то таки батько, і хоч скільки там зібралось у ньому образ на сина, хоч як мучиться за синову поведінку, та все ж із своєї, з отцевої, душі його він не викине — така вже, мабуть, доля батьків* (О. Гончар).

Концесивний транслятив *скільки не*, крім допустового значення, виражає і зміст надзвичайно тривалого перебігу дії в часі чи неоднократності здійснення події, які можуть бути виражені словами *дуже довго* (*багато разів*), напр.: *Скільки я не просив її не плакати, все одно сльози текли по її щоках. Хоч я дуже довго (багато разів) просив її не плакати, все одно сльози текли по її щоках.*

Важливу роль у вираженні допустово-протиставного значення складнопідрядних речень, частини яких оформлені концесивними транслятивами *скільки не*, *хоч скільки*, відіграє їх лексичне наповнення.

У залежній частині таких конструкцій можуть уживатися дієслова або інші предикативні слова, які вказують на ознаки чи дії, що допускають при своєму здійсненні значне перевищення умовної норми, а також здатні до ітерації. Зазвичай це дієслова таких лексико-семантичних груп:

- мислення: *Ремісники в поезії, скільки б вони не придумували рим і положень, завжди стоятимуть за тисячі кілометрів від поезії* (П. Тичина);

- навчання: *Пантелій, хоч скільки привчав його пресвітер Ларивон до послуху й поштивості, совався перед князем, нудився, не любив повчань...* (П. Загребельний);

- інформування: *І хоч скільки нагадувалось йому про умовність роботи, що це ж таки повинно бути всього-на-всього кафе для відпочинку, харчувальний заклад, але цей, практичний бік справи для Ягнича, здається,*

зовсім не був головним: вірний собі, він твердо намислив витворити те, що намислив (О. Гончар);

- спрямування дії: *А жати було нікому. Бо народ страшно вирідів. **Скільки ж не косили ті, що вижили,** — не могли впоратися навіть з малою частиною. Зерно обсипалося* (В. Барка);

- можливості і наміру: *В цьому було щось абсолютне неприйнятне для неї (Тані). Ні, чекатиме, чекатиме, **скільки б не довелося*** (О. Гончар). *В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що, **скільки я не намагавсь,** як не дразнив їх, **так** ні одна чомусь мене й не вкусила* (О. Довженко);

- прохання і примусу: *Але **скільки не вмовляє** Марія, Романьо далі не подужає такої мудрості* (У. Самчук). *Володько знає, що мама переховують там якісь старі книжки і папери, ніхто не знає, що то за книжки і для чого вони там ховаються але вони там були, і **скільки** Володько **не просив,** **скільки не молив,** щоб йому то показали, мати все мала одну відповідь:*

— *Як підростеш — дістанеш! — І це все* (У. Самчук);

- впливу на об'єкт: *Всіх із заводу гнали після роботи ще і додатково працювати цілий вечір на полі. А в робітників і так на піджаках сіль залягла: з поту, бо душно на заводі і робота дуже важка. Зверх того, мусять воду тягати з канав та басейнів або привозних баків — поливати городину. **Скільки не поливали,** нічого з того не виходило* (В. Барка);

- волевиявлення: *Біля самих ілюмінаторів вирує каламуть, обтікає нас темно-сиве клубовиння, є щось аж моторошне в цім хаосі вируючих присмерків, що їм, здається, й кінця не буде, здається, **скільки не пнись** з натужним ревінням угору, ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...* (О. Гончар);

- часових меж: *Може, вдруге справді такого не буває. Бо **хоч скільки** льотних годин після того **провів** у повітрі, **однак** те, що звідав у своєму першому небі, так більше й не повторилось...* (О. Гончар);

- пересування: *Ах, нащо він так любить!.. **Скільки не поїде** до міста, ніколи без гостинця не вернеться. Доглядає, як малу дитину (У. Самчук). Повінь сонця розлилась, а десь аж на обрії знову з'явився собор. Зуміли ж отак поставити! **Скільки не їхатимеш** тепер, аж до самих плавнів, все він буде тобі перед очима (О. Гончар).*

У залежній частині цих синтаксичних конструкцій може також уживатися дієслово-зв'язка *бути* переважно в формі минулого часу, напр.: ***Скільки** в неї (Мариньки) було хітанок (гойдалок) по всіх їхніх безмежних горах – **а** говорить з нею одна, оця, що тепер коло хати (М. Матіос). **Скільки б не були** при власті злодюги і брехуни — кінець їм надійде. Ви, діти, мусите все кинути, а вибороть право своє (У. Самчук).*

У реченнях: *Бо батько — то таки батько, і хоч скільки там зібралось у ньому образ на сина, хоч як мучиться за синову поведінку, **та все ж** із своєї, з отецької, душі його він не викине — така вже, мабуть, доля батьків (О. Гончар); Чому, хоч стільки ж зустрічалося дівчат, і ніби ж гарних, **але** жодна не вивела з рівноваги, а це безкокетне, смагляве, зеленооке дівчисько пройняло тебе поглядом чародійниці, світлом налило тобі душу, надало снаги, сп'янило радістю, квітом розквітло тобі життя! (О. Гончар)* йдеться не про надзвичайно тривалий перебіг дії в часі, вираженій у залежній частині, а про дуже велику кількість суб'єктів чи об'єктів залежної частини.

Конструкції зі словами *скільки не, хоч скільки* трапляються в різних варіантах, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення: головній і залежній. Серед складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлених сполученнями *скільки (би) не, хоч (би) скільки*, — підрядні імперативного типу, індикативні та кон'юнктивні структури.

Дійсний спосіб дієслова-присудка поширює значення індиферентності до всього, що є, було і буде, тобто співвідносить зміст речень з певним часовим планом. У складних конструкціях зі сполученнями *скільки не, хоч скільки* присудки можуть бути у формах минулого часу, напр.: *Але скільки*

Білан **не брижив зморшками чоло**, не міг пригадати доярки Наталки, в чій хаті пив воду три роки тому (О. Гончар); теперішнього часу, напр.: Ці статуту наганяють на мене якийсь, ну, просто містичний жах. Вони написані ніби санскритом: **скільки не розшифрую** — ніяк не доберусь глузду (О. Гончар); майбутнього, напр.: Зостались позаду корпуси нового житлового масиву, і попросторішало одразу. В усі краї видно далеко. Повінь сонця розлилась, а десь аж на обрії знову з'явився собор. Зуміли ж отак поставити! **Скільки не їхатимеш тепер**, аж до самих плавнів, все він буде тобі перед очима (О. Гончар).

Домінантною є форма минулого часу, причому недоконаний вид переважає над доконаним, напр.: Володько вже чув, що по тих дротах “шлють телеграми”, і йому дуже кортіло побачити, як то ті телеграми біжать по них. Але **скільки він не задирав голову**, **скільки не дивився**, йому не пощастило побачити ані одної такої штуки. Дуже шкода. Тепер саме ніхто, видно, не слав телеграм (У. Самчук).

Форми умовного способу дієслів-присудків у підрядній частині поширюють значення узагальнення, індиферентності не лише на все, що реально існує, але й на все потенційно можливе, навіть малоймовірне. При цьому присудок головної частини найчастіше вжито у формі теперішнього або майбутнього часу, напр.: **Їхати до міста** — для Володька найбільша радість. **Скільки б разів не їхав батько до Мизоча**, Володько завжди “**канючить**”, щоб і його взяли (У. Самчук).

У кон'юнктивних конструкціях функціонують дієслова-присудки як доконаного, так і недоконаного виду, однак, як і в індикативних, форми недоконаного виду домінують над формами доконаного виду, напр.: **Скільки б не судилося страждати**, **Все одно** благословлю завжди День, коли мене родила мати Для життя, для щастя, для біди (В. Симоненко). Коли грають у шахи справжні майстри, **скільки б людей не спостерігало за грою**, у залі стоїть напружена тиша (А. Коваль). Такі конструкції набувають виразного умовно-допустового значення.

Форми імператива, що зорієнтовані переважно на узагальнену особу, підкреслюють те, що вибір будь-якого ступеня інтенсивності дії чи стану, навіть найвищого, не буде перешкодою для того, щоб відбулася дія головного речення, напр.: *Скільки вовка не годуй, він все одно на ліс поглядає* (Нар. тв.). *Бігли під гору, як могли. Душно. Обличчя розбарвилися нарощево. Сині очі такі ж, як і небо. Піт на чолі, на носі... Фу!.. Скільки не втирай рукавом, сочиться, мов з розсохлої бочівки* (У. Самчук). З формами наказового способу дієслів-присудків підрядної частини співвідносні дієслова теперішнього або майбутнього часу присудка головної частини, напр.: *Все далі й далі від возів наші корови та коні, а слідом за ними віддаляємось і ми, пастушата. От де розкіш! Здається, скільки не йди, все будуть трави й трави, гадюк нема, і нічого тобі не страшно...* (О. Гончар).

Дієслова-присудки допустової частини у формі наказового способу мають узагальнено-особове значення, і підрядна частина речення, маючи загальне значення, розширює можливості взаємодії з більшою кількістю головних частин різної семантики, від чого сила зв'язку між головною та підрядною частинами речення послаблюється, напр.: *Люди гинуть за метал. Колись гинули за жовтий, а в нас за чорний. Де ще так вичавлюють, як на металургійному? Скільки не давай, усе мало, усе женуть, усе штурмівщина. Давай норму, давай дві, а жити коли?* (О. Гончар). *Піднявся (Мирон Данилович), трохи вкріплений, пожував дріб'язку з макухи — все-таки поживність, хоч і недобре після неї, скільки не запивай юшкою* (В. Барка). *Надто добре знав він ту пунху з її невпинним западанням донизу, знав, що, хоч скільки кружляй по ній, рано чи пізно викине вона тебе з своєї притаєності і опинишся ти там, звідки починав мандри, звідки вступав в урочисте царство лісу* (П. Загребельний).

У підрядному допустовому реченні з компонентом *скільки не* (хоч *скільки*) може бути кілька однорідних присудків. При цьому *скільки не* (хоч *скільки*) може повторюватися чи не повторюватися перед кожним з них. Нанизування однорідних присудків зі сполучними засобами посилює

активність змісту, вираженого в підрядній частині, напр.: *Хоч скільки сперечалися, сварилися друзі, доходило ї до бійки, проте в найвідповідальніші моменти завжди підтримували один одного* (З газети).

Часто нарощення експресії здійснюється іншими засобами – окремими частинами складного речення, поєднаними безсполучниковим зв'язком. Інтенсивність досягається і через повтори сполучного засобу *скільки не* у допустовій частині, напр.: *Скільки горя не зазнав я, скільки сліз я не пролив, скільки гір не перезнав я, скільки вод не переплив, - шлях тяжкий був!* (П. Тичина). *А що ж, дитино, більше? Хліб, до хліба, тепло, дітки. А що ще? Хіба ж краще у нас? Скільки не жий, скільки не працюй, а найми — найми* (У. Самчук). Повтор у таких конструкціях є виразним засобом вираження експресивності висловлювання.

В українській мові функціонують речення, у яких посилення до відносного прислівника *скільки* формально не виражене, а інтенсивність створюється переважно наголошуванням присудка та прислівника, напр.: *І от скільки років промайнуло з того часу, скільки пережито, скільки разів її Григорів стрічав смерть і скільки разів сам когось карав нею, але очі в нього залишилися такими ж, як у дитинстві* (М. Стельмах).

Окремої уваги заслуговують фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики з компонентом *скільки*, що утворилися на основі підрядних речень найвищого ступеня узагальнення, напр.: *На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою* (М. Коцюбинський). *Поле – що безкрає море – скільки зглянеш – розіслало зелений килим, аж сміється в очах* (Панас Мирний). Синтаксично зв'язані конструкції виконують функцію вставних речень і допустово-протиставні відношення між компонентами таких речень слабші, ніж між частинами складнопідрядного речення.

Отже, складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, підрядні частини яких оформлені сполучними

засобами *скільки не, скільки би не; хоч скільки, хоч би скільки*, є різновидом неітеративних допустово-протиставних синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності в сучасній українській мові. Допустові відношення в таких синтаксичних одиницях є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення займенника *скільки*.

2.2.3. Складнопідрядні речення з атрибутивним значенням

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики з атрибутивним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням прикметникового займенника *який* з часткою *не* – *який не*, а також сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) з тим же займенником – *хоч який*.

Сполучення *який не* вживається з прикметником, що виражає якісну характеристику явища, особи, предмета. У посилено-допустовій підрядній частині отримує вираження вищий ступінь вияву якості особи, предмета, явища (*дуже тяжка, дуже красива* тощо) [218, с.61-62]. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якої якісної ознаки, навіть найвищого ступеня її інтенсивності, напр.: *Це й була прогулянка. І яка вона не була химерна та коротка, але на всіх справила велике вражіння* (І. Багрянний). *...Хоч який далекий той світ, що його оріонець носить у собі, Інна відчуває з ним свою духовну спорідненість, він чимось суголосний з її власними роздумами, чимось потрібний для становлення її власного внутрішнього світу, для зміцнення отих, може, й справді поетичних ростків, що в ній прокидаються* (О. Гончар).

Ознакою цих речень є можливість трансформації у прості з допустовим компонентом, вираженим безпрійменниково-іменниковим сполученням, побудованим за формулою: підсилювальна частка *навіть* + прикметник найвищого ступеня порівняння + іменник, напр.: *Які б не страшні були сили*

зла, сили нелюдського серед людей, остаточно переможе таки людина силою людського, силою добра, а не зла в ній (І. Багрянний). Пор.: **Навіть найстрашніші сили** зла, сили нелюдського серед людей остаточно переможе таки людина силою людського, силою добра, а не зла в ній. Підсилювальна частка *навіть* підкреслює, що і граничний ступінь вияву ознаки не може завадити здійсненню події-наслідку, а найвищий ступінь порівняння прикметника зумовлює вияв максимального ступеня ознаки.

Прикметниковий займенник який указує на ознаку предмета, змінюється за відмінками, числами, має форми чоловічого (*який*), жіночого (*яка*), середнього (*яке*) роду, напр.: **Якою б не була** страхітливо руйнівна війна, **яким би** брудним ураганом **не** пройшлась вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечно (О. Довженко). **Хліб завжди був** мірилом духовних, моральних і матеріальних цінностей. **На яких би** рівнях ми **не** вели про нього мову, він, хліб, має бути словом священним (В. Скуратівський).

У залежній частині цих синтаксичних конструкцій уживається обмежена кількість якісних прикметників і лише декілька дієслів-зв'язок чи напівзв'язок (*бути, видаватися, виглядати тощо*), які керують цими прикметниками. Напр.: **Хоч яка** ненависна була ця жінка для Роксолани, **але** *навіть* її *вразила* поведінка Сулеймана (П. Загребельний). **Але** *Родим, хоч який* здавався *неповороткий і повільний, виявився* хуткішим за коня (П. Загребельний).

Концесивний транслятив *який би не (хоч би який)* разом з прикметником указують на високий ступінь ознаки, яку виражає прикметник. Поняття ознаки, передаване прикметниками, поширюється переважно на такі значення:

- розмір: *На обід був знову «борц» без картоплі й без капусти, але страшенно насолений. **Який не** був великий апетит у в'язнів *навіть* на такий «борц», **але** він був зіпсований* (І. Багрянний);

- смак: *Ростуть у наших степах і козельці (чи не звідси й Козельськ), зілля*

*теж дике, але істівне, в цьому його перевага, нехвороща ж гіркотою не поступається перед полином. Та хоч яка гірка, **зате** ніколи вона не відцвітає, в будь-яку неgodу не втрачав своїєї сріблястості, і щось у ній є таке, що схиляв тебе до задуми (О. Гончар);*

*- властивості неістот: ...**Хоч які** були теплі козачі панчохи в унтах, **а** ноги мерзли, коли не рухатись, — тоді злазили, ставали на лижви і йшли так (І. Багрянний). ...**Хоч який** кволий був вогник, **а** вирвав він зненацька з темнощів ще одне обличчя, бородате, залите потом страху й розгубленості, вмить стала видна ціла постать, безрадно приплюснута до стіни, потворна постать товстого чоловіка, позбавленого рук (П. Загребельний);*

*- стосунок до простору: Згадав, що на обійсті в Ситника, **хоч яке** воно просторе, не росла жодна деревина, і немало подивувався цій обставині (П. Загребельний).*

Однак найчисленнішу групу репрезентують речення, у залежній частині яких разом з концесивним транслятивом який би не (хоч би який) ужито прикметники, що вказують на зовнішні і внутрішні властивості істот, напр.: ...**Які б не** страшні були сили зла, сили нелюдського серед людей, остаточно переможе таки людина силою людського, силою добра, а не зла в ній (І. Багрянний). **Якими б** нечесними **не** були методи роботи деяких компаній на українському ринку, вони нічого не доб'ються без специфічної "підтримки" місцевої влади (З газети). **І яким би** хоробрим і сильним **не** був український боєць-патріот, на **які б** жертви і подвиги він **не** йшов – **та** сам-один він загинув би в цьому страшному нерівному бою, і сліду нашого не лишилося б на українській землі – такий нелюдськи жорстокий ворог (О. Довженко). ...**Настася, хоч якою** нещасною і уполідованою почувалася того ранку, зухвало заприсяглася в душі: навчуся ще ліпше! (П. Загребельний). **І ось там, стоячи коло Роксоланиної гробниці, автор чомусь подумав, що ця жінка мав допомогти йому в його намірах, хоч би які зухвалі (або й безнадійні!) вони не були** (П. Загребельний). Позначувані цими прикметниками ознаки характерні здатністю збільшувати чи зменшувати

свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності. Вони є семантично гнучкішими за інші та мають у своєму лексичному значенні сему “градації” ступеня інтенсивності ознаки.

У залежній частині таких синтаксичних конструкцій також функціонують дієприкметники, які разом з концесивним транслятивом *який би не (хоч би який)* указують на високий ступінь вияву ознаки, що має стосунок до дії, процесу чи стану, напр.: *Яка не була зморена і затерпла Дарія Олександрівна, стоявши недалеко, — її ніби огнем в серці вдарило від тих слів* (В. Барка). *Хоч який переляканий цей мерзенний прислужник, все ж не забував, що він тільки «високість», а не «величність», як султан і султаниша* (П. Загребельний). *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний).

Аналізовані моделі можуть реалізуватися не лише з якісним прикметником, але й з іменником, причому елемент *який* узагальнено вказує на ознаку означуваних іменників напр.: *Але який би пил, який би щербінь не набивався під гусеницю гігантської машини... - машина безперервно рухається вперед* (О. Довженко). *...Хоч який розпач терзав іноді її серце, Євпраксія хотіла жити, сподівалася без надій, ждала, сама не відаючи чого* (П. Загребельний). *В тюрмі Варшавській був я кілька діб, жував у Празі семидалний хліб, в Молдові їв солодкий виноград, ногами зміряв всенький Семиград, - та у якій не був я стороні, щось наче завжди плакало в мені: іди туди і віку там дожив, у землю рідну, де ти всім чужий* (Л. Костенко).

Конкретне потлумачення, наповнення займенника *який* може бути подано в такому реченні. Напр.: *Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш чорна, і хвора, і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене, і плестимеш колючі німецькі дроти проти мене, і сіятимеш для ворога хліб під нагаями, ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти* (О. Довженко). Для посилення інтенсивності вияву узагальненої ознаки разом із сполучним засобом у підрядній частині можуть функціонувати частки *тільки, там.*

Напр.: **Яких тільки не** дістав Володько прізвищ, **але** все-таки то не те саме, що батькова попруга (У. Самчук). Але поки що такого прориву не видно – **хай там які** закордонні накладки чи премії здобувають сучасні українські постмодерністи (З газети). І скільки потім не зустрічав найвизначніших творинь світового людського генія, **у яких тільки** музеях світу **не** бував, – від Лувра, Цвінгера, Уфіці, Пітті до ушлявленої Сикстинської капели, напевне й значніших, і величніших та грандіозніших, – **однак** ніщо вже не могло так глибоко, так щемливо-журно, так сумовито-солодко потрясти його душу, як оті його ще дитячі чорно-білі видива, які пізніш повернулися до нього веселковими барвами на все життя, навіки найріднішої Третьяковки... (В. Козаченко).

Серед фразеологізованих структур з компонентом який (би) не; хоч (би) який найпоширеніші поєднання з дієсловом бути у формі теперішнього часу. Напр.: **Які не є, а** діждемось свого моменту! Новий учитель ось до вас, хлопці, прибув, на місце того тюхтія (О. Гончар). А все-таки той банк є єдиною надією села. Шкода, що має його тільки “панська” часть, **який не є, а є**, “казьонці” і такого не мають. Зате у них там “трахтир” он який пишається. (У. Самчук).

У вираженні допустових відношень можуть брати участь фразеологічні звороти з дієсловом бути й у формі минулого часу. Дієслово також може бути посилене часткою. Напр.: **Хоч яке там було, а** таки наше минуле; згадайте “Мій Дагестан” Расула Гамзатова і його східну мудрість: “Якщо вистрелиш в минуле з пістолета, то майбутнє вгатить у тебе з гармати!” (З газети).

Отже, в сучасній українській літературній мові функціонують конструкції, утворені поєднанням сполуки який (би) не чи хоч (би) який і прикметника чи іменника з дієсловом-зв’язкою, що належать до неітеративних допустово-протиставних синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності. Допустові відношення в таких синтаксичних утвореннях є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в

підрядному за будь-якого конкретного значення прикметникового займенника *який*.

2.3. Структурна організація ітеративних складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики

2.3.1. Складнопідрядні речення з суб'єктно-об'єктним значенням

Значення посилення пов'язане з обсягом суб'єктів, об'єктів, обставин (час, місце, напрям) перебігу дії, що вживаються в допустовому компоненті. При цьому межі допустовості можуть бути різними, зокрема неокресленими, довільними. Коли допустиме поєднується з довільним, на перший план виходить фактор узагальнення: допускається невизначена кількість факторів, що перешкоджають здійсненню події-наслідку. Можливим є будь-який варіант: будь-яка особа, предмет, будь-які обставини [218, с.63]. Саме така узагальнювальна модифікація посилення визначає специфіку семантичної організації ітеративних складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики із суб'єктно-об'єктним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням займенників, що мають предметне значення, з часткою *не – хто не, що не*, а також сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) з тими ж займенниками – *хоч хто, хоч що*.

За визначенням К. Г. Городенської, *хто не* – сполучнословна єдність, поєднує підрядну допустову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком, указуючи на те, що крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи появу стану в головній частині [78, с.209].

Відносний прислівник *хто* з часткою *не*, будучи членом підрядної предикативної одиниці, відповідно до своєї категорійної семантики має

предметне значення і визначає суб'єктно-об'єктний параметр узагальнення. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якого і всіх без винятку суб'єктів чи об'єктів. Незважаючи на посилену інтенсивність вияву того, про що йдеться в підрядному реченні, у головній частині констатують результат, протилежний тому, якого слід було б чекати, зважаючи на зміст підрядного, напр.: *Вона вже всі очі продивилась-видивилась, виглядаючи. **Хто не їде, хто не їде** — всіх питає-розпитує...* (І. Багрянний).

Об'єктом вивчення в синтаксисі може бути як організація елементів смислу у структурі речення загалом, так і семантика кожного компонента, що знаходить вираження у конкретних синтаксичних одиницях – головних і другорядних членах речення [173, с.7].

Концесивний транслятив *хто не* в залежній частині складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики вживається для позначення сукупності представників того чи іншого, але одного учасника ситуації (об'єкта, адресата тощо), які позбавлені конкретної референції. Інші учасники ситуації можуть мати конкретну референцію. Специфічна особливість цих, як і інших ітеративних конструкцій полягає в тому, що в їх головній частині альтернативно можуть бути виражені протилежні ситуації.

Значна кількість осіб, подій, фактів, про які йдеться в допустовій частині, може бути конкретизована, напр.: *Нема сили в людей, щоб наново взятися за працю. **І хто би то не був, чи ось ці гайдамаки, чи большевики,** вони однакові вороги порядку і справедливості...* (У. Самчук). ***Ким би ти не став – математиком, чи інженером, а чи філологом** – умій шанувати працю простої людини* (В. Сухомлинський). Також може бути названа одна із подій, явищ, предметів, але зате найбільш значуща, вагома з того, що мало би зумовити наслідок, протилежний очікуваному, напр.: ***Що б він не сказав, хоча б неправду,** мати завжди вірила йому.*

Деякі конструкції з концесивним транслятивом *хто (б) не* відображають ситуацію, що не належить до конкретного часового плану,

напр.: *Та де ж, хто не спита про Лук'яна, то кажуть: він під селом і досі голосує "за"* (В. Барка). Дію, що стосується моменту мовлення та невизначеного відрізка часу, репрезентують форми теперішнього часу дієслів-присудків.

Часове значення дієслівних форм минулого часу недоконаного виду є найвиразнішим для цих конструкцій, напр.: *Хто не чергував — ходили на село залицятися до дівчат. На спостережних пунктах люди томилися від нудьги. Але ніхто не нарікав — так було добре* (О. Гончар).

Відношення умови залишаються сильними й тоді, коли присудок головної частини – дієслово у формі наказового способу. При цьому весь вислів набуває експресивного характеру, напр.: *Що б там не коштувало, одривай!* (І. Нечуй-Левицький).

Хто означає особу і змінюється за відмінками: *кого не, кому не, з ким не* тощо, напр.: *Ким би ти не був за життя, а упокоївшись на Новодівичему, отримаєш вічну пам'ять та престиж* (З газети). *Та якесь інтуїтивне чуття підказувало Френкові, що перед ним людина приязна й некорислива, а це для Френка найвища атестація, про кого б не йшлося* (О. Гончар). *Але Андрій запротестував. Суть бо не в цім цербері, адже він міг бути такою гарною людиною. Суть в іншому, і те "інше" є причиною, що кого б не призначили на місце того цербера, він все буде таким самим хамом. Там не може бути чемних і гарних людей, де неподільно панує жах і проклята "вербовка"* (І. Багрянний).

Що означає предмет і змінюється за відмінками: *чим не, в чому не* тощо, напр.: *Ми повністю розуміємо ступінь небезпеки, ми вперше, перебуваючи в оточенні, виявляємо себе. Але ж така нагода, і ми не беззбройні, ми готові до цього бою, чим би він не кінчився для нас* (О. Гончар). *За рік господиня померла від сухот. Знала Марія, що запропонує їй тепер хазяїн. Чого тільки не передумала, які сумніви не мучили її днями і уві снах, та відганяла від себе слабкості, спокуси й вагання — десь глибоко в серці ще жевріла надія повернутися на Україну* (Р. Іваничук).

Стійкі синтаксичні конструкції з компонентом *що не* характерні конкретністю лексичного значення і тісним зв'язком з головним реченням.

Компонент *що не* вказує на об'єкт мовлення і поєднується з дієсловами *казати* (у формі наказового способу) чи синонімами *говорити*, рідко *гомоніти* і *бути* (у формах минулого, теперішнього і майбутнього часу або умовного способу). *Що б не було (що б там не було), що не кажи (що не говори)* – найуживаніші стійкі синтаксичні сполучення, співвідносні з підрядним реченням.

У всіх таких реченнях підрядна частина, хоч і має узагальнений характер, граматично тісно пов'язана з головною, але допустові відношення у таких структурах слабкі, оскільки підрядне речення є лише узагальненою вказівкою на об'єкт мовлення в реченні.

Сполучення *що не говори, що не кажи* вносять у речення певне модальне значення, яке полягає в тому, що мовець стверджує чи заперечує той чи інший факт нібито спростовуючи чийсь чи свої власні заперечення, хоча вони зазвичай уявні, ніким не висловлені. У цьому їх значенні, на думку Л. С. Естріної, відчувається зв'язок з підрядними допустовими [255, с.81], напр.: *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар).

Синтаксична непроникність сполучень *що не говори, що не кажи* порушується лише підсилювальною часткою *там*, напр.: *Натовп прогудів щось невизначене. Чи то одобрювали Мартинові слова, чи то заперечували. А Мартин вів своє: — Що там не кажіть, а й вам десятинка ще придалася б* (У. Самчук).

У фразеологічному словнику зазначено, що конструкції *що (там) не кажи (не говори)* вживаються для вираження запевнення, переконання в чому-небудь; безперечно, звичайно [231, с.361].

Близькими до зазначених вище синтаксичних сполучень є конструкції, оформлені як односкладні неозначено-особові речення з головним членом,

вираженим дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього чи минулого часу, напр.: *І тільки помаранчева революція, що б там про неї не говорили, пробудила, я зрозуміла: я хочу рідної мови!* (З газети). У таких реченнях дійова особа мислиться неозначено і дія охоплює невизначену групу осіб, тому має конкретніший характер. У сполученнях *що не кажи, що не говори*, які мають форму односкладного узагальнено-особового речення, дія набуває всеохопного характеру, і це сприяє послабленню лексичного значення дієслів *говорити, казати*.

Якщо до складу стійкої синтаксичної конструкції входить дієслово-зв'язка *бути*, то з компонентом *що не* воно може поєднуватися лише у формі умовного способу, напр.: *І батько відмочує теплою водою присохлу намітку та вату, накладає свіжу, зав'язує і відходить знову до машини... Що б там не було, а домолотити збіжжя сьогодні мусять* (У. Самчук). Синтаксична конструкція *що б не було* посилюється часткою *там*.

Фразеологічний словник фіксує такі значення конструкцій *що б там (то) не було*: за будь-яких умов і обставин; незважаючи ні на що; неодмінно [231, с.972]. Синонімами в українській мові є фразеологічні сполучення *хай там що, хоч би там що було*, напр.: *Хай там що, а він (вулкан) собі жевріє, і небо жевріється над ним* (О. Гончар). *Відчайдушне погнав коня туди, але змушений був спинитися перед непролазною стіною хащів, тоді зіскочив на землю і, ні про що не дбаючи й не думаючи ні про що, мов одурілий юнак, поліз у кущі, в гущавину. Мав наздогнати, хоч би там що!* (П. Загребельний). *Я повинен бути тут, я залишуся в Києві, хоч би там що було!* (П. Загребельний).

Поряд зі стійкими сполученнями *що б не було, що б там не було* вживають як синонімічні і *що б не трапилося, що б не сталося*, напр.: *Що б не сталося, а він (Духнович) матрикул в зуби, шпаргалки в кишені і чеше до професора: хоч на трійку, аби скласти* (О. Гончар). *Кожен крок коштував йому нестерпного болю, Духнович стрибав по шосе, як по вогню, бо, що б там не сталося, мусив іти по цьому розбитому камінню вперед, іти хоч*

беззбройним назустріч війні, назустріч всьому тому, що гриміло й стогнало по обрію (О. Гончар). **Любий! Що б не трапилось, знай: ніколи ти не розкаєшся, що відкрився отут мені** (О. Гончар).

До стійких синтаксичних сполучень належить і поєднання *хто б там (то) не був* зі значенням *кожний, будь-хто, всякий з цього ряду* [231, с.936]. Наприклад: *Нема сили в людей, щоб наново взятися за працю. І хто би то не був, чи ось ці гайдамаки, чи большевики, вони однакові вороги порядку і справедливості...* (У. Самчук). **Хто б не був, але ми їм цього не подаруємо. Як війна то війна!** — сказав рішуче Антін (У. Самчук).

Отже, в сучасній українській мові функціонують складнопідрядні конструкції, підрядні частини яких оформлені сполученням займенників, що мають предметне значення, з часткою *не* – *хто не, що не*, а також сполучника-частки *хоч* з тими ж займенниками – *хоч хто, хоч що*, які належать до ітеративних допустово-протиставних синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності. Допустові відношення в таких синтаксичних утвореннях є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення відносних займенників *хто, що*.

2.3.2. Складнопідрядні речення з локативним значенням

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики з локативним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням прислівників *де, куди, звідки* з часткою *не* – *де не, куди не, звідки не*, а також сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) з тими ж прислівниками – *хоч де, хоч куди, хоч звідки*.

Допустовий компонент таких речень містить узагальнену просторову характеристику місця, напряду. Подія-наслідок здійснюється всупереч усім просторовим обставинам: чи то локативної обмеженості дії, чи то кінцевого або вихідного пункту руху.

Відносні прислівники *де, куди, звідки* з часткою *не* чи *хоч*, будучи членами підрядної предикативної одиниці, відповідно до своєї категорійної семантики мають обставинне значення і визначають локативний параметр узагальнення. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якої і всіх без винятку обставин. Незважаючи на посилену інтенсивність вияву того, про що йдеться в підрядному реченні, в головній частині констатовано результат, протилежний тому, якого слід було б чекати, зважаючи на зміст підрядного речення, напр.: *З того часу почалася запекла сварка проміж двома братами — Грицьком та Панасом. Де б не стрівалися вони, то* зараз якось зачепляться за ту землю, *та й почнеться суперечка, за малим не бійка* (Б. Грінченко). *Хоч би куди ти поспішав, хай і до радощів кохання, якого б в серці не* плекав ти потаємного бажання, – її зустрівши, станеш ти, зникновівши мимовільно, щоб уклонитись богомільно ясній святині красоти (М. Рильський). *Звідки б не* приходили вітальні листівки, *однак жодна з них не* могла її потішити.

Сполучні засоби *де не, куди не, звідки не, хоч де, хоч куди, хоч звідки* у підрядній частині є узагальненим вираженням для позначення сукупності різних просторових точок, кожна з яких позбавлена конкретної референції. Оскільки в кожному з повторень представлені різні точки із загальної сукупності, то цим конструкціям притаманне ітеративне значення. Відповідно в них зазвичай уживають дієслова, що позначають просторову локалізацію, напр.: *Місце, де має стати Корніїв дім, ніби навмисно для цього приготовлене. Рівне, проти сонця. Не те що там, під братовим порогом, де* лиши *не ступиши* — на чуже попадеш... (У. Самчук). *О, життя моє кохане, Я в твоїм саду, Де не стану, де не гляну, Де я не піду* (В. Сосюра).

Хоч де б не блукав я, хоч де б не ходив я, -

В засніженій Комі чи в тихій Полтаві,

Хай в радості й щасті,

Хай в горі й неславі, -

Я лину крізь даль невідому й відому

До рідного дому, до отчого дому (І.Савич).

Кон'юнктивні складні конструкції, підрядні частини яких оформлені концесивними транслятивами *де (б) не, хоч (би) де*, репрезентовані двома моделями. У першій моделі дієслово у формі умовного способу є компонентом лише підрядної частини, напр.: *Мені казали, що у вас невідкладні до мене справи. Коли ж це справді так, то не годиться кликати султана до двору, а треба бігти чимдуж до нього, де б він не знаходився* (Р. Іваничук). *Хоч би куди звертався такий чоловік, кожна його дія така божественна, що, полишаючи позаду всіх інших людей, він являє собою щось дароване ніби богом, а не здобуте людським мистецтвом* (П. Загребельний).

У другій моделі дієслово у формі умовного способу є компонентом головної і підрядної частин, відповідно такі синтаксичні конструкції є допустово-умовними, напр.: *Учителю завжди хотілося б залишатися в пам'яті своїх вихованців, де б вони не працювали, на яких широтах і меридіанах життя б не опинялися.*

У реченнях з узагальненою вказівкою на місце або напрям дії протиставні відношення настільки слабкі, а підрядні відношення власне місця настільки посилюються, що, незважаючи на препозицію підрядної частини, вживання протиставного сполучника на початку головного речення зазвичай неможливе. Має значення відсутність спільних для головної та підрядної частини суб'єктів чи об'єктів дії, напр.: *Де б не заховався – з-під землі знайдемо тебе* (М. Стельмах).

За спостереженнями Литовкіної З. О., підрядні речення з часткою *не* при дієсловах нерідко поєднують декілька значень, зокрема допустовості і простору (*куди не глянь...*) [140, с.8].

Стійкі синтаксичні конструкції з компонентами *куди не* і *де не* характерні конкретністю лексичного значення і міцним зв'язком з головним реченням, хоч за формою вони мало відрізняються від подібних стійких сполучень зі словами *що не* і *як не*.

Компоненти *де не* і *куди не* вказують на місце і напрям узагальнення, тому поєднуються з дієсловами відповідної семантики. *Куди не глянь* (*глянеш, гляну, погляну*), *де не глянь* (*гляну, глянеш*), *куди не ступи, куди оком не кинь, де не був* (*де б не був, де не бував*) – найуживаніші стійкі синтаксичні сполучення, співвідносні з підрядним реченням. Напр.: ***Куди не кинь*** — *порожньо. Минулися макарони, рис, порції. А їсти треба...* (У. Самчук). *От так, куди не глянь, а все треба тую землю вдержати в своїх руках* (Б. Грінченко). *Інші бояться, коли гримить, а Ягничеві це — ще з дитячих літ — мов найкраща музика. Де не бував, у які грози не потрапляв, зблизька бачив електричні розряди такі, коли аж на палубу іскри сиплються із залізних снастей корабля, але ніде не чув він таких красивих громів, як у своїй Кураївці!* (О. Гончар). *Кожний, де б не був, де б не ходив, місця того, де вперше світ побачив, шукає.* (У. Самчук).

Для конструкцій з дієсловом *глянути* в різних формах характерне виразне інтонування відсутнього, але можливого в головній частині слова-відповідника *всюди* (або *скрізь*), напр.: *Нелегко і Корнієві дому свою покидати. Куди не глянь — праця* (У. Самчук). Пор. : ***Куди не глянь*** — *всюди праця.*

У всіх таких реченнях підрядна частина, хоч і має узагальнений характер, міцно пов'язана з головною, але допустові відношення між їх компонентами слабкі, оскільки підрядне речення є лише узагальненою вказівкою на місце дії в реченні. У таких конструкціях відношення близькі до тих, які наявні в складнопідрядних реченнях з підрядними місця.

Характер відношень не змінюється навіть тоді, коли підрядне речення займає постпозицію, напр.: — *Що скрутно, то скрутно. Але якось то Бог дасть,— завертає назад Григорчук... — Воно те саме в цілій окрузі, куди не глянь.* (У. Самчук).

Паралельно з дієсловом *глянути* вживається фразеологічне *кинути оком*. Дієслово *кинути* найчастіше має форму II особи однини, що є найвдалішою для вираження узагальнено-особового значення, напр.: *Але*

коли ще я був пастухом, то отам, де тепер такі розкішні колонії з садами та хмельницями, все одні ліси були... **Куди не кинь оком**, ліс, галява, знов ліс... (У. Самчук).

Якщо до складу стійкої синтаксичної конструкції входить дієслово-зв'язка *бути* у формі минулого або майбутнього часу і найчастіше умовного способу, то склад підрядної частини змінюється: крім концесивного транслятива *де не* і дієслова *бути* з'являється особовий займенник на позначення суб'єкта дії, напр.: *Білі каштани, світлі вогні, де б не бував я, любі мені* (А. Малишко).

Особовий займенник може бути опущений у одній із частин, напр.: *Де не бував, у які грози не потрапляв, зблизька бачив електричні розряди такі, коли аж на палубу іскри сиплються із залізних снастей корабля, але ніде не чув він таких красивих громів, як у своїй Кураївці!* (О. Гончар).

Указівка на місце дії у підрядному реченні може пояснюватися однорідними членами з локативним значенням, напр.: *І де б не був я – дома чи в дорозі – завжди зі мною мамин оберіг* (З газети).

Значно рідше зустрічаються складні речення зі сталими компонентами типу *куди не ступи, куди не поверни, де не ступи*, напр.: *Щоправда, Горянського земля велика — дві тисячі з половиною десятин,— але гуртом узяти можна. Тоді громада буде в такому кільці, що з його не буде ходу. **Куди не ступни** — все їх земля буде* (Б. Грінченко). *Скільки можна отак зустріти ерудитів, краснословів, дотепників, тонких натур, вільнодумців! Але в переважній більшості добра того стачає лиш на один раз. Це мовби вивіска, за якою нічого нема. Казка про солом'яного бичка. Зовні наче й бичок, а насправді — напханий соломою. **Куди не повернись** — солом'яні бички* (П. Загребельний). *Де не ступнеш — неодмінно зустрінешся з чорним суб'єктом, намальованим чорною силуетом на паркані чи на мурі* (І. Багрянний).

Отже, складнопідрядні допустово-протиставні речення з локативним значенням належать до ітеративних допустово-протиставних синтаксичних

конструкцій зі значенням інтенсивності. Допустові відношення в таких синтаксичних утвореннях є менш виразними, ніж між частинами неітеративних конструкцій, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення прислівників *де, куди, звідки*.

2.3.3. Складнопідрядні речення з темпоральним значенням

Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики з темпоральним значенням репрезентовані конструкціями, оформленими сполученням прислівника з часовим значенням *коли* з часткою *не* – *коли не*, а також сполучника-частки *хоч* з тим же прислівником – *хоч коли*.

За визначенням К. Г. Городенської, *коли не* – сполучнословна єдність, що поєднує підрядну допустову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком, указуючи на те, що крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи появу стану в головній частині [78, с.209].

Відносний прислівник *коли* з часткою *не*, будучи членом підрядної предикативної одиниці, відповідно до своєї категорійної семантики має обставинне значення і визначає темпоральний параметр узагальнення. Однак загальний зміст синтаксичної конструкції заперечує важливість будь-якої та всіх без винятку обставин. Незважаючи на посилену інтенсивність вияву того, про що йдеться в підрядному реченні, в головній частині констатовано результат, протилежний тому, якого слід було б очікувати, зважаючи на зміст підрядного речення, напр.: *Коли б не ліг я, звечора чи опівночі, а встану однаково рано, така вже виробилась звичка* (О. Гончар). Концесивний транслятив *коли б не* пов'язаний з однорідними членами речення (*звечора чи опівночі*), які розкривають його зміст.

Одні конструкції з концесивним транслятивом *коли (б) не* відображають

ситуацію, що загалом не належить до конкретного часового плану, напр.: **Коли б він не зателефонував, я завжди з ним розмовляю.** Інші – стосуються минулого чи майбутнього часового плану, напр.: **Коли б він не зателефонував, я завжди з ним розмовляла.** **Коли б він не зателефонував, я завжди з ним буду розмовляти.**

Специфіка цих конструкцій у тому, що сполучний засіб *коли не* у підрядній частині є узагальненим вираженням для позначення сукупності різних часових моментів, які позбавлені конкретної референції. Оскільки в кожному з повторень репрезентовані різні часові моменти, то цим конструкціям притаманне ітеративне значення. Напр.: **Коли б син не повернувся додому, вона сама відчиняла йому двері в сподіванні почути від сина пояснення** (З газети).

Отже, складнопідрядні допустово-протиставні речення з темпоральним значенням належать до ітеративних допустово-протиставних синтаксичних конструкцій зі значенням інтенсивності. Зміст головного речення в таких синтаксичних утвореннях не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення прислівника *коли*.

Висновки до розділу 2

Виділювана серед складнопідрядних речень група речень інтенсивної допустово-протиставної семантики викликає інтерес тим, що відношення у таких допустово-протиставних конструкціях є синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. У системі граматичних засобів української мови, що виражають допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення, основна роль належить безпосереднім виразникам цих відношень – сполучним засобам. Частини складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики пов'язані подвійними відношеннями, а сполучні засоби, що їх організовують, складають ядро структури складних речень і вирізняються з-поміж інших сполучних

показників тим, що їх перший компонент формується зі сполучних поєднань складнопідрядного речення з підрядною допустовою частиною, а саме: поєднанням відносних займенників та прислівників з часткою *не*, яка має підсилювальне значення – *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не*, а також поєднанням сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) у сполученні з тими ж займенниками та прислівниками – *хоч як, хоч скільки, хоч який, хоч хто, хоч що, хоч де, хоч коли, хоч куди, хоч звідки*. Другий компонент формують сполучні засоби складносурядного речення – протиставні сполучники *а, але, зате, проте, однак*, які підкреслюють значення невідповідності між частинами речення і можуть бути представлені у складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики як експліцитно, так й імпліцитно.

Усі складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики умовно поділено на дві групи: неітеративні та ітеративні. До першої групи належать конструкції з якісним, квантитативним та атрибутивним значенням, що відображають неповторювані, одиничні ситуації. Це складнопідрядні речення, підрядні частини яких оформлені концесивними транслятивами *як (би) не, хоч (би) як; скільки (б) не, хоч (би) скільки; який (би) не, хоч (би) який*. У синтаксичних конструкціях цієї групи зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому лексичному наповненні займенникового слова.

До другої групи входять конструкції з суб'єктно-об'єктним, локативним та темпоральним значенням, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *хто (б) не, хоч (би) хто; що (б) не, хоч (би) що; де (б) не, хоч (би) де; куди (б) не, хоч (би) куди; звідки (б) не, хоч (би) звідки; коли (б) не, хоч (би) коли*. Це речення, у яких зміст головної частини протиставлений не всім, а лише деяким конкретним значенням займенникового слова. Синтаксичні моделі цієї групи без частки *би (б)* і з часткою *би (б)* у підрядній частині зазвичай синонімічні.

Отже, в українській мові функціонує ряд складнопідрядних конструкцій

інтенсивної допустово-протиставної семантики, у яких допустові відношення є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному за будь-якого конкретного значення відносних займенників та прислівників, що входять до складу сполучних засобів цих речень.

РОЗДІЛ 3

ІНТЕНСИВНІ ПРОТИСТАВНО-ДОПУСТОВІ ВІДНОШЕННЯ У СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

3.1. До питання про лінгвістичний статус складносурядних речень

Історія вивчення складносурядних речень тривала і складна. Уперше цей тип синтаксичних одиниць виділив у своїй граматиці О. Х. Востоков, а системне протиставлення складносурядних і складнопідрядних речень наявне вже в граматиці Ф.І. Буслаєва, паратактичні (сурядні) конструкції в українській мові розглядає С. Смеречинський. Незважаючи на таку тривалу історію дослідження, й досі питання теорії складносурядних речень розроблені значно менше, ніж інші типи синтаксичних одиниць. Вирішення цього питання ускладнюється ще й тим, що частина синтаксистів взагалі заперечує існування складносурядних речень як окремої мовної одиниці (Е. Сепір, Я. Г. Біренбаум, Ф. Данеш і З. Гаузенблас). Л. Л. Іофік на матеріалі англійської мови, аналізуючи сурядність як супідрядність, вважає, що формально умовам сурядності (=супідрядності) відповідають лише супідрядні речення – однорідні підрядні речення, що відносяться до одного головного [112]. Цю думку заперечує В. Г. Адмоні в рецензії на цю працю й доводить, що правомірніше визнати існування складносурядних речень в англійській мові [5]. На аналогічних засадах вибудовує свою теорію породжувальної граматики З. Харріс, називаючи складносурядне речення – *співствердженням* існування двох подій [265]. М. Ляпон у "Русской грамматике"-80 чітко визначає специфіку складносурядних речень як таких, частини яких поєднані сурядними сполучниками і граматично не залежать одна від одної [190, с.615]. Вона акцентує увагу на особливостях сполучників сурядності, які, на її думку, автономніші, ніж сполучники підрядності.

У вітчизняному мовознавстві ще О. Н. Синявський доводив, що складносурядне речення формують прості речення, які поєднуються як

рівноправні одиниці. На думку О. Б. Шапіро, існує два основних типи “злиття” простих речень у складне – сурядність та підрядність, причому підрядність виникла значно пізніше за сурядність і розвинулася та утворила свої граматичні форми на ґрунті сурядності [241, с.13, 31].

В історії розвитку української граматичної науки можна умовно виділити три чітко окреслених напрями досліджень складносурядних речень – за характером аспектів, на яких акцентували увагу дослідники. Складносурядні речення розглядали у плані виникнення і розвитку вчення про сурядність і підрядність у складному реченні і в плані співвідношення зі складнопідрядними реченнями (Б. М. Кулик, О. С. Мельничук). Їх також аналізували з погляду відкритості / закритості структури і ролі видо-часових відношень (А. П. Грищенко, К. Ф. Герман, К. Ф. Шульжук). Певну увагу було приділено дослідженню семантико-синтаксичних відношень, сформованих на основі взаємодії семантики компонентів складносурядного речення (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. Г. Кващук). І. Р. Вихованець, за аналогією до теорії простого речення, виділив два типи складносурядних речень – елементарні й неелементарні [65, с.299-301]. Цю ідею підтримує К. Ф. Шульжук [253, с.233-235].

Складносурядними вважають речення зі структурно автономними предикативними частинами, що характерні внутрішнім вираженням предикативності і міжчастинною взаємодією, яка відображена формальними репрезентантами і внаслідок якої витворюється функціонально-комунікативна цілісність. Супровідними складниками сурядного зв'язку виступають: 1) співвідносність видо-часових форм дієслів-присудків; 2) інтонаційні особливості; 3) лексичне наповнення предикативних частин та ін. [100, с.152].

На особливій проблемності теорії складносурядного речення наголошує В. З. Санніков, пов'язуючи це зі сполучниками сурядності [191, с.173]. Він вважає, що це зумовлено об'єктивними причинами, бо “у процесі вивчення сурядних сполучників відмежування значення самих одиниць

аналізу від значення одиниць, що з ними пов'язані, особливо проблемне. Переважно наявні потлумачення сполучників сурядності – це, по суті, тлумачення речень із сполучниками сурядності” [191, с.174]. Як справедливо зауважував О. М. Пешковський, ”...у значення сполучника просто звалюють усе, що можна вибрати із речового змісту поєднаних ним речень” [171, с.142]. В. А. Белошапкова на матеріалі російської мови переконливо довела, що не можна переносити семантичну класифікацію сполучників сурядності на класифікацію самих конструкцій, бо при цьому ігноруються важливі структурні відмінності між реченнями, зокрема між одиницями відкритої та закритої структури. ”Треба розмежувати речення відкритої і закритої структури як різні структурні типи складносурядного речення. Поділ за семантичним принципом слід здійснювати вже в межах двох основних структурних типів складносурядного речення” [28, с.208].

3.2. Невідповідність граматичних і семантичних ознак складносурядних протиставно-допустових речень інтенсивної семантики

Взаємозв'язок між граматичною структурою і лексичним наповненням речення представляє собою ”велику й захоплюючу ділянку значення речення” [17, с.5]. Закономірною стала поява праць, у яких граматисти особливу увагу приділяють взаємодії між значеннями компонентів складносурядних конструкцій. Особливо ця тенденція є виразною у дослідженнях російських синтаксистів [127, 82, 232, 98, 110, 144 та ін.]. С. Смеречинський зазначив, що ”самостійність кожного з паратактично сполучених слів лише назверхня, а насправді між ними глибока внутрішня, природна та логічна підпорядкованість... Так само й у сполучі речень” [207, с.254]. Значним кроком у дослідженні взаємодії між одиницями сурядної конструкції стала теорія ”других сполучних елементів” або ”конкретизаторів” [26, с.137; 28, с.211], якими почали йменувати частки і

прислівникові групи, що входять до складу другого компонента конструкції після сполучника сурядності і конкретизують його значення.

У сучасній синтаксичній науці визнано існування складносурядних речень з протиставно-допустовими відношеннями, що є різновидом речень з причиново-наслідковими відношеннями. На думку А. П. Грищенка, під значеннєвим планом складносурядного речення розуміємо те загальне значення, що впливає зі зв'язку складових частин. Таким загальним значенням може бути, наприклад, повідомлення про одночасність або послідовність кількох подій, станів, процесів, причиново-наслідковий або зіставно-протиставний зв'язок між складовими частинами тощо [83, с.22-23].

Основною умовою появи протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень є взаємодія сурядних частин, в одній із яких висловлене твердження або припущення з можливим наслідком, а в іншій це твердження або припущення спростовують, обмежують чи заперечують [221, с.10]. Складносурядні конструкції інтенсивної протиставно-допустової семантики розглядають серед протиставних складносурядних речень, частини яких поєднані сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*) *зате, проте, однак*, рідко *і*. Ці сполучники виражають формальну взаємозалежність між частинами складного речення. Однак за характером семантико-синтаксичних відношень між складовими частинами протиставно-допустові речення належать до детермінантних складносурядних речень, у яких протиставний зв'язок доповнений семантичними відтінками, характерними для складнопідрядних речень, а саме: "...протиставне значення ускладнюється значенням допустовості (одне явище повинно викликати було інше, але не викликало)" [100, с.163]. Наприклад: *Писалось добре й на колесах, і в позахмарній висоті, та все ж таки дніпрові плеса – мої скрижалі золоті* (В. Бровченко). *Десь там далеко, далеко, поганеньке містечко, а все-таки воно живе, все-таки пнеться...* (У. Самчук). *Ніхто ніби й не був свідком цієї нічної сцени, а проте вся Зачіплянка вже знала, як Наталка після іменин каялася та навколішки повзала перед своїм сліпим Костею на майдані, бо*

знов, видно, підпивиши, «давала дрозда», як сама вона висловлюється про себе... (О. Гончар). У таких реченнях протиставні семантико-синтаксичні відношення домінують над допустовими.

Коло відношень, які передає сурядність, широке; сурядністю можуть бути виражені майже всі види значеннєвих відношень, характерних для складнопідрядних речень, зокрема і допустово-протиставні [176, с.391-392]. Проте цілком правомірно визначати складносурядні речення як конструкції, особливою рисою яких є граматичні відношення сурядності між складовими компонентами [224, с.310]. Таке загальне твердження підкреслює граматичну своєрідність складносурядних речень на відміну від складнопідрядних.

Предикативні частини аналізованих складносурядних речень репрезентують нерівноправні протиставно-допустові відношення, що є спорідненими з причиново-наслідковими відношеннями. Відомо, що причина і наслідок перебувають в неоднакових відношеннях, а саме: причина зумовлює наслідок, наслідок же обґрунтовує її.

Семантичну нерівноправність предикативних частин зумовлює невідповідність граматичних і семантичних ознак: з одного боку – це складносурядні речення, оскільки їх частини поєднані сполучниками сурядності, а з іншого – вони наближаються до складнопідрядних допустово-протиставних речень за характером детермінативних семантико-синтаксичних відношень між їх предикативними частинами. Цілком правомірно визначати принцип розташування предикативних частин складносурядних речень інтенсивної протиставно-допустової семантики: на першому місці – подія, всупереч якій відбувається дія, передавана постпозитивною частиною. Отже, те, що аналізований різновид складносурядних речень передає протиставно-допустові відношення, створює чітку кількість предикативних частин, що характерні неможливістю їх перестановки, – це дві предикативні частини з фіксованим порядком розташування.

Неспіввідносними є такі ознаки, одна з яких існує всупереч іншій.

Неспіввіднесеність приховує в собі допустовість. За визначенням І. М. Кручиніної, у своїй основі допустовість – це семантичний ефект знецінення однієї з ознак, що співіснують, зниження її значущості для конкретного випадку [126, с.152].

Той факт, що складносурядні речення інтенсивної протиставно-допустової семантики за характером детермінативних семантико-синтаксичних відношень між їх предикативними частинами наближаються до складнопідрядних допустово-протиставних речень, підтверджує можливість їх трансформації у складнопідрядні допустово-протиставні речення введенням сполучника підрядності до першої допустової частини, напр.: *Не знала й не могла знати війни, не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, а проте іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань...* (О. Гончар). Пор.: *Хоч не знала й не могла знати війни, хоч не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, хоч ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, проте іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань.*

Однак за граматичними (формальними) показниками зіставлявані речення різні. Насамперед тому, що предикативні частини наведених речень оформлені різними сполучниками: сполучник *проте* є елементом сурядного зв'язку, сполучник *хоч* – формант підрядності. За семантико-синтаксичними ж відношеннями між предикативними частинами аналізоване складносурядне речення співвідносне з складнопідрядним допустово-протиставним реченням.

Сполучник *проте* в складносурядному реченні зумовлює його віднесення до розряду протиставних, проте серед складносурядних протиставних речень конструкціям, між частинами яких існують інтенсивні протиставно-допустові відношення, належить особливе місце: їм властивий детермінативний значеннєвий зв'язок.

Отже, своєрідність складносурядних речень інтенсивної протиставно-допустової семантики полягає в невідповідності формально-граматичних та семантичних ознак. За формально-синтаксичними ознаками – це складносурядні протиставні речення, а за семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами ці речення співвідносні з складнопідрядними допустово-протиставними реченнями. Ці складні синтаксичні конструкції характерні фіксованим порядком розташування бінарних предикативних частин, замкненістю та негнучкістю структури.

3.3. Засоби акцентуації на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням

Високий ступінь вияву ознаки, дії чи стану може бути виражений лексико-синтаксичними засобами. Зокрема, високий ступінь вияву кількості може бути актуалізований лексичними показниками (числівниками чи іменниками, що вказують на значну кількість предметів, явищ), напр.: ***Багато** бід довелося пережити сільським жителям, **але** вони ніколи не падали духом* (З газети). ***Стільки років** минуло, **а** хата все та сама, «на тимчасом» збудована* (У. Самчук). *Так **багато** запитань, так **багато** проблем, **і** **все ж** автор вирішив замахнутися на ще значніше* (П. Загребельний). В останньому реченні найвищий ступінь вияву кількості, виражений неозначено-кількісним числівником *багато*, посилений ще й часткою *так*.

Оскільки йдеться про вияв інтенсивності ознаки чи дії, лексичне наповнення препозитивної частини з допустовим значенням має певні особливості: позначувані дієсловами, прикметниками, словами категорії стану дії та ознаки характерні здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати її ступінь. Зокрема, дієслова вказують на високий ступінь інтенсивності дії, мають у своєму лексичному значенні сему “градації” ступеня інтенсивності дії, напр.: *Селяни **жахаються** видовиськом*

на дворі, **але** одночасно їм стає шкода (У. Самчук). **Трясе** (Володько) Баглая **в обіймах**, все ж таки ровесник і кум, **проте** Баглаєві й при цьому бурхливому вияві почуттів не зовсім до речі згадується, що мати чомусь недолюблює Володьки (О. Гончар).

Значення найвищого ступеня вияву ознаки можуть надавати реченню прикметники, дієприкметники, порівняльні звороти, що виражають якісну характеристику явища, особи, предмета, напр.: *Десь там далеко, далеко, поганеньке містечко, а все-таки воно живе, все-таки пнеться...* (У. Самчук). *Годинник показував години, дні, місяці і рух небесних тіл. Подарунок справді був рідкісний і цінний, але все ж він не вартий аж цілої Угорщини, яку взялися виторговувати у султана послы, обіцяючи виплачувати щорічну данину в сто тисяч дукатів* (П. Загребельний). *Бо в нас, металургів, коли вже дружба, то міцніша за сталь, але ж тільки скромняги ми, оце нам у житті заважає* (О. Гончар).

Н. І. Бойко зауважує, що експресивність окремих іменників, прикметників та дієслів базується на основі семи “інтенсивність”, яка характеризує предмет думки з погляду сили чи повноти вияву ознаки. Компонент “інтенсивність” має поняттєвий характер, а тому його можна виділити лише в семантичній структурі тих експресивів, які передають різний ступінь вияву якісної ознаки [36, с.67].

Дієслова-присудки, вживаючись із прислівниками, які містять їхню якісну характеристику, у реченні набувають значення найвищого ступеня вияву дії, стану, напр.: *Мусив перед усіма вибачитись. Надто йому хотілося додому, але ж із плямою повертатись... ні!* (О. Гончар). *Слухачам вірилося тяжко, але все-таки вірилося, коли він сам-один цілу роту турків в полон брав...* (У. Самчук). *Скелі щораз ближче сходяться, стискаються, давлять одна на одну, заступаючи вхід до караїмської фортеці Чуфут-кале; хатки маліють, щезають, місто заривається в печери, проте вперто повзе ущелинами Маріям і Ашлама-дере, поки врешті його спинять гори: годі!* (Р. Іваничук).

Окрім способу дії, прислівники можуть указувати на часові характеристики дії, фази її проходження, тривання напр.: *Ніколи та рука не обняла його — сина, не була щедрою на пестоці, та все-таки* кожного року, коли “Христос воскрес”, коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорсткої, темної твердості (У. Самчук). Але ніяк неспроможний був збагнути Сивоок отого моторошно-незвичайного западання лісу до середини, до глибини, нескінченного спускання, з якого, здавалося, *ніколи не буде вороття, однак вороття наставало щоразу просто, легко, так ніби пуца брала їх на руки і непомітно виносила з своїх нетрів, як безсилих, заблуканих дітей* (П. Загребельний).

У складносурядних конструкціях інтенсивної протиставно-допустової семантики інтенсивності досягають переважно шляхом нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини. Напр.: *Завернуть, доженуть, прив'яжуть до кибитки, - а ти рвонись* (Л. Костенко). *Дивна порожнеча була в нього в грудях, у голові, йшов швидко, широкі білі плити твердо слалися йому під ноги, ззаду долинали до нього уривки людських розмов, накочувалися раз по раз пошуми моря, але чим далі він йшов, тим більша й більша тиша залягала в нього за плечима, тільки ще дихало спроквола десь далеко море та стукали по твердих плитах підбори його черевиків: стук-стук!* (П. Загребельний). Перше речення демонструє нарощення експресії одними засобами – однорідними членами речення (нанизування однорідних присудків посилює динаміку змісту, вираженого в препозитивній частині), другий – іншими: окремими частинами складного речення, поєднаними безсполучниковим зв'язком.

Часто інтенсивності досягають уведенням у складносурядне речення кількох частин, що виражають різні параметри дії, а значення допустовості посилюється нагнітанням ознак, дій. Значення допустовості виявляється повною мірою, коли ситуація посилюється за допомогою сполучникової частки *і, та*, що акцентує погодження мовця з тією ознакою, яку потім

усувають як несуттєву, напр.: *І не буде води іншої, як з мікробами, і слова не буде страшнішого, як слово «епідемія», і почуватимеш іноді до сліз давучкй відчай перед масштабами лиха, перед повсюдністю бруду, антисанітарії, перед міриадами збудників найжахливіших хвороб, — **однак**, долаючи хвилини зневіри, знов і знов ставатимеш до діла, йтимеш у наступ на все оте безмежне лихо, на кожному кроці ризикуватимеш собою, життям своїм, так, так, життям, хоч і самій жити хочеться, не менше, дівчатка, ніж вам...* (О. Гончар). ***Та** в нього ж був ревматизм і грижа, **та** він же не чув на одне вухо, **та** він же був чоловік тонкої п'ясті, - **а** вони його взяли **та** й роздерли!* (Л. Костенко).

У сполученні з розділовим зв'язком сполучник *а* закінчує перелік фактів, що спричинили певний результат. Допустове значення виникає і тут, але вже не на основі семантики зворотної зумовленості, для якої немає передумов, а на основі індиферентного ставлення мовця до названих альтернатив, ні одній з яких він не може чи не хоче віддати перевагу [126, с.93-94]. Наприклад: ***Чи** давно топтали цю рівнину турецькі коні, **чи** давно палено й плюндровано її, **а** ось вона лежить перед завойовниками мов би й не торкана його мечем і не понищена копитами його коней* (П. Загребельний). *Рано-світочок, **чи** звелося сонце, **чи** й ні, **а** ти вже зводишся і **чи** болить тебе що, **чи** не болить, **чи** догаряє тобі яка біда, **чи** не догаряє, **а** ти йдеш, **а** ти дерешся, **а** ти робиш* (У. Самчук). Семантико-синтаксичні відношення між частинами цих речень кваліфіковані як розділово-допустові, однак “значення протиставлення зближує їх також і з допустово-протиставними складнопірядними реченнями” [221, с.11].

Фактором інтенсифікації може бути також повтор, напр.: ***Малий-малий, але** щоразу більше звекає до самотійності* (Гр. Тютюнник). Зміст складносурядних конструкцій інтенсивної протиставно-допустової семантики з повтором містить інтенсифіковану оцінку предметів, подій, явищ, передає емоційний стан.

Синтаксичні засоби репрезентації категорії інтенсивності не обмежуються повтором. Засобами інтенсифікації висловлення є також парцельовані конструкції інтенсивної протиставно-допустової семантики, що пов'язані з посиленням синтаксичної позиції частини, яка виражає допустове значення, її комунікативного навантаження у висловленні. Конструктивний аспект експресії посилюється за рахунок експресії функціонально-стильового, комунікативного плану. Наприклад: *Всі полонені зв'язані. Голодні й виснажені до краю. Окрім того, не мають куди втікати, бо скрізь — ромейська сила. **І все-таки** втекли* (П. Загребельний). *Зморшки ще гостріше врізалися в загоріле, як стара бронза, порепане лице, погляд мудро злагіднився, вилиці більше вип'ялись, борода просякла згустками сивини. **Але все-таки** він той самий дужий, могутній, з великими, твердими руками король поля і праці — Матвій* (У. Самчук). *Вони сходились, розходились і забували один за одного. **І все-таки** зійшлися* (У. Самчук). *На щоках позасихали патьоки сліз, носеня брудно-червоне, очі перелякані. **Та все-таки** Володько звівся, надто кортіло йому сповнити свій задум* (У. Самчук). Парцеляція зумовлена комунікативним наміром мовця акцентувати значення протиставлення двох дій. У наведених реченнях допустове значення посилюється ще й за допомогою частки *все-таки*, що супроводжує сурядний зв'язок.

Отже, складносурядні конструкції інтенсивної протиставно-допустової семантики характерні різноманітними засобами акцентування на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням. Це і лексичні показники, і нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини, і парцельовані конструкції. Водночас наявність засобів інтенсифікації складних конструкцій збагачує речення експресивними відтінками.

3.4. Видо-часові характеристики дієслів-присудків у вираженні протиставно-допустових відношень у складносурядних реченнях

Часова, результативна залежність отримує своє відображення у співвідношенні категорій часу і виду дієслів-присудків у поєднаних реченнях.

Дійсний спосіб дієслова-присудка співвідносить зміст речень з певним часовим планом. У складносурядних конструкціях з протиставно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями присудок може бути у формах теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Складносурядні речення, між частинами яких існують протиставно-допустові відношення, зустрічаються в різних варіантах, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення. Можливими є такі варіанти часової сполучуваності дієслів-присудків у складносурядних реченнях протиставно-допустової семантики:

1) минулий час у допустовій частині з минулим часом у протиставній частині: *Та в нього ж був ревматизм і грижа, та він же не чув на одне вухо, та він же був чоловік тонкої п'ясті, - а вони його взяли та й роздерли!* (Л. Костенко);

2) минулий з теперішнім: *Не знала й не могла знати війни, не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, а проте іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань: а ти змогла б?* (О. Гончар);

3) теперішній з теперішнім: *Розгойдує її (шаланду) море, кидає через хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа, тільки ж – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега* (Ю. Яновський). *Марія бігає, руки мліють від втоми, але лагідна усмішка не сходить з її уст* (У. Самчук);

4) майбутній з теперішнім: **Одцвіте** буйне волосся в людини, **облетять** кучері, як з весняної верби, **похолоне** кров і **похолоне** серце, **а** людина все **змагається**, все **простягає** вперед долоні і, як парус, **кличе** пройти море й **пройти** океани, **припасти** натомленим тілом до землі й **дати** сонцеві, дощам і вітрові **робити** їхнє діло (Ю. Яновський);

5) майбутній з майбутнім: **І не буде** води іншої, як з мікробами, **і слова не буде** страшнішого, як слово «епідемія», **і почуватимеш** іноді до сліз давучий відчай перед масштабами лиха, перед повсюдністю бруду, антисанітарії, перед міриадами збудників найжахливіших хвороб, — **однак**, долаючи хвилини зневіри, знов і знов **ставатимеш** до діла, **йтимеш** у наступ на все **оте** безмежне лихо, на кожному кроці **ризикуватимеш** собою, життям своїм, так, так, життям, хоч і самій жити хочеться, не менше, дівчатка, ніж вам... (О. Гончар).

Ці приклади репрезентації видо-часових відношень у складносурядних протиставно-допустових реченнях сигналізують про вагому роль видо-часового узгодження дієслів-присудків у формуванні протиставно-допустового значення.

Серед варіантів часо-видової узгодженості найчастіше вживані конструкції, в яких форми минулого часу дієслів-присудків препозитивної частини поєднані з формою минулого часу присудків постпозитивної частини, причому недоконаний вид переважає над доконаним, напр.: *Ніколи та рука не обняла його — сина, не була щедрою на пестощі, та все-таки кожного року, коли “Христос воскрес”, коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорсткої, темної твердості* (У. Самчук). ...Звук із горла **не вилітав**, і щелепи **рухалися**, як дерев'яні, **але він все одно продовжував** ці справи і **робив** їх наполегливо і довго (Г.Тютюнник).

Дієслова доконаного виду переважно називають одиничну дію, яка досягла межі. Доконаний вид може позначати дію, що вже відбулася і яка є препозитивною до наступної дії. У реченнях, присудки яких скоординовані в

одному часі, доконаний вид буде мати подія-причина, а подія-наслідок може відображати стан-наслідок, що триває, – у формі недоконаного виду, напр.: *Сьогодні Андрій **прийшов** раніше за всіх, усі документи для роботи **підготував**, однак відчуття неспокою та хвилювання за успіх у справі все ж мучили його* (З газети).

Доконаний вид дієслова-присудка в наслідковій частині може визначати подію-наслідок як уже здійснений результат, напр.: *Так багато запитань, так багато проблем, **і все ж автор вирішив** замахнутися на ще значніше* (П. Загребельний). Дієслова ж недоконаного виду виражають багатократність і за відсутності відповідних лексичних показників. Означаючи дію, пов'язану з конкретним одиничним моментом, дієслово недоконаного виду репрезентує її як активний процес.

Отже, у реченнях, у яких присудки виражені формами минулого часу, граматичну категорію виду можна визнати засобом, що передає ідею наступності і сприяє подальшому встановленню протиставно-допустових відношень.

За умови одночасової площини перебігу дії, дієслівні форми обох частин почасти потребують додаткових показників передачі наступності, що репрезентує дію, яка відбулася всупереч дії препозитивної частини. Такими показниками можуть бути прислівники чи інші обставинні поширювачі, які деталізують вираження часових відношень у структурі складносурядних речень, напр.: ***Ніколи** та рука не обняла його — сина, не була щедрою на пестоці, та все-таки **кожного року**, коли “Христос воскрес”, коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорсткої, темної твердості* (У. Самчук). ***Уже** три роки не було поруч з ним коханої, **але ще дотепер** ночами вона приходила до нього уві сні* (Г. Тютюнник). Помітною є функція часових прислівників щодо першої складової предикативної частини. У цих реченнях для передачі наступності служать часові поширювачі *кожного року, дотепер* тощо, що, крім протиставно-допустових відношень, передають і темпоральні відношення

різночасовості. Своєю семантикою ці прислівники згладжують граматичне значення одночасності, яке утворюється видо-часовими формами дієслів-присудків. За умови вилучення цих часових поширювачів зі складових частин складносурядного речення, значення одночасності виявлятиметься яскравіше.

Значення допустовості як значення, що потребує мотивації, може відтворюватися за допомогою слів з модальним значенням. Такі слова наголошують на неминучості події, що відбулася, відбувається чи відбудеться всупереч умовам допустової частини, і граматично співвідносять допустову дію з наступним часом, тобто з терміном виконання допустової дії, напр.: ... *А то ж часом сидить чмур чмуром, тупий, дрімучий, **однак** він теж **хоче**, щоб ти його слухав, думав, як він, **хоче** бачити довкола себе легіони однаково мислячих* (О. Гончар).

Модальні значення стоять близько до значення наказовості. Наказ, прохання, вимога – це значення, які часто трапляються у складнопідрядних допустових реченнях. Поєднання цих значень у структурі складносурядного речення супроводжується використанням форми наказового способу дієслова-присудка однієї з частин. Протиставно-допустові відношення можуть спиратися на співвідношення форми наказового способу (з узагальнено-особовим значенням) і форми майбутнього чи теперішнього часу в допустовій частині. Можливості координації дійсного і наказового способу репрезентують складносурядні речення типу: ***Завернуть, доженуть, прив'яжуть до кибитки, - а ти рвонись*** (Л.Костенко). *Білявий, стрункий Корній різне на гармонії — **хоч-не-хоч, а не моли й не проси, рветься сама присядка і шапка летить кандибобером з потилиці*** (У. Самчук).

Виразним є допустовий відтінок при протиставленні, якщо в першому компоненті складносурядного речення є вказівка на умову, виражена дієсловом у формі умовного способу або співвідносна з умовним способом граматична форма. Друга частина вказує на те, що ця умова не взята до

уваги, напр.: *То ж одна сім'я і хата, тільки б ось, здається, жити, але ж батько за старе був...* (П. Тичина) [76, с.40].

Отже, складносурядні речення, між частинами яких існують протиставно-допустові відношення, репрезентують різні варіанти конструкцій, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення, для передачі наступності, що передає дію, яка відбулася всупереч дії препозитивної частини. Своєю частотністю вирізняються конструкції, в яких форми минулого часу дієслів-присудків препозитивної частини поєднані з формою минулого часу присудків постпозитивної частини, причому недоконаний вид переважає над доконаним. За умови одночасової площини перебігу дії засобами передачі наступності почасти є лексико-синтаксичні засоби, зокрема часові прислівники.

3.5. Засоби поєднання частин складносурядних протиставно-допустових речень інтенсивної семантики

Найважливішими засобами поєднання частин складносурядних речень є інтонація та сполучники, які доповнюють співвідношення видових, часових і способових форм дієслів-присудків, спільні члени речення, порядок предикативних частин. Особливу роль сполучників у зв'язку частин речення відзначав С. П. Бевзенко, наголошуючи на тому, що "сполучники сурядності є засобом не тільки поєднання в одне ціле їх предикативних одиниць, а й виявлення взаємовідношень між ними в складносурядному реченні" [24, с.167].

Проблема семантичної класифікації сполучників сурядності не має однозначного вирішення у науковій літературі. На думку одних дослідників, ця класифікація протягом тривалої історії дослідження сполучних засобів складносурядних речень у східнослов'янських мовах "у російських синтаксичних працях істотно не змінювалася" [28, с.206], а інші наполягають

на тому, що "єдиної типології сурядних відношень немає, бо дуже різноманітна класифікація сполучників – основного засобу вираження сурядних відношень" [166, с.102].

В українському мовознавстві та лінгводидактиці вищої школи найпоширенішими класифікаціями сурядних сполучників є класифікації С. П. Бевзенка, який виділяє єднальні (власне єднальні, єднально-перелічувальні, єднально-поширювальні, єднально-наслідкові чи причинно-наслідкові), приєднувальні, пояснювально-приєднувальні, протиставні, розділові сполучники [24, с.170-175], А. П. Грищенко – єднальні (власне-єднальні і детермінативні), зіставно-протиставні, розділові [215, с.388-408]. І. Р. Вихованець поділяє усі сполучники на дві групи: асемантичні й семантичні, а в межах другої виділяє зіставні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні [65, с.301]. Подібну концепцію зустрічаємо в К. Ф. Шульжука, який серед семантичних виділяє єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні [253, с.233-234].

Попри значну кількість класифікацій, що відрізняються обсягом семантичних груп, деталізацією типів відношень, усі українські та російські синтаксисти беззаперечно визначають наявність ядра сполучників, до якого входять єднальні, розділові та протиставні.

Сполучники сурядності як виразники семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами передають єднальні, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні та градаційні відношення. Деякі з них можуть виражати семантико-синтаксичні відношення, якими звичайно пов'язана детермінантна частина з головною частиною в складнопідрядному реченні. Серед них – протиставні сполучники сурядності *а, але, зате, проте, однак (одначе)*, що можуть виражати протиставно-допустові відношення. К. Г. Городенська відносить протиставні сполучники лише як виразники протиставно-допустових відношень між предикативними частинами до сполучників сурядності-підрядності [78, с.5].

Сполучником *і* можуть поєднуватися і повідомлення, що протиставлені одне одному. Функції сполучника *і* близькі до функцій протиставних сполучників, напр.: *Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі, колючі звуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати в пам'яті – і не виходить* (М. Коцюбинський).

Зазвичай сполучник *і* вживається в поєднанні з протиставними сполучниковими частками і сполуками *все-таки, все ж таки, все ж*, напр.: *В бою Самуїла прикривали з усіх боків, і все ж якийсь ромей вихитрився й ударив царя з-за спини по шолому, розкривавив йому вухо, забив памороки* (П. Загребельний). *Звик (Мехмед) до поганого самопочуття, але так погано ще не почував себе, мабуть, жодного разу за всі двадцять два роки життя, і все ж тримався, сидів рівно, не хилився, не кликав на поміч...* (П. Загребельний). *Багато було перешкод, багато було затрачено сил та енергії, і все-таки він захистив свій проект* (З газети).

Той факт, що сполучник *і* та частки *все-таки, все ж* можуть поєднувати компоненти складносурядного речення з протиставно-допустовими відношеннями (функціонування сполучника *і* в таких випадках можливе в основному в сполученні зі словами *все-таки, все ж*), дозволяє вважати їх єдиним утворенням, близьким до складеного сполучника.

А – сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень; може поєднувати сурядно-підрядним зв'язком дві предикативні частини в складному реченні [78, с.14].

Сполучник *а* має протиставне значення і часто за значенням близький до сполучника *але*, напр.: *Одцвіте буйне волосся в людини, облетять кучері, як з весняної верби, похолоне кров і похолоне серце, а людина все змагається, все простягає вперед долоні і, як парус, кличе пройти море й пройти океани, припасти натомленим тілом до землі й дати сонцеві, дощам і вітрові робити їхнє діло* (Ю. Яновський). *Вони (оріхи), звичайно, ще зелені, – а чогось кортить знайти* (Гр. Тютюнник).

Сполучник *а* відрізняється від сполучників *але*, *та* тим, що має найменш виразну властивість визначати протилежність, має слабші протиставні функції, ніж *але*, *та*. Сила протиставлення сполучника *а* порівняно з *але*, *та* зумовлена силою контрасту протиставних слів. Чим сильніший контраст протиставних слів, тим більше значення сполучника *а* наближається до *але* [146, с.33].

У цьому значенні сполучник *а* може сполучатися з протиставними сполучниковими частками *все-таки*, *все*. Сполучення з такими частками робить допустовий відтінок значення виразнішим, напр.: *Десь там далеко, далеко, поганеньке містечко, а все-таки воно живе, все-таки пнеться...* (У. Самчук). *Стільки років минуло, а хата все та сама, «на тимчасом» збудована* (У. Самчук).

Компонент *а*, послаблюючи сполучникові функції, може виступати і як підсилювальна частка, надаючи виразові більшої експресивності і цим може підсилювати інші протиставні сполучники, напр.: *Не знала й не могла знати війни, не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, а проте іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань: а ти змогла б?* (О. Гончар).

АЛЕ – сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень; може поєднувати сурядно-підрядним зв'язком дві предикативні частини в складному реченні [78, с.32].

За спостереженнями І. О. Попової, основним виразником протиставних відношень і семантично найбільш насиченим є сполучник *але* [176, с.386].

Частина речення, яка знаходиться після сполучника *але*, містить висловлювання, протилежне до того, яке можна було б очікувати на основі викладеного в попередньому реченні; сполучник *але* зберігає і тут своє основне протиставно-обмежувальне значення, до якого може приєднуватися додатковий відтінок, близький до значення сполуки *незважаючи на це*, якою

іноді і супроводжується [176, с.386], напр.: *Дорош подумав, що, крім нього, Дороша, на землі існують люди, в яких є також і горе, і нещастя, але, незважаючи на це, вони працюють і ламають лиху долю, що зустріла їх на життєвій дорозі* (Г. Тютюнник).

Інколи сполучник *але* поєднується із часткою *ж*, що за своєю основною функцією дорівнює сполучникові *але*, проте має виразніше емоційне забарвлення, підкреслює силу протиставлення, напр.: *Мусив перед усіма вибачитись. Надто йому хотілося додому, але ж із плямою повертатись... ні!* (О. Гончар).

Як і сполучник *а*, сполучник *але* поєднується з прислівниками часу *ще* і *вже*, утворюючи специфічний складений сполучник, частини якого розташовані в різних компонентах складносурядного речення: *ще...але вже, уже...але ще*, напр.: *Ще* було темно, *ще* тільки благословилося на світ, *а в* Сірковій хаті *уже* горів вогонь (І. Багрянний). *Ще* за обрієм ледь сходить сонце, *а вже* на Маріїному подвір'ї вповні кипить робота. *Ще* донедавна він вільно міг говорити про свої підозри, *але вже* сьогодні ця тема втратила свою актуальність (З газети). *Уже* три роки не було поруч з ним коханої, *але ще* дотепер ночами вона приходила до нього уві сні .

У таких сполученнях речень не тільки зміст другого повідомлення не співвіднесений з тим, що можна очікувати на основі першого, тобто наявний допустовий відтінок відношень, але й загальна невідповідність очікуваному уточнена вказівкою на часовий зв'язок явищ, про які йдеться в першому і другому реченнях, на невідповідність настання, закінчення, продовження одного явища, наявності іншого [176, с.384].

ЗАТЕ – сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень; може поєднувати сурядно-підрядним зв'язком дві предикативні частини в складному реченні [78, с.68].

Як синонім до *але* часом може виступати *зате*, напр.: *Ягода стояла внизу з піднятим догори личком, була ще меншою, ніж перед тим, зате* очі їй

мовби побільшали до неозорості, затопили Сивоокові весь світ...
(П. Загребельний).

*Бирок назбивали небагато, **зате** горіхи були дуже смачні і багато їх у кожній бирці* (І. Багрянний).

ПРОТЕ – сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень; може поєднувати сурядно-підрядним зв'язком дві предикативні частини в складному реченні [78, с.204].

*Раніш, кажуть, жилось тут просторо, зараз тіснішає, **проте** Зачіплянка не горює, весело живе* (О. Гончар). *Трясе* (Володько) *Баглая в обіймах, все ж таки ровесник і кум, **проте** Баглаєві й при цьому бурхливому вияві почуттів не зовсім до речі згадується, що мати чомусь недолюблює Володьки* (О. Гончар).

Протиставно-допустові складносурядні речення можуть утворювати період з багаточленною, однорідно побудованою першою частиною і одночленною завершальною другою частиною, напр.: *Скелі щораз ближче сходяться, стискаються, дають одна на одну, заступаючи вхід до караймської фортеці Чуфут-кале; хатки маліють, зникають, місто заривається в печери, **проте** вперто повзе ущелинами Маріям і Ашлама-дере, поки врешті його спинять гори: годі!* (Р. Іваничук).

ОДНАК – сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень, поєднує сурядно-підрядним зв'язком дві предикативні частини в складному реченні [78, с.192].

*І не буде води іншої, як з мікробами, і слова не буде страшнішого, як слово «епідемія», і почуватимеш іноді до сліз давичий відчай перед масштабами лиха, перед повсюдністю бруду, антисанітарії, перед мірадами збудників найжахливіших хвороб, — **однак**, долаючи хвилини зневіри, знов і знов ставатимеш до діла, йтимеш у наступ на все оте безмежне лихо, на кожному кроці ризикуватимеш собою, життям своїм,*

так, так, життям, хоч і самій жити хочеться, не менше, дівчатка, ніж вам... (О. Гончар). А це ж вам ризик, тільки подумайте, що його переболів за ту дорогу, скільки тих нещасть могло трапитись,— однак Бог милував (У. Самчук).

ТІЛЬКИ – сполучник сурядності, протиставний, виразник протиставних семантико-синтаксичних відношень, синонім до протиставного сполучника *але*; може поєднувати сурядним зв'язком дві предикативні частини в складносурядному реченні [78, с.228].

Розгойдує її (шаланду) море, кидає через хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа, тільки ж – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега (Ю. Яновський). У Грицька все гаразд, тільки чухав нишком ззаду, — сатана мотнула наостанку, як уже була зв'язана, та так піддала ногами, що він не втримався і гепнув просто на камінь (І. Багрянний).

Отже, сполучники сурядності як виразники семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення передають протиставні відношення, з якими злилися відношення, якими звичайно пов'язана детермінантна частина з головною частиною в складнопідрядному реченні, – допустові. Виразниками таких синкретичних протиставно-допустових відношень є сполучники *а, але, зате, проте, однак*, рідко *і, тільки*, а також ці ж сполучними в поєднанні з частками *таки, все-таки (все ж таки), все ж*.

3.6. Інтенсифікатори допустового значення в складносурядних реченнях

У складносурядних реченнях існує тенденція до уточнення відтінку значення, звуження широти значень, що їх виражають сурядні сполучники, прагнення зробити вираження семантико-синтаксичних відношень спрямованішим, одностороннім, однолінійним і цим якимось наблизити до

характеру вираження семантико-синтаксичних відношень засобами підрядності. Цей процес здійснюється шляхом поєднання сполучників зі сполучниковими частками і прислівниками, що уточнюють значення сполучників і які в російській граматичній науці стали кваліфікувати як ”другі сполучні елементи”, ”конкретизатори” [28, 144]. Характерно, що в таких сполученнях роль сурядного сполучника настільки послаблена і його значення настільки блідне, що в таких поєднаннях виявляються рівно можливими дуже різні за значенням сполучники, як *і та а, але*, напр.: *і все-таки і а все-таки, і все одно і але все одно* [176, с.394-395].

У складносурядних реченнях сучасної української літературної мови функціонують і такі слова, які є елементами лексичного наповнення складного речення і виражають відношення між його компонентами спеціалізовано і точніше, ніж сурядні сполучники, відіграють допоміжну роль у структурній організації речення. Це частки *таки, все-таки (все ж таки), все ж*, стійкі сполучення слів *все одно, в той же час*, напр.: *Кожного понеділка і кожної п'ятниці під тюремну браму приходили мати або сестра і приносили ті ославлені «передачі». Приходили, просили побачення, їм відмовляли, але вони все-таки вперто і довго чекали безнадійно надіючись* (У. Самчук).

Слова, що беруть участь в організації складносурядних речень, розташовані у їх предикативних частинах і виражають протиставно-допустове значення (*таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час*), А. П. Загнітко називає синтаксично спеціалізованими словами [100, с.152], І. М. Кручиніна – інтенсифікаторами допустового значення [126, с.92]; термін “експлікатор” використовує Є. М. Ширяєв для кваліфікації безсполучникових складних речень з такими словами [249, с.204]. Термін “інтенсифікатор” відображає природу і функції цих одиниць у реченні, тому його застосовано в дисертаційному дослідженні.

Ці специфічні лексико-граматичні конструкції деталізують семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, а саме –

протиставно-допустові, і не виконують функції сполучних засобів, тому не можуть бути кваліфіковані як сполучники чи сполучні слова. Основна функція аналізованих слів, що в складносурядних реченнях з протиставно-допустовими відношеннями стоять після сполучників сурядності, полягає в підкресленні допустового значення, а не в поєднанні предикативних частин. Отже, видається правомірним визнавати слова *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час* тощо інтенсифікаторами допустового значення.

Інтенсифікатори – це граматичні утворення, які використовують для посилення значення організації висловлення, зокрема для конкретизації та підкреслення допустових семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення.

У поєднаннях на зразок *а все-таки, але все ж, і все одно* та інших сполучники сурядності є граматичним засобом сурядного зв'язку, слова ж *все-таки, все ж, все одно* – інтенсифікаторами допустового значення.

Інтенсифікатори в складносурядних конструкціях протиставно-допустової семантики є структурними елементами. За умови нечіткого визначення допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення на основі аналізу змістового їх наповнення та граматичних засобів сурядного зв'язку, наявність інтенсифікаторів допустового значення стає обов'язковою.

Функція сполучників сурядності очевидна: вони поєднують дві чи більше структурно автономні предикативні частини та визначають тип синтаксичного зв'язку між ними. Через такі сполучники складне речення будується на основі сурядності і належить до розряду складносурядних. Однак складносурядні речення, постпозитивна предикативна частина яких оформлена поєднаннями *а все-таки (все ж таки), але все ж, і все одно* становлять окремий різновид складносурядних речень з протиставно-допустовим значенням, оскільки в них протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення формуються не лише формально-граматичними

засобами (сполучниками), а й супровідними словами (*таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час*), що інтенсифікують допустове значення.

Функціональні особливості інтенсифікаторів допустового значення і розбіжності в їх граматичній природі дозволяють серед складносурядних конструкцій виділити дві групи речень:

- 1) складні речення, в яких разом зі сполучниками сурядності *і, а, але, та* (у значенні *але*) вживаються частки чи стійкі сполучення, функціонально близькі до часток: *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно*. Ці лексичні елементи у складі речення хоч і отримують додаткову, сполучникову функцію, але водночас не втрачають властивостей часток;
- 2) складні речення, в яких разом зі сполучниками сурядності вживаються сполучення *в той же час*.

Функціонування часток *все, таки, все-таки (все ж таки), все ж, сполучення все одно* зі сполучниками сурядності можливе лише за умови вираження протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення, напр.: *Десятина є завжди десятина. Вона готова з останнього пнутися, а все-таки десятинка буде* (У. Самчук). *Кожного понеділка і кожної п'ятниці під тюремну браму приходили мати або сестра і приносили ті ославлені «передачі». Приходили, просили побачення, їм відмовляли, але вони все-таки вперто і довго чекали безнадійно надіючись* (У. Самчук). *Стільки років минуло, а хата все та сама, «на тимчасом» збудована* (У. Самчук). *Ніколи та рука не обняла його — сина, не була щедрою на пестоці, та все ж таки кожного року, коли «Христос воскрес», коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорсткої, темної твердості* (У. Самчук). *...Звук із горла не вилітав, і щелепи рухалися, як дерев'яні, але він все одно продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго* (Г. Тютюнник). *Я хочу бачити світ розплющеними очима, я ще таке маленьке, я вмю тільки*

*бачити, прагну маму веселою бачити, прагну сонце бачити в золотому капелюшку, прагну небо бачити в синій хустині, я ще не знаю, яка на запах Чеснота, я ще не знаю, яка на смак Підлість, якого кольору Заздрість, якого виміру Смута, яка засолена Туга, яка незглибима Любов, яка синьоока Щирість, яка мерехтлива Підступність, я ще все розкладу по полицях, **та все ж**, поки я виросту, зробіть щось таке на світі, щоб ніколи не заплющували очей від Страху, не зміщуйте по-дорослому пропорцій (І. Драч).*

Якщо ж сполучники *а, але, та* мають приєднувальне, зіставне чи протиставно-обмежувальне значення, слова *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно* при них не вживаються. У поєднанні зі сполучниками сурядності ці слова зберігають властиві їм як певній семантичній групі часток різні відтінки експресивного вираження.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що в складносурядних реченнях найчастіше з інтенсифікаторами допустового значення поєднуються сполучники *а, але*. Це зумовлено, очевидно, тим, що значення невідповідності, характерне для допустових конструкцій, найвиразніше передають саме ці сполучні засоби в поєднанні зі сполученнями *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно* тощо.

Аналіз складносурядних речень з протиставно-допустовими відношеннями дає підстави стверджувати, що інтенсифікатори допустового значення поєднуються не тільки зі сполучниками *а, але та*, а й зі сполучником *і*. Напр.: *Так багато запитань, так багато проблем, **і все ж** автор вирішив замахнутися на ще значніше* (П. Загребельний). *В бою Самуїла прикривали з усіх боків, **і все ж** якийсь ромей вихитрився й ударив царя з-за спини по шолому, розкривавив йому вухо, забив памороки* (П. Загребельний). *Звик (Мехмед) до поганого самопочуття, але так погано ще не почував себе, мабуть, жодного разу за всі двадцять два роки життя, **і все ж** він тримався, сидів рівно, не хилився, не кликав на поміч...* (П. Загребельний). *Погода була несприятлива, ішли дощі, **і все одно** зібрали добрий урожай* (З газети).

Сполучення *в той же час* у складносурядних реченнях з відношеннями одночасності має конкретне прислівникове часове значення. Проте це сполучення використовується і в складносурядних реченнях з протиставно-допустовими відношеннями зі сполучниками *і, але*, напр.: *Він був висококласним інженером, професійним психологом, мав великий досвід роботи на будівництві, але в той же час невід'ємною частиною його життя була пісня. Чимало обіцянок звучало з вуст лідерів політичних партій перед виборами, і в той же час виконувати їх не поспішає жодна з них* (З газети).

У цьому реченні сполучення *в той же час* не має конкретного часового значення, а є основним виразником допустових відношень, будучи необхідним елементом структури речення. Зміни в семантиці і синтаксичній функції сполучення *в той же час* визначаються змінами в значенні його складових компонентів: займенник *той* втрачає конкретно вказівне значення, внаслідок чого все сполучення сприймається як одне ціле.

Отже, поряд зі складносурядними реченнями, предикативні частини яких поєднані сполучниками сурядності та між частинами яких існують протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення, поширені складносурядні речення, що виражають зазначені відношення поєднанням сполучника сурядності та інтенсифікатора допустового значення. Вони займають особливе місце в системі складносурядних речень з протиставно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями.

Функціонування лексичних елементів як засобів вираження семантико-синтаксичних відношень між компонентами складносурядних речень зумовлене передусім характером сполучників сурядності, а саме: чим ослабленіше значення сполучника, тим більшою є необхідність у додаткових засобах, що допомагають оформити складне речення як структурно-семантичну одиницю і відобразити в ньому певні семантико-синтаксичні відношення, зокрема протиставно-допустові.

Саме сполучники сурядності потребують таких допоміжних засобів для конкретизації відношень, які вони виражають; сполучники підрядності не передбачають таких інтенсифікаторів. Видається правомірним вважати, що значення сполучників сурядності порівняно зі значенням сполучників підрядності є віддаленішим.

Висновки до розділу 3

Серед складносурядних речень української мови існує група речень протиставно-допустової семантики, в яких предикативні частини поєднані сполучниками *і, а, але, та, зате, проте, однак* і характерною особливістю яких є невідповідність граматичних і семантичних ознак: з одного боку – це складносурядні речення, оскільки їх частини поєднані сполучниками сурядності, а з іншого – вони наближаються до складнопідрядних допустово-протиставних речень за семантико-синтаксичними відношеннями між їх предикативними частинами.

Основним виразником протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень у складносурядних структурах є сполучник *але*. Це зумовлено тим, що він виступає носієм не лише граматичного, а й релятивного значення, оскільки передає і значення невідповідності.

Відомо, що сполучники *але, зате, проте* та інші самостійно не експлікують допустовість у складносурядних реченнях. Вони лише зумовлюють можливі протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення між їх частинами. Видається правомірним виділити дві групи таких складносурядних речень. До складу першої групи входять речення, протиставно-допустове значення яких передають семантичні відношення між предикативними частинами. Це конструкції зі сполучником *але*, рідше – *і, а, та, зате, проте, однак*. До другої групи належать складносурядні речення, в яких протиставно-допустове значення формується уведенням до другої предикативної частини інтенсифікаторів *таки, все-таки (все ж таки), все ж*,

все одно, в той же час. Вони характерні частотністю вживання порівняно зі складносурядними реченнями зі сполучниками *і, а, але, та, зате, проте, однак* без інтенсифікаторів.

Видається правомірним стверджувати, що значення допустовості як значення, що потребує мотивації, може відтворюватися за допомогою часо-видових і способових форм дієслів-присудків предикативних частин складносурядного речення, які репрезентують дію, яка відбулася всупереч дії препозитивної частини. Створюється це різночасовими дієслівними формами в їх реальній часовій послідовності (минулий – теперішній, минулий – майбутній, теперішній – майбутній) й одночасовій (минулий – минулий, теперішній – теперішній) за участі вищо-способових ознак у першій і другій частинах складносурядного речення. Щодо способового співвідношення у творенні речень інтенсивної протиставно-допустової семантики загалом беруть участь дієслова-присудки дійсного і наказового способів у реальному значенні, рідше – умовного в ірреальному значенні.

РОЗДІЛ 4

ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНІ ВІДНОШЕННЯ У БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ РЕЧЕННІ

4.1. Проблема статусу безсполучникових складних речень у синтаксичній системі української мови

Питання про безсполучникове складне речення та його місце в синтаксичній системі досить суперечливе. Частина граматистів (О. М. Гвоздєв, О. Б. Шапіро) вважають, що безсполучникове складне речення представляє варіант або складнопідрядного, або складносурядного. С. О. Карцевський протиставляв безсполучниковість підрядному зв'язку, з одного боку, і підрядність та сурядність як сполучникові види зв'язку – з другого [114, с.126]. Розвиваючи ідеї С. О. Карцевського, М. С. Поспелов виділяє безсполучникове речення як особливий тип, а сурядність і підрядність пропонує розрізняти в межах сполучникового зв'язку. Саме таке протиставлення набуло найбільшого поширення в сучасних східнослов'янських граматиках.

Прихильники виділення у межах безсполучникового складного речення сурядності й підрядності наводять як аргумент на свою користь інтонаційний критерій. На думку С. Г. Ільєнко, "немає речення взагалі *Лес рубят – щепки летят* з причиновими, умовними й часовими значеннями. Є три різних речення з різними інтонаційними малюнками і різними семантичними відношеннями" [109, с.19-20]. Але слід зважати на те, що, "...не будучи власне граматичним засобом, інтонація сама собою, без опори на певні структурні показники, не здатна створювати і виражати граматичні відношення" [125, с.115]. Про інтонацію варто говорити тоді, коли йдеться про конкретне застосування речення – висловлення, у якому недостатні елементи структури заміщаються контекстом і/чи ситуацією, а речення як одиниця мови не прив'язане до певної інтонації. Інтонація лише в процесі

комунікації накладається на структуру висловлення і може не тільки заповнити зміст конкретного речення, що міститься в його лексичному складі та елементах структури, але й значно видозмінити його.

Безсполучниковий зв'язок репрезентує особливий вид зв'язку, який може виявитися близьким як до сурядного, так і підрядного, але для виділення безсполучникової сурядності й безсполучникової підрядності, на думку О. Ф. Кулагіна, немає достатніх підстав [130, с.83]. Отже, виключення безсполучникового складного речення зі сфери сурядності та підрядності є виправданим, бо спрямовує дослідників на спеціальний аналіз цих речень, який дозволить виявити їхню специфіку.

Історики мови висловлюють думку, що безсполучникові й сполучникові речення можуть бути генетично неспорідненими, бо кожний з цих типів розвивався своїм шляхом [44, с.30]. За словами Н. І. Філічової, найдавнішим типом складних речень є саме безсполучникові, "що склалися, по суті, з кількох самостійних речень" [226, с.109]. Подібного погляду дотримуються й інші зарубіжні мовознавці, зокрема Г. Пауль, вважає, що первісним засобом зв'язку двох речень була їх звичайна співмісність [164, с.175], а С. О. Карцевський доводить, що підрядності речень "як психологічно, так і історично передувала безсполучниковість" [114, с.125].

Проблема вивчення безсполучникових речень в українській мові є однією з найактуальніших переважно тому, що в сучасному українському і зарубіжному мовознавстві по-різному оцінено статус складних конструкцій безсполучникового типу. Поряд з визнанням їх одиницями реченневого характеру (В. А. Белошапкова, С. І. Дорошенко, А. П. Загнітко, Д. І. Ізаренков, С. Г. Ільєнко, М. С. Поспєлов, Є. М. Ширяєв) є погляд, за яким їх віднесено до текстових утворень, що відображено в назві "безсполучникові поєднання речень" (І. М. Кручиніна), або названо

міжрівневими безсполучниковими комунікатами чи дериватами (І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська).

Така невизначеність в оцінці граматичного статусу безсполучникових утворень зумовлює необхідність дослідження кожного з їх видів і підвидів, зокрема конструкцій з допустово-протиставними відношеннями як самостійних функціональних одиниць, здатних відповідати умовам спілкування.

Наявність безсполучникових складних речень з допустовим компонентом у структурах східнослов'янських мов визнають дослідники безсполучникових складних речень (М. С. Поспелов, Є. М. Ширяєв, С. І. Дорошенко, А. П. Загнітко, Д. І. Ізаренков, М. Кубик), автори академічних граматик [133, 215]. Проте можна констатувати розходження у розумінні безсполучникових складних речень і складних конструкцій із допустовим компонентом зокрема, сутність якого зумовлена граматичною специфікою безсполучникових складних речень.

Безсполучникові складні речення семантично і певною мірою структурно пов'язані з різними складносурядними і складнопідрядними реченнями, що дозволяє співвідносити безсполучникові і сполучникові одиниці. Аргументом на користь цього твердження є потенційна здатність до трансформації безсполучникових складних речень у складносурядні і складнопідрядні речення, напр.: *Билися всі по черзі десятки раз – ніхто не зміг вибороти право лідера* (Г. Тютюнник). *Скільки не билися всі по черзі, ніхто не зміг вибороти право лідера* – складнопідрядне речення. *Билися всі по черзі десятки раз, але ніхто не зміг вибороти право лідера* – складносурядне речення.

Ця співвідносність дала підстави деяким синтаксистам тлумачити безсполучникове складне речення як складносурядне чи складнопідрядне, але без сполучників [133]. Пізніше це положення критикувало багато дослідників (М. С. Поспелов, В. А. Белошاپкова, С. І. Дорошенко,

Є. М. Ширяєв), однак і зараз окремі аспекти цієї теорії зустрічаємо в наукових розвідках. Аналіз співвіднесеності безсполучникових і сполучникових складних речень закономірно застосовувати і для дослідження конструкцій з допустовим компонентом, враховуючи подібність різних типів складних одиниць у передачі допустово-протиставних відношень. Далі опис безсполучникових складних речень аналізованої семантики проведено з урахуванням елементів порівняння/зіставлення з сполучниковими допустово-протиставними складними реченнями, що дасть змогу підтвердити семантичну співвіднесеність різноструктурних складних одиниць та їх специфіку.

Класичне уявлення про граматичну природу безсполучникового складного речення найпослідовніше представлено в курсі сучасної української літературної мови за редакцією Л. А. Булаховського. У ньому виділено підрозділи: “Безсполучникові складносурядні речення”, “Безсполучникові складнопідрядні речення”. Безсполучникові складносурядні речення покваліфіковано як інший тип конструкцій із сурядним поєднанням частин, але без сполучників [с. 178]. У процесі аналізу безсполучникових складнопідрядних речень зроблено застереження, що “підрядні речення можуть поєднуватися з головними без сполучників чи сполучних слів засобами лише ритмомелодики” [с. 332]. Підґрунтям для такого твердження стало вчення про ритмомелодійні засоби мови та їх роль у формуванні складних речень, яке створив О. М. Пешковський у 20-30 роках минулого століття.

Стосовно складного речення загалом О. М. Пешковський запропонував термін “складне ціле”, яке визначено як “сполуку речень, поєднаних сполучниками, сполучними словами чи сполучними синтаксичними паузами і не поділених розділовими синтаксичними паузами” [170, с.447]. Це стало початком розвитку нового напрямку розуміння природи складного речення, згідно з яким його тлумачать не як єдину комунікативну синтаксичну одиницю, а як особливе поєднання простих речень. Вирішуючи питання

співвідношення безсполучникового і сполучникового речень, О. М. Пешковський приходять до висновку, що інтонація в безсполучниковому складному реченні виконує функції, які в реченні сполучникового типу беруть на себе сполучники, а отже, “фактично в мові існує ряд інтонацій, абсолютно тотожних з окремими групами сполучників” [170, с.470]. Це стало основою для поділу безсполучникових речень на сурядні та підрядні.

Погляди О. М. Пешковського на природу складного речення пізніше сформували два напрями у дослідженні безсполучникового складного речення. Перший, що започаткував розвиток нових важливих аспектів теорії синтаксису, – це пошуки співвідносності інтонації речення з граматичними зв’язками сурядності чи підрядності. Інший, домінувальний у сучасній граматиці, – виділення безсполучниковості у самостійну проблематику в теорії складного речення.

Перший напрям плідно розвивала С. Г. Ільєнко на матеріалі безсполучникового складного речення в російській мові. Вона визначала інтонацію формою вияву синтаксичних відношень у безсполучниковому реченні. На її думку, інтонація в цих реченнях виконує функцію відповідних сполучників сурядності або підрядності. Ця концепція інтонованих речень (так почали кваліфікувати безсполучникові складні речення) ґрунтована на виявленні типів комунікативно релевантних інтонацій. Такі інтонації мають соціально-усвідомлену природу, яка дає змогу розмежовувати речення на дві групи, а саме: синонімічні сполучниковим реченням і власне інтонаційні речення – у цій термінології пояснювальні, конкретизувальні, результативні [109, с.24].

Але, на думку більшості сучасних учених, інтонацію, що є важливим чинником у розпізнанні змісту і синтаксичного оформлення безсполучникових складних речень, не варто вважати єдиним засобом зв’язку їх частин.

Інтонаційно-синтаксичні дослідження останніх десятиліть засвідчили, що інтонація в безсполучниковому складному реченні не виконує функцій сполучників чи сполучних слів. Н. М. Чайковська зазначає, що інтонація в безсполучниковому складному реченні порівняно з інтонацією в сполучниковому реченні характерна більшою яскравістю, проте “не може виражати смислові відношення між предикативними конструкціями” [236, с.15].

В оформленні безсполучникових складних речень діють інші механізми, ніж у сполучникових. Крім інтонації, синтаксичні відношення між предикативними компонентами безсполучникових конструкцій виражаються порядком розташування складників, видо-часовим і способовим співвідношенням присудків, наявністю лексичних елементів відповідної семантики [92, с.11].

Саме тому інтонація є важливим засобом формування складних конструкцій, предикативні частини яких пов’язані без допомоги сполучників, але, водночас, не єдиним, бо, окрім інтонації, у вираженні допустовості беруть участь ще й інші граматикалізовані засоби репрезентації цих відношень.

В українській мові продуктивно функціонують засоби активізації значеннєвих відношень, які діють як в усній, так і в писемній формах. Найважливіші з них – лексичне наповнення частин речень, видо-часові та способові відношення дієслів-присудків у різних частинах, порядок предикативних частин, наявність спільних лексичних елементів. Ці засоби найповніше беруть участь у вираженні допустово-протиставних відношень, тому вважаємо неправомірною орієнтацію на інтонацію як головний і єдиний засіб оформлення відношень у безсполучниковому реченні.

Водночас треба зауважити, що дослідження О. М. Пешковського ритмомелодійних засобів синтаксичних конструкцій стимулювали вивчення їхніх інтонаційних ознак, стали стимулятором відокремлення

безсполучникових речень від сполучникових. Він доводив, що інтонація лише тоді стає граматичним показником, коли значення певної інтонації абсолютно тотожне зі значенням певної групи сполучників [170, с.470]. Це дало йому змогу виділити групу безсполучникових одиниць із сурядним та підрядним зв'язком, а також групу так званих “недиференційованих цілих” [с. 470]. Це стало першим кроком у становленні нового розуміння безсполучникового складного речення як окремої проблеми синтаксису.

Зовсім інакше вирішення проблеми граматичного статусу складного речення і встановлення синтаксичної природи безсполучникових складних речень запропонував у своїх працях М. С. Поспелов. Замість традиційного розуміння безсполучникового речення як підрядного чи сурядного варіанта сполучникового з опущеними сполучниками він запропонував тлумачення безсполучникового речення як самостійного структурно-семантичного типу складних речень. М. С. Поспелов відзначав: “Відсутність сполучників і співвідносних слів між частинами безсполучникового складного речення не дає можливості виходити при їх розгляді з розрізнення сурядного і підрядного зв'язку, на відміну від сполучникових речень, де сурядний і підрядний зв'язок часто набуває свого прямого і безпосереднього вираження в цих аналітичних засобах об'єднання” [177, с.323]. Найхарактернішими рисами його концепції можна визначити такі: 1) беззастережне визнання безсполучникового речення єдиною синтаксичною одиницею; 2) кваліфікація безсполучникової конструкції як одиниці того ж рівня, що й сполучникове речення; 3) визнання принципів відмінностей між сполучниковим і безсполучниковим зв'язком і тому визнання самостійної граматичної форми безсполучникового складного речення як такої, що відрізняється від форми сполучникового складного речення [177].

Запропонована М. С. Поспеловим думка про самотність безсполучникових речень пізніше набула поглибленого розвитку в працях російських і українських синтаксистів. Особливу увагу у цій концепції було звернено на структуру речення. Для аналізу безсполучникових складних

речень особливо важливим став запропонований В. А. Белошапковою поділ їх на одиниці відкритої і закритої структури. Такий структурний принцип класифікації безсполучникових складних речень дав змогу чітко визначити їхню своєрідність у порівнянні зі сполучниковими складними реченнями.

Ідеям М. С. Пospelова і В. А. Белошапкової в україністиці суголосними стали дослідження С. І. Дорошенка, принципова особливість яких полягає у визнанні граматикалізованих засобів, за допомогою яких об'єднані предикативні частини в безсполучникове речення. На його думку, це порядок предикативних частин, видо-часова і способово-модальна співвідносність присудків частин, морфолого-лексичні елементи, які набувають значення конститутивних членів у співвідносних частинах, порядок слів у компонентах, інтонація. Вони є основними показниками структурного оформлення синтаксичних відношень між предикативними частинами, на які спирається вираження граматичних значень усієї безсполучникової конструкції [92, с.133-134]. У безсполучникових реченнях вони відіграють головну роль у формуванні відношень між предикативними частинами. Як окремі структурно-синтаксичні єдності безсполучникові складні речення визнано стилістичними синонімами складносурядних чи складнопідрядних речень, а не їх варіантами без матеріалізованих сполучних засобів.

Ці розробки структурних особливостей безсполучникових складних речень дали змогу удосконалити класифікацію М. С. Пospelова, зокрема уточнити механізм виділення безсполучникових складних речень в окремий тип конструкцій, серед яких особливе місце займають безсполучникові складні речення з допустовим компонентом. Їх відносять до речень з різнофункціональними предикативними частинами, у яких семантична цілісність базується на взаємозв'язку предикативних частин з детермінантним відношенням. Їхня семантична різноплановість виявляється в тому, що перший компонент цієї структури номінує дію, яку сприймають як умову, всупереч якій відбувається сказане в другій частині. За такої

співвіднесеності причини і наслідку закономірно формується двокомпонентна або закрита структура. Саме така кваліфікація безсполучникових складних речень з допустовим компонентом, що була запропонована С. І. Дорошенком, і застосована у дисертаційному дослідженні.

На підставі виділених теоретичних положень, що їх обрано для виявлення граматичного статусу і семантико-синтаксичних ознак безсполучникових складних речень, ці одиниці з допустовим компонентом кваліфікуємо як окрему синтаксичну конструкцію з-поміж інших безсполучникових структур з особливими семантико-синтаксичними відношеннями. Це одиниця, що належить до конструкцій з різнофункціональними предикативними компонентами, з недиференційованим граматичним зв'язком предикативних складників.

4.2. Структурні, семантичні й стилістичні особливості безсполучникових складних речень з допустовим компонентом

Вивчення безсполучникових складних речень, зокрема і з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, актуальне передусім тому, що в сучасній граматичній науці співіснують різні погляди на їх граматичну і семантико-синтаксичну природу. Висловлене в "Русской грамматике – 80" твердження про надання безсполучниковим конструкціям статусу елементів тексту [190, с.634] посилило увагу до вивчення їх структурно-граматичних і семантичних особливостей та з'ясування їх місця в системі складних конструкцій української мови. Традиційно складні безсполучникові речення визнано реченневими одиницями, що дало змогу розглядати їх як цілісні конструкції, "частини яких об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів" [253, с.345]. Розгляд окремих видів безсполучникових

речень, зокрема і з інтенсивними допустово-протиставними відношеннями, сприяє визначенню їхнього реченнєвого характеру. Для цього необхідно виявити структурно-граматичні особливості вищезазначених складних конструкцій, проаналізувати їхні семантичні властивості, дослідити різновиди безсполучникових складних речень з допустово-протиставними відношеннями.

Протиставлення високого ступеня вияву кількості, якості, дії і здійснюваної всупереч йому події-наслідку може бути виражене у безсполучникових складних реченнях, напр.: *Роками голову ламатимеш – не вигадаєш*. Ще в “Курсі сучасної української літературної мови” за ред. Л. А. Булаховського зазначено, що допустове значення може бути виражене і без сполучників, якщо в першій частині використовується наказовий (синтаксичний умовний) спосіб [133, с.310]. При цьому в другій частині можуть вживатися частки *все, все-таки, то* тощо, напр.: *Яка там будь собі дитина, все вона у нього і золота, і розумна, і гарна* (І. Франко). *Прорви частину буряків на городі, все-таки допомога* (З газети).

У більшості наукових праць конструкції із значенням невідповідності кваліфікують і як допустові: *Загину я – на моє місце стануть десятки нових бійців* (А. Шиян). *Хтось небеса ножами розріза – стуляються на небі рани вмить* (Д. Павличко). *Сова плаче – сліз не має* (Нар. тв.). *Один впаде – другий іскриться, і то без краю й без кінця* (П. Тичина). Такі безсполучникові конструкції співвідносні з допустовими реченнями, поєднаними сполучниками *хоча – але* [203, с.644].

До безсполучникових допустових конструкцій тісно прилягають речення такого типу: *Обіцяй ти мені хоч гори золоті, я неправди казати не буду*. Такі конструкції характерні більшим чи меншим ступенем фразеологізації підрядних частин. Підрядні частини виконують тут не власне допустову функцію, а служать швидше для особливого виділення (акцентування) того, про що йдеться в головній частині. Структурно-вирізнявальною рисою таких конструкцій є вживання в підрядній частині

форм наказового способу дієслова-присудка. Перед логічно наголошуваним словом у підрядній частині часто вживають підсилювально-видільну частку *хоч* [129, с.85-86].

Такі речення семантично близькі до протиставних складносурядних речень з невідповідністю змісту компонентів, але не тотожні з ними. У протиставних реченнях перша частина не виявляє ознак умови, всупереч якій висловлюється твердження, що його передає другий компонент. Це можна показати на прикладі структури: *Спробував відчинити дверцята – не відчиняються* (О. Гончар). Тут лише вказано на відсутність позитивного результату дії, висловленої першим компонентом, унаслідок чого створюється протиставність. Конструкції ж допустового значення побудовано на такій співвіднесеності, за якої другий компонент констатує те, що суперечить умові: *Кум не кум – не лізь в горох* (Нар. тв.), *Дмись не дмись: волом не будеш* (Нар. тв.) [92, с.127-128].

В аналізованих безсполучникових конструкціях подія-умова завжди передбачає своїм логічним результатом подію, протилежну тій, яка має місце в об'єктивній дійсності. Саме тому такі складні речення поряд з допустовими відношеннями мають в собі ще й протиставне значення. Формальними показниками протиставних відношень, на думку Д. І. Ізаренкова, служать частки в одній із частин, що вказують на невідповідність змісту предикативних частин, *все ж, все-таки*, стійке сполучення *все одно*. [108, с.111].

4.2.1. Особливості структури безсполучникових допустово-протиставних речень

Однією із специфічних особливостей складних безсполучникових конструкцій допустово-протиставної семантики є негнучкість та закритість їх структури. Це складні бінарні структури, в основі яких лежать дві події, що перебувають у детермінативному зв'язку. Перша частина називає дію, яку

сприймають як умову, а друга містить повідомлення про те, що здійснилося, здійснюється чи здійсниться наперекір чи незалежно від висловленого у першому компоненті [92, с.127]. Ці речення репрезентують такі семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, при яких перший компонент є фактором, недостатнім для того, щоб призупинити здійснення події другої частини. Допустово-протиставні відношення зумовлюють такий порядок розташування частин у цих реченнях: препозицію займає компонент з допустовим значенням, а постпозиційною є предикативна частина, котра вказує на результат, що відбувається всупереч дії препозитивної частини. Видається правомірним констатувати важливу граматикалізовану роль порядку предикативних частин у безсполучникових складних реченнях з допустовим компонентом, позаяк зміна порядку частин призводить до утворення зовсім іншого типу безсполучникових складних речень.

Безсполучникові складні речення цього типу можуть бути перетворені в сполучникові складні речення, однак між ними немає абсолютної тотожності. У сполучникових складних реченнях з допустовою підрядною частиною яскравіше підкреслена допустова семантика і логічний характер відношень між подіями, а в безсполучникових реченнях інтонаційно більше виділене протиставне значення, підкреслено діяльнісний аспект змісту, протиставність і одночасно об'єднаність подій як складових певного акту діяльності (умови і дії, дії і результату), їх фактичну сумісність у межах цього акту при, здавалось би, логічній недопустимості спільного їх існування [108, с.112], напр.:

Мені ненависна дерев покірність:

Рубай, коли, пали – вони мовчать (Д. Павличко).

*Рубай, коли, пали – **але** вони мовчать.*

***Що не** роби з деревами, **а** вони мовчать.*

Трансформація аналізованих конструкцій свідчить про те, що в граматичному плані перший компонент безсполучникового складного

речення співвідносний з підрядною частиною складнопідрядного речення із допустовим компонентом. Порядок розташування частин як один із важливих граматикалізованих елементів формування безсполучникових складних речень є диференційною ознакою і безсполучникових складних речень допустово-протиставної семантики. Однак на формально-синтаксичному рівні це різні структури, і їх не можна розглядати як взаємозаміні. Саме такий підхід є визначальним у вивченні безсполучникових складних речень допустово-протиставної семантики.

Складні безсполучникові конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики розкривають допустове значення і наголошують на події, яка є умовою, перешкодою і не співвідносна з тією подією, про існування якої повідомляє друга частина [108, с.111].

Отже, граматичне значення допустовості в безсполучникових складних реченнях репрезентують такі конструкції, в яких перша частина називає подію, не співвідносно з подією другої частини. Саме такий порядок розташування частин і є граматикалізованим засобом вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень.

4.2.2. Семантичні різновиди безсполучникових складних речень з імпліцитним вираженням допустовості

У складних безсполучникових реченнях допустово-протиставної семантики актуально значимими є обидві частини. Протиставне значення передбачає значеннєву рівноправність частин, їх однорідність; допустова семантика передбачає значне смислове навантаження однієї з частин, що називає подію-результат. Інтонаційно ці відношення оформлені особливою інтонацією, яка реалізована в тональному русі, подібному до мелодики питання-уточнення, вимовленого з відтінком здивування [108, с.112].

За спостереженнями Н. В. Кринської, події, репрезентовані предикативними частинами безсполучникового речення, можуть бути пов'язані зі світом речей і явищ, а можуть стосуватися людини, зображуючи вплив певних обставин на неї. Відповідно до позначуваних сфер відтворення наслідку безсполучникові речення аналізованого типу правомірно поділити на одиниці, що передають відношення “дія-наслідок” в об'єктивній дійсності, та одиниці, які пов'язують відношення “дія-наслідок” з особистісною сферою [124, с.127-128].

На засадах розробок Н. В. Кринської серед складних безсполучникових конструкцій, зміст яких стосується об'єктивної дійсності, можна виділити речення такої семантики:

- 1) конструкції, що містять повідомлення про якість предмета (обставин) як наслідок дії чи обставин, названих у препозитивному компоненті, напр.: *Злітай увесь світ вздовж і впоперек, то ніде таки нема так добре, як у себе дома* (Т. Бордуляк);
- 2) конструкції, що містять повідомлення про настання певних змін, наслідком яких є зміни предметів і явищ об'єктивної дійсності, напр.: *Минув травень, почався червень – ні краплини дощу, спека* (З газети);
- 3) конструкції, що містять повідомлення про неможливість використання предмета за певних умов, напр.: *Рухалась планета, рухалось сонце в небі, рухались води своїми вічними валами – воно (судно) стояло між хвиль іржаво, тупо, непорушно* (О. Гончар);
- 4) конструкції, що містять повідомлення про результат, здійснений унаслідок несприятливих умов, напр.: *Мені ненависна дерев покірність: Рубай, коли, пали – вони мовчать* (Д. Павличко). *Буревій, злива, дощ — буда сховає, Володько сам ставив крокви, збивав лати, крадені з двірських штахетів, і пошивав старими з панської клуні сніпками* (У. Самчук).

Залежно від типового значення предикативних частин, що характеризують види діяльності людини, можна виділити кілька

семантичних різновидів складних безсполучникових реченнях допустово-протиставної семантики:

- 1) конструкції, що в наслідковій частині представляють фізичні дії особи: *Марно під вікнами флігелька, де жив професор із сином-астрономом та онукою, лунали вечорами легковажні звуки гітари, марно невідомі закохані особи жбурляли у вікна квіти, зірвані тут же на професорській грядці, - дівчата невмолимо замикали вікна, зсовували занавіски й намагалися ігнорувати те, що стукало вже (та ще й як!) до їхніх юних сердець...* (Ю. Яновський);
- 2) структури, що передають у наслідковій частині опосередковану оцінку дій: *Вигнали. Втомлене і заспане село вертається знов до свого гнізда і чіпляється ріллі. А хто новий прийде — байдуже...* (У. Самчук);
- 3) одиниці, що містять повідомлення про неможливість досягнення дій, згаданих у першому компоненті: *Багато людей бралось за цю справу — ніхто не міг упоратися* (З газети). *П'ять років служу — такого випадку не було* (Гр. Тютюнник);
- 4) речення, що репрезентують певні обставини, які дали несподівані результати для особи: *Проїхав (драматург) степи, в Асканію Нову заскочив набратися вражень, три рази ночував у голів колгоспів, їв кавуни, купався, обійшов усе будівництво, парторга відвідав, профком, спецчастину, розмовляв з п'ятьма робітниками, - нема сюжету* (О. Довженко);
- 5) конструкції, що позначають результат як пояснення обставин: *Билися всі по черзі десятки раз — ніхто не зміг вибороти право лідера* (Г. Тютюнник);
- 6) структури, що містять повідомлення про емоційний стан особи, про вчинок особи-суб'єкта, що не відповідає його психологічному стану: *Я захиляюся в багнюці, вона підступає до уст, заливає горло, наповнює всього, стаю землею, повертаюся в землю, тужавію, твердну, кам'янію — ні корчів, ні здригання* (П. Загребельний);

- 7) конструкції, що передають інформацію про те, що особа змушена виконати якусь дію, проте умови, інтереси особи диктують йому необхідність іншої дії: *Він змушений приходити на роботу раніше за своїх підлеглих, простежити за кожним – не виходить;*
- 8) конструкції, що показують відмову особи від виконання необхідної дії, оскільки це рішення загрожує йому неприємними, негативними наслідками: *Може, в нього (старого робітника) розпитувано про дітей і онуків, може, пропонувано видати партизанів, може, умовляно розпочати працю на старому заводі, - він не слухав (Ю. Яновський). Розгойдує її (шаланду) море, кидає через хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега (Ю. Яновський);*
- 9) народні повчання: *Дмись, не дмись – волом не будеш (Нар. тв.).*

Отже, складні безсполучникові речення інтенсивної допустово-протиставної семантики семантично інформативні для зображення як явищ навколишнього середовища, так і видів діяльності чи особистих характеристик людини. Аналізовані речення доводять частотність уживання останніх конструкцій.

4.2.3. Граматикалізовані засоби вираження допустово-протиставного значення в безсполучникових реченнях

За структурно-семантичною ознакою серед аналізованих безсполучникових складних речень можна виділити два типи: без інтенсифікаторів допустовості та з інтенсифікаторами допустовості.

Речення першого типу репрезентують допустово-протиставні відношення через видо-часові і способі характеристики дієслів-присудків складових частин. Особливої уваги заслуговує семантичне наповнення предикативних частин складних безсполучникових речень. У формуванні

допустово-протиставних відношень речень другого типу беруть участь інтенсифікатори допустового значення – сполучення *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин.

Допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення в українській мові можуть бути виражені різними способами – сполучниковим і безсполучниковим. Однак засоби безсполучникового зв'язку суттєво відрізняються від засобів сполучникових речень. Оскільки в складних безсполучникових реченнях відсутні структурно-граматичні елементи оформлення допустово-протиставних відношень – сполучні засоби, то вираження допустово-протиставного значення ґрунтується на граматикалізованих засобах, а саме на: співвідношенні модального, аспектуального та часового планів предикативних частин; порядку розташування предикативних частин; лексико-семантичному змісті компонентів безсполучникового речення; інтонації.

У складних сполучникових реченнях повніше репрезентовані різні співвідношення часового і модального планів частин. У безсполучникових реченнях представлений не весь комплекс значень, що складають типове смислове відношення, а лише найзагальніше значення, яке в сполучникових реченнях виражається сполучником з недиференційованим значенням [108, с.13].

Аналіз дидактичного матеріалу дає змогу виділити такі варіативні форми координації часових планів предикативних частин:

1) минулого і минулого часу: *Багато людей бралось за цю справу – ніхто не міг упоратися* (З газети). *Рухалась планета, рухалось сонце в небі, рухались води своїми вічними валами – воно (судно) стояло між хвиль іржаво, тупо, непорушно* (О. Гончар);

2) минулого і теперішнього: *Мене й соромили, і на зборах проробляли, і в газеті чортів давали, - боюсь, та й годі* (Ю. Яновський);

3) теперішнього і теперішнього: *Розгойдує її (шаланду) море, кидає через хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега* (Ю. Яновський);

4) теперішнього і минулого: *П'ять років служу – такого випадку не було* (Гр. Тютюнник);

5) майбутнього і майбутнього: *Роками голову ламатимеш – нічого нового не вигадаси* (З газети).

Часове вираження присудків предикативних частин безсполучникового складного речення допустово-протиставного співвідношення здійснюється чи то в одному темпоральному полі, а саме: минулий – минулий, теперішній – теперішній, чи то в різних полях. Якщо часові характеристики збігаються в обох предикативних частинах, то розгортання подій у певному порядку пов'язане з видовим співвідношенням дієслів-присудків. Доконаний вид дієслова-присудка в наслідковій частині може визначати подію-наслідок як уже здійснений результат, напр.: *Я вже їй оддав їм борг, все одно заарештували* (А. Головка).

Окрім цього, значення допустовості як значення, що потребує мотивування, може відтворюватися за допомогою безособових чи модальних слів. Такі слова наголошують на неминучості події, що відбулася, відбувається чи відбудеться всупереч умовам допустової частини, напр.: *Проїхав (драматург) степи, в Асканію Нову заскочив набратися вражень, три рази ночував у голів колгоспів, їв кавуни, купався, обійшов усе будівництво, парторга відвідав, профком, спецчастину, розмовляв з п'ятьма робітниками, - нема сюжету* (О. Довженко). *Вигнали. Втомлене і заспане село вертається знов до свого гнізда і чіпляється ріллі. А хто новий прийде — байдуже... Хай чорт, аби не більшовик* (У. Самчук).

У безсполучникових реченнях з допустово-протиставними відношеннями друга частина почасти співвідносна з односкладними

генітивними реченнями з семантикою заперечення, що підсилює допустово-протиставні відношення, напр.: *Я захлинаюся в багнюці, вона підступає до уст, заливає горло, наповнює всього, стаю землею, повертаюся в землю, тужавію, твердну, кам'янію – ні корчів, ні здригання* (П. Загребельний). *Минув травень, почався червень – ні краплини дощу, спека* (З газети).

Допустово-протиставні відношення існують між компонентами складних безсполучникових речень, що характерні чіткістю формулювання, незначною поширеністю чи непоширеністю компонентів. Частини таких конструкцій співвідносні чи то з односкладними непоширеними реченнями, чи то зі сталими конструкціями, які цілісно відтворюють у мові, напр.: *Серпень добігав кінця. На полях запізнений збір хліба. Безліч вівса мокне у півколах. Дорогою їдуть і ідуть обози — військові й цивільні. Дорогу розширили в три рази. Прийшли якісь землеміри і вимірили... **Бараболі не бараболі, просо не просо — все одно.** Відтяли стільки-то сажнів, і дорога* (У. Самчук). *І як, прошу вас, будуть жертви? Біля конов'язі, як глянеш — овес у снопах. **Дощ не дощ — все одно.** Коні топчуться по снопах, розгрібають копитами* (У. Самчук). *У цей саме час за селом на тилявецьких, башковецьких і угорських полях риють окопи. День по день ходять до них сільські дівчата та підлітки хлопці. Ходить і Катерина. **Дощ, сніг, мороз, метелиця — все одно.** Війна ж не стоїть у дощ чи метелицю* (У. Самчук). *Думає всоте, втисячне — поле, поле й поле, посередині буда, соломою крита, там міх для спання, там лантухи на гичку, там палиці з ліски, цяцьковані ножиком-рачком з червоною колодочкою за три копійки. **Буревій, злива, дощ — буда сховає...*** (У. Самчук).

Багато модальних значень наближені до значення наказовості, які характерні частотністю вживання у складнопідрядних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики. Уживання форм наказового способу дієслів-присудків складного безсполучникового речення посилює допустово-протиставні відношення і є одним із засобів інтенсифікації висловлювання. Допустово-протиставні відношення можуть спиратися на співвідношення

форми наказового способу (з узагальнено-особовим значенням) і форми майбутнього чи теперішнього часу в допустовій частині. Узгодження дійсного і наказового способу трапляється в багатьох складних безсполучникових речень: *Мені ненависна дерев покірність: **Рубай, коли, пали** – вони **мовчать*** (Д. Павличко). *Не можна сказати, щоб Володько був боягузом, але, коли проходив серед ночі, коло дванадцятої, попри прокляту яблуню, нехотя ставало моторошно. На спині їжиться шкіра, на чолі виступає піт. Хлопець летить як стріла, і боронь Боже оглянутися. **Хай вже там ззаду всі чорти хапають** — все одно... Аби не бачив їх очима* (У. Самчук).

Близькими до безсполучникових допустових речень є речення з умовно-наслідковими відношеннями, значення яких взаємодіють одне з одним. Це можна пояснити спорідненістю самих понять причини й умови. Складні безсполучникові допустово-протиставні речення рідко допускають співвідношення компонентів з ірреальним значенням, напр.: *Днями і ночами **слухав би** ніжне щебетання птахів, **вдихав би** п'янкий аромат свіжого повітря – нема весни*. Допустове значення в основному спирається на реальне існування причини, семантика якої пов'язана зі змістом іншої предикативної частини. Граматично це марковано вживанням у допустовому реченні значень реальних способів і часовою характеристикою причини та наслідку у співвіднесеності з дійсністю.

Видається правомірним стверджувати, що структура безсполучникового допустового речення в аспекті вищо-часового співвідношення уособлює собою різні співвідношення присудків предикативних частин, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення, для передачі наступності, що передає дію, яка відбулася всупереч дії препозитивної частини.

4.3. Участь інтенсифікаторів допустового значення у вираженні допустово-протиставних відношень

Окрему групу складних допустово-протиставних речень складають безсполучникові конструкції, що містять інтенсифікатори допустового значення.

Безсполучникові конструкції цього типу передбачають координацію семантичної і формальної організації предикативних частин. В обох частинах складного речення можливі лише предикативні конструкції одного семантичного типу й обидві частини допускають лише єдиний часовий і модальний плани, коли називають реальні події, що мали місце в минулому [108, с.111].

Допустовими інтенсифікаторами в безсполучниковому складному реченні допустово-протиставної семантики є утворення: *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин. Оформлюючи постпозитивну частину безсполучникового речення, вони характеризують допустові семантичні відношення між предикативними частинами, вказують на неминучість дії, що відбувається всупереч умовам допустової препозитивної частини, і характерні різними сферами поширення.

Частки *все, все ж* підсилюють значення допустовості, напр.: *Дівчата пливли, піднявши свої спортивні сумочки над головами, а в хлопців вузли та черевики бовтались на шиях, кисли у воді, все ж переправа завершилась успішно, товариство вибралось на протилежний берег* (О. Гончар). *Довго ждала....Уже всі люди перейшли, тільки двоє зосталося, уже й сонце підбилося вгору та й униз почало сідати, — вона все дожидала* (Б. Грінченко).

Частка *все-таки (все ж таки)* надає висновковій частині значення категоричності. Цю її властивість широко використовують у художньому та публіцистичному стилях, напр.: *Я довго попереджав – все-таки мені не*

повірили (Г. Тютюнник). *Перший відділ був дуже наполегливим, усе ж таки опоненти виявилися хитрішими* (З газети).

Стійке сполучення, функціонально близьке до частки, *все одно* має значення: байдуже, однаково, так чи інакше [205, с.763] і надає реченням динаміки, а відтак й експресивності, напр.: *Я вже й оддав їм борг, все одно заарештували* (А. Головка).

Функціонування інтенсифікаторів допустовості в постпозитивній частині безсполучникового речення доводить їх спорідненість із складносурядними реченнями протиставно-допустової семантики, у яких асемантичні сполучники сурядності поєднані з тими ж допустовими інтенсифікаторами.

Отже, аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в українській мові існує ряд безсполучникових складних конструкцій, постпозитивна предикативна частина яких містить специфічні значеннєві посилювачі – інтенсифікатори допустовості, що акцентують на компонентіві-висновку. Вони характерні частотністю вживання і займають особливе місце в системі безсполучникових речень з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями.

4.4. Засоби акцентування на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням

Аналізуючи безсполучниковий зв'язок у складному реченні, С. Смеречинський зауважив, що пропуск звичайних у мові сполучників, які віддають різноманітні логічні відтінки, та заміна їх відповідною інтонацією, наголосом, паузами тощо дає великий стилістичний ефект та виразність [207, с.237].

Як і в складнопідрядних та складносурядних реченнях високий ступінь вияву ознаки, дії чи стану може бути виражений лексико-синтаксичними

засобами чи засобами фразеології і в безсполучникових складних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики. Зокрема, високий ступінь вияву кількості може актуалізуватися лексичними показниками (прислівниками, числівниками чи іменниками, що вказують на значну кількість предметів, явищ), напр.: *Багато людей* бралось за цю справу – ніхто не міг упоратися. *П'ять років* служу – такого випадку не було. *Роками* голову ламатимеш – нічого нового не вигадаєш (З газети). *Билися всі* по черзі *десятки раз* – ніхто не зміг вибороти право лідера (Г. Тютюнник). *Я довго* попереджав – *все-таки* мені не повірили (Г. Тютюнник). В останньому реченні найвищий ступінь вияву кількості, виражений прислівником *довго*, посилюється ще й інтенсифікатором допустовості *все-таки*.

Дієслова-присудки, що позначають дії препозитивної частини з допустовим значенням, характерні здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати її ступінь, напр.: *Мене й соромили*, і на зборах *проробляли*, і в газеті *чортів давали*, - боюсь, та й годі (Ю. Яновський). *Мені ненависна* дерев покірність: *Рубай, коли, пали* – вони мовчать (Д. Павличко).

Дієслова-присудки, поєднуючись із прислівниками, які містять їх якісну характеристику, у реченні набувають значення найвищого ступеня вияву дії, стану, напр.: *Перший відділ був дуже наполегливим*, усе ж *таки* опоненти виявилися *хитрішими* (З газети).

Одну з частин складного безсполучникового речення інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть формувати фразеологізовані конструкції, напр.: *Дмись не дмись* – волом не будеш (Нар. тв.). *Марія біжить стежкою під гору, землі не чує. Мороз не мороз, щоки однаково горять* (У. Самчук). Експресивні потенції таких конструкцій закладені у фразеомоделі першого компонента.

У безсполучникових складних конструкціях допустово-протиставної семантики нагнітання інтенсивності дії, що є перешкодою для здійснення наслідку, може актуалізуватися через те, що дії препозитивної частини,

утворюючи градаційний ряд (із кожною наступною подією ступінь градації зростає), можуть бути поєднані і протиставлені події-наслідку, напр.: *Дівчата пливли, піднявши свої спортивні сумочки над головами, а в хлопців вузли та черевики бовтались на шиях, кисли у воді, все ж переправа завершилась успішно, товариство вибралось на протилежний берег* (О. Гончар). *Довго ждала....Уже всі люди перейшли, тільки двоє зосталося, уже й сонце підбилося вгору та й униз почало сідати,— вона все дожидала* (Б. Грінченко).

Значення допустовості загострюється нагнітанням ознак, дій, посилюється за допомогою сполучника *і*, напр.: *І знову зброя у двобої Дзвенить над збитою водою, і квасить нелюдів ріка, - не ломить сила козака* (М. Стельмах).

Отже, безсполучникові конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики характерні такими засобами акцентування на ознаках, виражених частиною з допустовим значенням, як лексичні показники та нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини.

4.5. До питання про парцеляцію складних безсполучникових речень допустово-протиставної семантики

Одним із засобів інтенсифікації сполучникових складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики є парцеляція. Цей стилістичний прийом пов'язаний із посиленням синтаксичної позиції допустової частини, її комунікативного навантаження у висловлюванні і “полягає у виокремленні частини висловлювання, побудованого за формою речення, у самостійне висловлювання, або репрезентація речення у вигляді двох чи кількох фраз з метою надання йому експресії” [200, с.141].

Парцеляція зумовлена комунікативним наміром мовця акцентувати значення протиставлення двох дій.

Безсполучникові складні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики подібно до складнопідрядних чи складносурядних можуть репрезентувати семантично цілісну інформацію через двоє висловлювань, напр.: *Він (Володька) чує, як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і по щічках побігли дві прудкі гарячі сльозини. **Він все-таки** не плакав. Сльози, що нагальне потекли, ще не значили, що він плаче (У. Самчук). *Будь собі тепер хоч Селімом, а хоч і чортом. **Все одно** воюватимеш за Україну (Р. Іваничук). Солдат саме пробігав побіля окопчика — лице заюшене кровлю, і рука його перебита бовтається, теж уся у свіжій крові... **Все ж** він, оглушений боєм, палаючий кров'ю, почув той писк і зупинився над окопом, над породіллею (О. Гончар). Ну так, я розумію вас. Вам би не хотілося... **Все ж таки** в даному випадку я — окупант... (П. Загребельний).* Постпозитивне висловлювання таких роз'єднаних на письмі крапкою частин безсполучникового речення містить інтенсифікатор допустового значення.*

На думку І. Р. Вихованця, така неспіввідносність між реченням і висловленням є наслідком розчленування формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структури речення на декілька повідомлень — парцеляції [65, с.154].

Г. В. Валімова і О. П. Сковородников розглядають такі речення як парцельовані конструкції, оскільки, на їх думку, будь-яке розділення єдиної граматичної структури на двоє висловлювань є парцеляцією [53, с.185; 200, с.141].

Подібної думки дотримується і О. Е. Цумарьов, який вважає, що парцеляцію використовують для вирішення різноманітних завдань у тексті, зокрема для створення ефекту невимушеного спілкування [234, с.456].

Текстова роль парцелянтів полягає в тому, що в них переважно виділено найважливіші з погляду передачі фактуальної, концептуальної чи підтекстової інформації. Експресивна функція парцеляції нерідко виявляється в сильних позиціях тексту – заголовку, початку, кінця. Для того, щоб виконати експресивну функцію, тобто передати ставлення автора, виділити певну частину повідомлення парцеляція взаємодіє з іншими прийомами виразності, зокрема інверсією.

В. К. Покусаєнко розуміє парцельовані конструкції як мовленнєвий варіант структури речення тієї чи іншої моделі та вважає неможливою парцеляцію елементарного безсполучникового речення. Якими б не були близькими за значенням прості речення, що функціонують як самостійні, немає граматичних підстав “упізнавати” в них елементи однієї структури, ніщо не видає в них парцелята й основи [174, с.143].

Видається правомірним розв’язувати питання визнання чи невизнання парцеляції в безсполучникових складних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики зокрема, аналізуючи співвідносність сполучникових та безсполучникових складних конструкцій щодо засобів вираження семантико-семантичних відношень між їх предикативними частинами.

Компоненти складнопідрядних та складносурядних речень оформлені окремими засобами граматичного зв’язку – сполучниками, що водночас є і показниками допустово-протиставних семантичних відношень між предикативними частинами. Свою основну функцію – поєднувати частини складного речення – сполучники зберігають, оформлюючи окреме висловлювання, роз’єднане крапкою на письмі з метою акцентувати на результаті, здійснюваному всупереч подіям попереднього висловлювання. За умови оформлення постпозитивного висловлювання сполучними засобами видається правомірним визнати такі роз’єднані висловлювання парцельованими конструкціями, що функціонують з метою виділити зміст постпозитивного компонента. Наприклад, у реченні *Безначпортною, дівчино,*

недалеко зайдеш... Там швидко підберуть. А документа... вибачай. Аніжк. Хоч кричи, хоч проси, хоч землю отут їж! (О. Гончар) виділена предикативна частина з допустовим значенням зберігає ознаки підрядної частини складного речення через наявність сполучника *хоч*. За структурними характеристиками аналізоване речення тотожне зі складнопідрядним непарцельованим допустовим реченням, що дозволяє сприймати його як єдину мовленнєву конструкцію, роз'єднану на окремі елементи з певною комунікативною метою.

Сполучники сурядності, що оформлюють наслідкову частину роз'єданого складносурядного речення, дозволяють називати такі конструкції парцельованими, напр.: *Зморшки ще гостріше врізалися в загоріле, як стара бронза, порепане лице, погляд мудро злагіднився, вилиці більше вип'ялись, борода просякла згустками сивини. Але все-таки він той самий дужий, могутній, з великими, твердими руками король поля і праці — Матвій* (У. Самчук). У наведеному реченні допустове значення посилюється ще й за допомогою інтенсифікатора *все-таки*, що супроводжує сурядний зв'язок.

Безсполучникові ж складні речення взагалі та інтенсивної допустово-протиставної семантики зокрема позбавлені сполучних засобів, а отже, позбавлені основних показників допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, що забезпечують цілісність та синтаксичну єдність елементів складної конструкції. Через відсутність засобів граматичного зв'язку роз'єдані компоненти безсполучникового елементарного складного речення сприймаються як окремі. Вираження допустово-протиставного значення, як вище зазначено, в таких конструкціях ґрунтується на граматицізованих засобах, а саме: на співвідношенні модального, аспектуального та часового планів предикативних частин, порядку розташування предикативних частин, лексико-семантичному наповненні компонентів безсполучникового речення, а в мовленні – інтонації. Проте ці граматицізовані засоби не визначають

структурної основи цілого поєднання, а там, де структурна основа не чітко виражена або невизначена, парцеляція стає неможливою, в усякому разі не виділяється [174, с.143]. У реченні *Багато людей бралось за цю справу – ніхто не міг упоратися* співіснують дві події, одна з яких відбувається всупереч іншій. Воно сприймається як єдине ціле. Однак перетворення цієї складної безсполучникової конструкції на текстові утворення, тобто на двоє текстових висловлювань, зумовлює появу окремих структурних елементів тексту, хоча однакових за семантичним наповненням, напр.: *Багато людей бралось за цю справу. Ніхто не міг упоратися*. Це доводить своєрідність безсполучникових складних речень як синтаксичних одиниць з певним семантичним наповненням. Другий компонент не містить спеціальних засобів інтенсифікації висловлювання і не набуває ознак експресії.

Для посилення значеннєвої організації висловлення, зокрема для конкретизації та підкреслення допустових семантико-синтаксичних відношень між частинами безсполучникового речення функціонують спеціальні граматичні утворення – інтенсифікатори *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*. Однак це лише супровідні слова, що деталізують семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, а саме – допустово-протиставні, і не виконують функції сполучних засобів, тому не можуть бути кваліфіковані як сполучники чи сполучні слова. Основна функція аналізованих слів і в безсполучникових реченнях, і в текстових утвореннях полягає в підкресленні допустового значення, а не в поєднанні предикативних частин, напр.: *Він (Володька) чує, як губиться, зникає його мужність, як під горло лізуть болючі сучки якогось жалю, як починає завмирати розбушоване серденько, як, нарешті, заливаються рідиною його очі і по щічках побігли дві прудкі гарячі сльозини. Він все-таки не плакав* (У. Самчук). Хоча в наведених складних реченнях семантико-синтаксичні допустово-протиставні відношення між текстовими утвореннями помітні, все ж не можна говорити про парцеляцію лише за таких умов. Аналізовані висловлювання – це лише перетворене в текстові одиниці безсполучникове

складне речення, що зберігає його характерні структурно-семантичні ознаки: послідовність вираження змісту, місце інтенсифікатора в постпозитивній частині.

Отже, поряд зі складними безсполучниковими реченнями, що репрезентують допустово-протиставні відношення через видо-часові і способові характеристики дієслів-присудків складових частин та через семантико-синтаксичне наповнення предикативних частин поширені безсполучникові речення, що виражають зазначені відношення через інтенсифікатори допустового значення – сполученням *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин. Вони займають особливе місце в системі безсполучникових речень інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Відсутність сполучних засобів – основних показників допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами – дозволяє кваліфікувати роз'єднані безсполучникові складні речення на окремі висловлювання не як парцельовані одиниці, а як взаємоперетворювані конструкції з однаковим семантичним наповненням його елементів.

Висновки до розділу 4

Семантико-синтаксична категорія допустовості охоплює також і безсполучникові речення, між частинами яких існують допустово-протиставні відношення. За характером семантико-синтаксичних відношень і за порядком розташування частин такі речення співвідносні з складнопідрядними чи складносурядними допустово-протиставними реченнями, однак цілковитої тотожності між ними немає.

Грамадикалізованими засобами вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у безсполучникових реченнях є

фіксований порядок розташування частин, співвідношення модального, аспектуального та часового планів предикативних частин, лексико-семантичний зміст компонентів безсполучникового речення, інтонація. Допустово-протиставні відношення існують між компонентами складних безсполучникових речень, що характерні чіткістю формулювання та незначною поширеністю чи непоширеністю компонентів. Щодо видо-часового співвідношення дієслова-присудки предикативних частин безсполучникового допустово-протиставного речення репрезентують різні варіанти поєднань, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення.

Інтенсивність вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у безсполучникових реченнях досягається лексичними показниками та нарощенням експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини.

Безсполучникові складні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики функціонують у двох різновидах: речення, що репрезентують допустово-протиставні відношення через видо-часові і способові характеристики дієслів-присудків складових частин, та речення, що містять інтенсифікатори допустового значення – граматичні утворення, які використовують для посилення значеннєвої організації висловлення, зокрема для конкретизації та підкреслення допустових семантико-синтаксичних відношень між частинами безсполучникового речення. Такими інтенсифікаторами в безсполучниковому складному реченні допустово-протиставної семантики є слова та сполучення *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин.

До безсполучникових складних речень загалом та інтенсивної допустово-протиставної семантики зокрема можна застосувати стилістичний прийом взаємоперетворення в текстові одиниці – поєднання двох

висловлювань, близьких за характером вираження змісту, які не є парцельованими одиницями, а лише окремими конструкціями з однаковим семантичним наповненням його елементів.

ВИСНОВКИ

Аналіз семантико-синтаксичних та функціональних особливостей складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики дає змогу зробити такі висновки:

В українській мові поряд із категоріями причини, мети, відповідності / невідповідності в одній синтаксичній площині функціонує категорія допустовості, сутність якої виявляється в її характерному значенні та загальній двокомпонентній будові: одна частина містить вказівку на обставини, всупереч яким відбувається дія іншої частини. Вона реалізує себе в складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики, в основі яких лежать власне допустові відношення – особливі причиново-наслідкові відношення невмотивованості одного явища іншим, недостатньої умови і фактичного наслідку, протилежного очікуваному, що відбувається всупереч цій умові. У результаті аналізу мовного матеріалу визначено категорійну сутність допустовості, структуру допустової ситуації (чотири семантичні компоненти, диференційно-семантичні ознаки яких реалізовано у відношеннях між цими компонентами). Аналіз типів структури допустової ситуації дозволив уточнити місце допустової семантики в системі зумовленості.

Допустові відношення мають ускладнену семантику: з одного боку, базуються на причинових, умовних, наслідкових відношеннях, а з іншого, – на протиставних. Синтаксична категорія допустовості є результатом взаємодії причиново-наслідкових і умовно-наслідкових відношень з протиставними.

Найважливішим засобом оформлення допустово-протиставних відношень в українській мові є добре розвинена система сполучних засобів сурядності та підрядності, серед яких – поєднання відносних займенників та прислівників з часткою *не*, яка має підсилювальне значення: *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не*, а також

поєднання сполучника-частки *хоч* (зрідка *хай*) у сполученні з тими ж займенниками та прислівниками: *хоч як, хоч скільки, хоч який, хоч хто, хоч що, хоч де, хоч коли, хоч куди, хоч звідки*. Відносні займенники при цьому можуть уживатися і в непрямих відмінках. Також важливими є й інші засоби поєднання частин складного речення: порядок розміщення підрядного речення відносно головного, лексичний склад частин, особливості співвідношення вищо-часових і способових форм присудків.

В оформленні безсполучникових складних речень, крім порядку розташування складників, співвідношення вищо-часових і способових форм присудків, наявності лексичних елементів відповідної семантики, синтаксичні відношення між предикативними компонентами в усному мовленні виражаються також за допомогою інтонації.

Серед основних типів складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики базовими синтаксичними конструкціями є складнопідрядні речення з підрядною допустовою частиною, своєрідність структури яких полягає у тому, що сполучні засоби, які організують такі структури, складаються з допустової частини – компонентів *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивність дії чи стану і є сполучними засобами підрядності, та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно / експліцитно як сполучники у складносурядному реченні. За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні допустові речення належать до класу розчленованих складних конструкцій, оскільки підрядні частини в них не мають опорних елементів у головній частині, тобто не займають прислівної позиції, як це характерно для нерозчленованих речень. Семантико-синтаксичні допустово-протиставні відношення можуть реалізуватися також і в складносурядних та безсполучникових реченнях.

Специфічною семантичною ознакою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є сема посилення, максимального чи високого ступеня вияву ознаки, дії, стану. Вона має відповідне смислове

навантаження і в складному реченні може набувати різноманітних семантичних модифікацій. На ступінь інтенсивності ознаки, дії, що виявляється більшою чи меншою мірою, вказує концесивний транслятив (частка *не* у сполученні з відносними займенниками і прислівниками та вживання із цими словами сполучника-частки *хоч*). Незважаючи на посилену інтенсивність чи навіть найвищий ступінь вияву того, про що повідомляє допустовий компонент, як наслідок констатовано факт, протилежний очікуваному.

З огляду на те, що в аналізованих складнопідрядних конструкціях значення допустовості поєднується з означальним, обставинним, суб'єктно-об'єктним значеннями, визначено функціонально-семантичні моделі речень інтенсивної допустово-протиставної семантики, серед яких конструкції з *якісним* (як не, хоч як), *квантитативним* (скільки не, хоч скільки), *суб'єктно-об'єктним* (хто не, що не; хоч хто, хоч що), *атрибутивним* (який не, хоч який), *темпоральним* (коли не, хоч коли), *локативним* (де не, куди не, звідки не; хоч де, хоч куди, хоч звідки) значеннями. Заперечення важливості, суттєвості того, що стверджується, є загальним значенням конструкцій з часткою *не*. Якщо відносні займенники та прислівники мають предметне чи обставинне значення, то у сполуках з часткою *не* заперечується існування кожного, будь-якого об'єкта чи обставини. Якщо відносний займенник позначає якісну чи кількісну ознаку, то заперечується важливість будь-якої якісної чи кількісної ознаки, будь-який ступінь її інтенсивності.

Функціонально-семантичні моделі складносурядних та безсполучникових речень встановлено відповідно до відтворюваних ними подій, пов'язаних зі світом речей і явищ чи з особистісною сферою людини, зображуючи вплив певних обставин на неї.

Окрему групу складних допустово-протиставних речень складають конструкції, що містять інтенсифікатори допустового значення – частки *таки, все-таки (все ж таки), все ж*, стійкі сполучення слів *все одно, в той же час*.

Дослідження семантико-синтаксичної структури дозволяє стверджувати, що речення цього типу семантично неоднорідні передусім тому, що семантика допустово-протиставних конструкцій значно складніша за значеннєву структуру як допустових, так і протиставних конструкцій, а відношення, які формуються у допустово-протиставних конструкціях, є синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. Вони значною мірою споріднені, оскільки допустові відношення виникають на основі протиставлення, однак репрезентують складніший його різновид. Якщо в основі протиставних відношень лежить ідея протиставлення загалом, то в допустових виражено протиставлення явищ, логічно пов'язаних як умова (причина) і наслідок, причому наслідок завжди протилежний очікуваному. Аналізовані конструкції характерні семантичною різнотипністю частин, яка відповідно відображена в їх лексичному наповненні.

Усі складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики – це речення закритої структури, що передбачають обов'язкову їх двочленність. Зміст головного речення можуть розкривати декілька однотипних підрядних частин, чи кілька конструкцій різного порядку, утворюючи широкий семантичний ряд, але не порушуючи двочленності структури. Усталеність структури підрядної частини зумовлена тим, що за різного логічного змісту можна стверджувати про високий ступінь вияву активності (інтенсивності) дії, стану, ознаки.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть набувати додаткового умовно-допустового відтінку залежно від особливостей способової співвіднесеності присудків предикативних частин і від наявності в них атрибутів умовного способу.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики виявляють неоднакове вживання в українській мові. Зокрема серед складнопідрядних досліджуваних одиниць найуживанішими є синтаксичні конструкції з якісним, квантитативним та суб'єктно-об'єктним значенням, менш

поширеними є речення з атрибутивним та локативним значенням, і дуже рідко трапляються синтаксичні одиниці зі значенням темпоральності. Часто вживаними в художніх та публіцистичних текстах є фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики та різноманітні за своїм складом залежно від сполучних засобів і семантики дієслів – компонентів фразеологізованих одиниць. Складносурядні ж речення, між частинами яких існують протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення, виявляють більшу частотність уживання порівняно з безсполучниковими конструкціями цього ж типу.

Проведений аналіз формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики підтвердив доцільність виокремлення зазначеного типу речень, наявність у ньому ідентифікаційних та диференційних ознак та перспективність залучення запропонованих принципів до аналізу інших функціональних типів складних речень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Б. А. О понятии семантической избирательности слов / Б. А. Абрамов // Инвариантные значения и структура предложения. — М. : Наука, 1969. — С. 5—15.
2. Адамец П. К. К вопросу о синтаксической парадигматике / П. К. Адамец // Языкознание в Чехословакии. Сборник статей. 1956-1974 / Под ред. А. Широковой. — М. : Прогресс, 1978. — С. 209—215.
3. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. — М. : Высшая школа, 1963. — 335 с.
4. Адмони В. Г. Развитие структуры предложения в период формирования немецкого национального языка / Владимир Григорьевич Адмони. — Л. : Наука, 1966. — 214 с.
5. Адмони В. Г. Рецензия на книгу Иофик Л. Л. "Сложное предложение в новоанглийском языке" / Л. Л. Иофик // Вопросы языкознания. — 1971. — №1. — С. 138—140.
6. Адмони В. Г. О синтаксической семантике как семантике синтаксических структур / В. Г. Адмони // Изв. АН СССР. — СЛЯ. — Т. 38. — №1. — 1979. — С. 24—35.
7. Актуализация предложения : В 2-х т. / [А. В. Зеленщиков, Ю. П. Третьяков, О. П. Малиновская и др.] ; отв. ред. А. И. Варшавская — Т. 1 : Категории и механизмы. — СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. — 189 с. ; Т. 2 : Синтаксические модели и их варианты. — СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. — 175 с.
8. Андерш Й. Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. — 1983. — № 1. — С. 11—19.
9. Андрамонова Н. А. Семантика и функционирование синтаксических единиц / Наталия Алексеевна Андрамонова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1983. — 150 с.

10. Андрамонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке / Наталия Алексеевна Андрамонова. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. — 175 с.
11. Апресян В. Ю. Уступительность в языке и слова со значением уступки / В. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. — 1999. — № 5. — С. 24—44.
12. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1963. — С. 110—121.
13. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Наука, 1974. — 368 с.
14. Арват Н. Н. О семантике предложения / Н. Н. Арват // Научн. докл. высш. шк : Филологические науки. — 1979. — № 5. — С. 52—61.
15. Арват Н. М. До питання про семантичну типологію речення : На матеріалі східнослов'янських мов / Н. М. Арват // Мовознавство. — 1979. — № 2. — С. 24—31.
16. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. — К. : Наук. думка, 1982. — 130 с.
17. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.
18. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Нина Давыдовна Арутюнова ; [отв. ред. Г. В. Степанов]. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
19. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация / Вера Васильевна Бабайцева. — М. : Просвещение, 1979. — 269 с.
20. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли : [пер. с франц.]. — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
21. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли : [пер. з франц. К. А. Долинина]. — М. : Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.

22. Бархударов Л. С. К проблеме структуры сложного предложения / Л. С. Бархударов, Г. В. Колшанский // Сборник статей по языкознанию : [под общ. ред. А. И. Ефимова]. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. — С. 40—53.
23. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові : Навчальний посібник / Степан Пилипович Бевзенко. — К. : КДПІ, 1987. — 80 с.
24. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова : Синтаксис / [навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. — К. : Вища школа, 2005. — 269 с.
25. Белошапкова В. А. О понятии "формула предложения" на уровне синтаксиса сложного предложения / В. А. Белошапкова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. Доклады советских ученых. — М. : Наука, 1967. — С. 120—132.
26. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке / Вера Арсентьевна Белошапкова. — М. : Просвещение, 1967. — 217 с.
27. Белошапкова В. А. Сложное предложение и словосочетание (к вопросу об изоморфизме в синтаксической системе) / В. А. Белошапкова // Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы. — М. : Наука, 1974. — С. 79—89.
28. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / Вера Арсентьевна Белошапкова. — М. : Высшая школа, 1977. — 248 с.
29. Белошапкова В. А. Деривационная парадигма предложения / В. А. Белошапкова, Т. В. Шмелева // Вестник МГУ. — Сер. 9. — Филология. — 1981. — № 2. — С. 43—51.
30. Береговская Э. М. Экспрессивный синтаксис : [учебное пособие к спецкурсу] / Эда Моисеевна Береговская. — Смоленск : Изд-во СГПИ, 1984. — 92 с.

31. Берков В. Ф. Логика : [учебное пособие для вузов] / В. Ф. Берков, Я. С. Яскевич, В. И. Павлюкевич. — Минск : ТетраСистемс, 1997. — 416 с.
32. Биренбаум Я. Г. К теории сложного предложения (на материале английского языка) / Я. Г. Биренбаум // Вопросы языкознания. — 1982. — № 2. — С. 50—58.
33. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Валентин Васильевич Богданов. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. — 204 с.
34. Богданов В. В. Структурная схема и семантика предложения / В. В. Богданов // Исследования по семантике : Семантические аспекты синтаксиса. — Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1985. — Вып. 11. — С. 18—26.
35. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики : изд. 5-е / Василий Алексеевич Богородицкий. — М.—Л. : Соцэкгиз, 1935. — 353 с.
36. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Надія Іванівна Бойко. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. — 550 с.
37. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : [наукова монографія] / Олександр Іванович Бондар. — Одеса : Астропринт, 1996. — 192 с.
38. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1978. — 175 с.
39. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. — 203 с.
40. Бондарко А. В. Субъектно-предикатно-объектные ситуации / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики : Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. — СПб. : Наука, 1992 — С. 29—71.

- 41.Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / Александр Владимирович Бондарко. — СПб. : Наука, 1996. — 229 с.
- 42.Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики / Александр Владимирович Бондарко. — СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1999. — 260 с.
- 43.Бондарко А. В. Временная локализованность / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. — М. : УРСС, 2003. — С. 210—230.
- 44.Борковский В. И. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Бессоюзные сложные предложения, сопоставляемые со сложноподчиненными / Виктор Иванович Борковский. — М.: Наука, 1972. — 158 с.
- 45.Булыгина Т. В. Грамматические и семантические категории и их связи / Т. В. Булыгина // Аспекты семантических исследований. — М. : Наука, 1980. — С. 320—355.
- 46.Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. — 576 с.
- 47.Бунина М. С. Уступительные предложения с союзом «несмотря на то что» / М. С. Бунина // Ученые записки МГПИ им. В. П. Потемкина. — 1956. — Т. 2. — С. 111—117.
- 48.Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Федор Иванович Буслаев. — [6-е изд.] — М. : Наука, 1959. — 369 с.
- 49.Валгина Н. С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке / [учебное пособие] / Нина Сергеевна Валгина. — М. : Типография № 2 Упр. по печати Мосгорисполкома, 1966. — 85 с.
- 50.Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Нина Сергеевна Валгина. — М. : Наука, 1991. — 438 с.

- 51.Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Галина Васильевна Валимова . — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1967. — 331 с.
- 52.Валимова Г. В. О соотношении семантической и формальной структуры предложения / Г. В. Валимова // Семантическая структура предложения. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1978. — С. 20—29.
- 53.Валимова Г. В. Сложное предложение и сочетание предложений / Г. В. Валимова // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. — Л. : Наука, 1975. — С. 183—190.
- 54.Василенко И. А. Проблема сложного предложения в науке о русском языке / И. А. Василенко // Мысли о современном русском языке. — М. : Просвещение, 1969. — С. 81—92.
- 55.Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелев; ред. Т. В. Булыгина]. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1999. — 780 с.
- 56.Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — 2-ге вид., доп. — К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. — 1728 с.
- 57.Вендлер З. Причинные отношения : [пер. с англ.] / З.Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XVIII. — Логический анализ естественных языков. — М., 1986. — С. 147—183.
- 58.Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. — 400 с.
- 59.Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения: На материале русского языка // В. В. Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. — М. : Наука, 1975. — С. 254—294.
- 60.Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Высшая школа, 1986. — 640 с.

61. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.
62. Вихованець І. Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і простого речення. Синтаксичні категорії і зв'язки. — К. : Наук. думка, 1975. — С. 85—108.
63. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 231 с.
64. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
65. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
66. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. — К. : Універс. вид-во „Пульсари”, 2004. — 398 с.
67. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.
68. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова / Олексій Тимофійович Волох : [підручник для студ.-заочників педін-тів]. — 2-е вид. — К. : Вища школа, 1986. — 199 с.
69. Всеволодова М. В. Теорія функціонально-комунікативного синтаксиса : Фрагмент прикладної (педагогічної) моделі мови / Майя Володимирівна Всеволодова. — М. : Изд-во МГУ, 2000. — 502 с.
70. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [за ред. О. С. Мельничука]. — К. : Наук. думка, 1966. — 595 с.
71. Гаврилова Г. Ф. Об изоморфизме сложноподчиненного предложения и словосочетания / Г. Ф. Гаврилова // Подчинение в полипредикативных конструкциях. — Новосибирск : Наука, 1980. — С. 28—37.

72. Галкина-Федорук Е. М. О нулевых формах в синтаксисе / Е. М. Галкина-Федорук // Русский язык в школе. — 1962. — № 2. — С. 6—13.
73. Галкина-Федорук Е. М. Выражение неопределенности в русском языке неопределенными местоимениями и наречиями / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. — 45 с.
74. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
75. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. — Ч. II. Синтаксис / Александр Николаевич Гвоздев. — М. : Учпедгиз, 1958. — 302 с.
76. Герман К. Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови / Костянтин Федорович Герман. — Чернівці : Вид-во Черн. ун-ту, 1973. — 55 с.
77. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.
78. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Григорівна Городенська. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. — 340 с.
79. Грабе В. Общее значение синтаксической конструкции и трансформации / В. Грабе // Československa rusistika. — Praha : Akademia. — XI. — 1966. — № 2. — S. 72—75.
80. Грамматика русского языка : В 2-х т. / Под ред. В. В. Виноградова. — Т. 2. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — Ч. 1. — 703 с. ; Ч. 2. — 444 с.
81. Грамматика русского языка : В 2-х т. — М. : Изд-во АН СССР, 1960. — Т. 1. — 561 с. ; Т. 2. — 676 с.
82. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. — М. : Наука, 1970. — 767 с.
83. Грищенко А. П. Складносурядні речення в сучасній українській літературній мові / Арнольд Панасович Грищенко. — К. : Наук. думка, 1969. — 155 с.

84. Грищенко А. П. Форма в синтаксисі / А. П. Грищенко // Зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Серія філологічна. — Полтава : Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2001. — Вип. 4 (18). — С. 3—16.
85. Грищенко А. П. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / А. П. Грищенко, М. І. Степаненко. — К. : Укр. мовно-інформаційний фонд. 1997 : Рецензія // Вісник Полтавського педінституту ім. В. Г. Короленка : Зб. наук. праць. Серія "Філологічні науки". — Полтава : Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, 1998. — С. 226—227.
86. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Ніна Василівна Гуйванюк. — К., 1993. — 444 с.
87. Гулыга Е. В. Место сложноподчиненного предложения в системе синтаксиса / Е. В. Гулыга // Филологические науки. — 1961. — № 3. — С. 16—25.
88. Гурко М. З. Интенсивность как лингвистическая категория // Наука і сучасність: Зб. наук. праць. НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія "Педагогіка. Філологія". — К. : Логос, 2001. — Вип. 27. — С. 189—195.
89. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. З. Гурко. — Запоріжжя, 2006. — 23 с.
90. Данеш Ф. К семантике основных синтаксических формаций / Ф. Данеш, З. Гаузенблас // Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы / [ред. кол. : Н. Ю. Шведова (отв. ред и др.)] — М. : Наука, 1974. — С. 90—97.
91. Докучаева Р. М. Относительно-обобщительные сложноподчиненные предложения в современном русском литературном языке: автореф. дисс.

- на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. М. Докучаева. — М, 1973. — 24 с.
92. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / Сергій Іванович Дорошенко. — Харків : Вища школа, 1980. — 152 с.
93. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : Просте речення, еквіваленти речення / Петро Семенович Дудик. — К. : Наук. думка, 1973. — 284 с.
94. Дудников А. В. Вопросы синтаксиса сложного предложения в трудах представителей логического направления в русской грамматике (Из истории научной разработки синтаксиса сложного предложения) / А. В. Дудников // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та, 1963. — Т. 138. — Труды кафедры русского языка. — Вып. 8. — С. 153—224.
95. Есперсен О. Философия грамматики : [пер. с англ.] / Отто Есперсен — М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. — 404 с.
96. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. — К. : Наук. думка, 1982. — 210 с.
97. Жданов Н. А. Придаточные успутительные предложения / Н. А. Жданов // Русский язык в школе. — 1952. — № 6. — С. 27—35.
98. Жилиева Т. Г. О формах взаимодействия вводных слов с составом сложносочиненного предложения / Т. Г. Жилиева // Проблемы грамматической семантики. — Ростов н/Д: Ростовский н/Д ун-т, 1987. — С. 93—97.
99. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : В 2-х ч. / Анатолій Панасович Загнітко — Ч. 1. — К. : ІЗМН, 1996. — 202 с. ; Ч. 2. — К., 1996. — 240 с.
100. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с.

101. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. — Горлівка : ГДППМ, 2004. — Ч. 2. — 254 с.
102. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 378 с.
103. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / Владимир Андреевич Звегинцев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. — 307 с.
104. Золотова Г. А. Синтаксические основания коммуникативной лингвистики / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. — 1988. — № 4. — С. 52—58.
105. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. — М. : Наука, 2005. — 351 с.
106. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. — М. : КомКнига, 2007. — 366 с.
107. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Под ред. Г. А. Золотовой / Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. — М. : Ин - т рус. языка им. В. В. Виноградова, Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1998, 2004. — 537 с.
108. Изаренков Д. И. Бессоюзные сложные предложения : система языка и обучение иностранцев русской речи / Дмитрий Иванович Изаренков. — М. : Русский язык, 1990. — 164 с.
109. Ильенко С. Г. Бессоюзные предложения в русском языке. Лекции по курсу "Современный русский литературный язык" / Сакмара Георгиевна Ильенко. — Л. : Изд-во ЛГПИ, 1961. — 28 с.
110. Ильенко С. Г. Семантические особенности предложения и их взаимодействие с его формальной устроенностью / С. Г. Ильенко // Семантика и формы языковых явлений. — Л. : ЛГПИ, 1978. — С. 3—7.
111. Ильенко С. Г. Синтаксические единицы в тексте : [учеб. пособие к спецкурсу] / Сакмара Георгиевна Ильенко. — Л. : ЛГПИ, 1989. — 82 с.

112. Иофик Л. Л. Сложное предложение в новоанглийском языке / Любовь Лазаревна Иофик. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — 214 с.
113. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібник] / Марія Устимівна Каранська. — К. : Либідь, 1995. — 312 с.
114. Карцевский С. О. Бессоюзие и подчинение в русском языке / С. О. Карцевский // Вопросы языкознания. — 1961. — № 2. — С. 125—131.
115. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. — Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. — 216 с.
116. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення : [посібник для вчителів] / Анатолій Гурович Кващук. — К. : Рад. школа, 1986. — 108 с.
117. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Анатолій Гурович Кващук. — Станіслав, 1959. — 268 с.
118. Кибрик А. Е. Проблемы синтаксических отношений в универсальной грамматике / А. Е. Кибрик // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XI. — М. : Прогресс, 1982. — С. 5—36.
119. Кнабе Г. С. Еще раз о путях развития сложного предложения / Г. С. Кнабе // Вопросы языкознания. — 1955. — № 1. — С. 108—116.
120. Ковалева Л. М. Смысловый тип, модель, конструкция (О семантике синтаксических моделей) / Л. М. Ковалева // Системный анализ значимых единиц русского языка. Смысловые типы предложений : Сб. науч. тр. — Ч. I. — Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1994. — С. 55—62.
121. Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. О. Ковальова. — Дніпропетровськ, 2005. — 18 с.

122. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Николай Иванович Кондаков : [отв. ред. Д. П. Горский]. — изд. 2-е. — М. : Наука, 1975. — 720 с.
123. Кононенко В. І. Семантичні зв'язки в синтаксисі / В. І. Кононенко // Мовознавство. — 1971. — № 1. — С. 13—23.
124. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Кринська. — Харків, 2001. — 183 с.
125. Кручинина И. Н. Некоторые тенденции развития современной теории сложного предложения / И. Н. Кручинина // Вопросы языкознания. — 1973. — № 2. — С. 111—119.
126. Кручинина И. Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке / Ирина Николаевна Кручинина. — М. : Наука, 1988. — 209 с.
127. Крючков С. Е. Современный русский язык : Синтаксис сложного предложения / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. — М. : Просвещение, 1977. — 192 с.
128. Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка / Ольга Алексеевна Крылова. — М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1992. — 171 с.
129. Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения / Милослав Кубик. — Praha : Universita Karlova, 1967. — 229 s.
130. Кулагин А. Ф. Об отношении бессоюзных сложных предложений к категориям сочинения и подчинения / А. Ф. Кулагин // Филологические науки. — 1974. — № 6. — С. 82—88.
131. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / Б. М. Кулик. — К. : Рад. школа, 1965. — Ч. 2. — 283 с.
132. Курило О. Уваги до сучасної української мови / Олена Курило. — К. : Вид-во С. Павличко ОСНОВИ, 2004. — 303 с.

133. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського : В 2 т. — К. : Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 407 с.
134. Кухаревич Н. Е. Сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Н. Е. Кухаревич. — М, 1955. — 15 с.
135. Кучеренко І. К. Граматичні значення і граматичні категорії в українській мові / Ілля Корнійович Кучеренко. — К. : Вид-во Київського ун-ту, 1959. — 58 с.
136. Левицкий Ю. А. Семантика русских сочинительных союзов / Ю. А. Левицкий // Проблемы структурной лингвистики 1978. — М. : Наука, 1981. — 290 с.
137. Левицкий Ю. А. О маркерах и коннекторах / Ю.А.Левицкий // Семантика служебных слов. — Пермь, 1982. — С. 113—122.
138. Левицкий Ю. А. Сложносочиненное предложение / Юрий Анатольевич Левицкий. — Пермь : Изд-во Том. ун-та Перм. отд-ние, 1991. — 169 с.
139. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса : [уч. пособие по спецкурсу] / Юрий Анатольевич Левицкий. — Пермь : ПГПУ, 2001. — 236 с.
140. Литовкина З. А. Присубстантивные придаточные предложения с оттенком обстоятельственного значения в современном русском литературном языке : дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / З. А. Литовкина. — Харьков. — 1965. — 312 с.
141. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / Михаил Васильевич Ломоносов. Полное собрание сочинений : Труды по филологии 1739-1758 гг. — Т. 7. — М.-Л., 1952. — 995 с.
142. Ломтев Т. П. Природа синтаксических явлений (К вопросу о предмете синтаксиса) / Т. П. Ломтев // Научн. докл. высш. шк. : Филологические науки. — 1961. — № 3. — С. 26—37.

143. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Тимофей Петрович Ломтев. — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. — 198 с.
144. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст : К типологии внутритекстовых отношений / Майя Валентиновна Ляпон. — М. : Наука, 1986. — 201 с.
145. Мачак О. Ю. Синтаксична структура складнопідрядних речень з інтенсивно-допустовою семантикою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ю. Мачак. — К., 2010. — 20 с.
146. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові / Федір Пилипович Медведєв. — Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. — 90 с.
147. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. Г. Межов. — К., 1998. — 19 с.
148. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / Олександр Савович Мельничук. — К. : Наук. думка, 1966. — 324 с.
149. Мірченко М. В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / Микола Васильович Мірченко. — К. : Вид-во ін-ту змісту і методів навчання, 1997. — 100 с.
150. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : Монографія / Микола Васильович Мірченко. — Луцьк : Ред-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. — 389 с.
151. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале нем. яз.) / Ольга Ивановна Москальская : [учеб. пособие]. — М. : Высшая школа, 1974. — 156 с.
152. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам / Арто Мустайоки. — М. : Языки славянской культуры, 2006. — 427 с.
153. Мухин А. М. Структура предложений и их модели / Анатолий Митрофанович Мухин. — Л. : Наука, 1968. — 230 с.

154. Никитина Э. Г. Временные функции глагола в придаточных предложениях (о времени абсолютном и относительном) / Э. Г. Никитина // Филологические науки. — 1966. — № 4. — С. 100—109.
155. Норман Б. Ю. Синтаксис речевой деятельности / Борис Юстинович Норман. — Минск : Вышэйшая школа, 1978. — 151 с.
156. Огієнко І. Складня української мови : Ч. 2. Головні і пояснювальні члени речення / Іван Огієнко. — Жовква : Друкарня ОО. Василян, 1938. — 234 с.
157. Онипенко Н. К. О моно- и полисубъектных версиях причинности / Н. К. Онипенко // Современный русский синтаксис: словосочетание и предложение. — Владимир : ВГПИ, 1986. — С. 79—90.
158. Осипова Л. Е. О грамматической природе придаточных, оформленных сочетаниями кто ни, что ни и подобными / Л.Е.Осипова // Очерки по синтаксису предложения : Межвуз. темат. сб. — Калинин : КГУ, 1977. — С. 46—68.
159. Осипова Л. Е. О значении относительных конструкций с частицей ни / Л. Е. Осипова // Синтаксис сложного предложения : Межвуз. темат. сб. — Калинин : КГУ, 1978. — С. 60—76.
160. Осипова Л. Е. О значении относительных конструкций, оформленных сочетанием как ни / Л. Е. Осипова //Сложное предложение : Межвуз. темат. сб. — Калинин : КГУ, 1979. — С. 79—91.
161. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Елена Викторовна Падучева. — М. : Наука, 1985. — 271 с.
162. Падучева Е. В. Семантические исследования : Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Елена Викторовна Падучева. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. — 464 с.
163. Паршин П. Б. Уступка и антиуступка в деонтическом диалоге (функционирование лексемы хоть) / П. Б. Паршин // Логический анализ

- языка. “Референция и проблемы текстообразования”. — М., 1988. — С. 54—61.
164. Пауль Г. Принципы истории языка : [пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича] / Герман Пауль. — М.: Изд-во иностр. лит., 1960. — 500 с.
165. Переверзев К. А. Высказывание и ситуация : Об онтологическом аспекте философии языка / К. А. Переверзев // Вопросы языкознания. — 1998. — № 5. — С. 24—29.
166. Перетрухин В. Н. Проблемы синтаксиса однородных членов предложения в современном русском языке / Валентин Николаевич Перетрухин. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. — 209 с.
167. Перфильева Н. П. Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. П. Перфильева. — Томск, 1984. — 22 с.
168. Петерсон М. Н. Лекции по современному русскому литературному языку / Михаил Николаевич Петерсон : [пособие для студ. педин-та]. — М. : МГПИ, 1941. — 172 с.
169. Печенкина Т. Г. Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском литературном языке 2-й половины XIX века : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Г. Печенкина. — Л., 1976. — 20 с.
170. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. — Изд. 7-е. — М. : Учпедгиз, 1956. — 511 с.
171. Пешковский А. М. Избранные труды / Александр Матвеевич Пешковский. — М. : Учпедгиз, 1959. — 641 с.

172. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : [навч. посібник] / Марія Яківна Плющ. — К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту імені О. М. Горького, 1978. — 107 с.
173. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / Марія Яківна Плющ. — К. : Вища школа, 1986. — 176 с.
174. Покусаенко В. К. К вопросу о парцеляции сложных бессоюзных предложений / В. К. Покусаенко // Вопросы синтаксиса русского языка. — Ростов-на-Дону, 1973. — С. 141—148.
175. Попов А. В. Грамматическое и стилистическое своеобразие современных русских предложений с количественными подлежащими / А. В. Попов // Синтаксис и стилистика. — М. : Наука, 1976. — С. 292—307.
176. Попова И. А. Сложносочиненное предложение в современном русском языке / И. А. Попова // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М. : Учпедгиз, 1950. — С. 355—396.
177. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М. : Учпедгиз, 1950. — С. 321—337.
178. Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. — 1959. — № 2. — С. 19—27.
179. Потехня А. А. Из записок по русской грамматике. В. 4 т. / Александр Афанасьевич Потехня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 1—2. — 536 с. ; М. : Просвещение, 1968. — Т. 3. — 551 с. ; М. : Просвещение, 1977. — Т. 4. — Вып. 2. — 406 с.
180. Потехня А. А. Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потехня. — М. : Искусство, 1976. — 616 с.
181. Прияткина А. Ф. Русский язык : Синтаксис осложненного предложения : [учебн. пособие для филол. спец. вузов] / Алла Федоровна Прияткина. — М. : Высш. шк., 1990. — 176 с.

182. Прокопчук А. А. Сложноподчиненное предложение как конститuent повествовательных отрезков / А. А. Прокопчук // Синтаксическая семантика и прагматика. — Калинин : Изд-во КГУ, 1982. — С. 119—130.
183. Психологический словарь / [редкол. В. П. Давыдов, А. В. Запорожец, В. П. Зинченко и др.]. — М. : Наука, 1983. — 472 с.
184. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / Игорь Павлович Распопов. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1973. — 440 с.
185. Рогожникова Р. П. Сложное целое и структура сложного предложения / Р. П. Рогожникова // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. — Л. : Наука, 1975. — С. 199—204.
186. Российская грамматика Антона Алексеевича Барсова / Подгот. текста и текстологические коммент. М. П. Толобовой ; Под ред. Б. А. Успенского. — М. : Изд-во МГУ, 1981. — 777 с.
187. Рсалдинов К. Т. Категория интенсивности признака в современном немецком языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / К. Т. Рсалдинов. — М., 1980. — 27 с.
188. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / Алексей Георгиевич Руднев. — М. : Высшая школа, 1968. — 320 с.
189. Русская грамматика : В 2-х т. — Т. 2. — Praha : Academia, 1979. — 1092 с.
190. Русская грамматика : В 2-х т.; [ред.кол. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. — М. : Наука. — Т. 2. Синтаксис. — 1982. — 709 с.
191. Санников В. З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / Владимир Зиновьевич Санников. — М. : Языки славянских культур, 2008. — 624 с.
192. Светлик Я. Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким / Я. Светлик. — Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970. — 240 с.

193. Селиверстова О. Н. Контрастивная синтаксическая семантика : Опыт описания // Ольга Николаевна Селиверстова. Труды по семантике. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 959 с.
194. Семантические модели русских глагольных предложений : Экспериментальный синтаксический словарь ; [проспект]. — Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 1998. — 169 с.
195. Семантические типы предикатов : [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. — М. : Наука, 1982. — 365 с.
196. Сепир Э. Язык : Введение в изучение речи. — М.-Л. : Соцэкгиз, 1934. — 222 с.
197. Сергеева Е. Н. Абсолютивная степень интенсивности качества и ее выражение в английском языке / Е. Н. Сергеева // Проблемы лингвистического анализа. — М. : Наука, 1966. — С. 69—83.
198. Синтаксис сложного предложения (Устойчивые структуры русского языка) / [научн. ред. Н. А. Андрамонова]. — Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1985. — 133 с.
199. Синявський О. Н. Норми української літературної мови / Синявський Олекса Наумович. — Х. : Література і мистецтво, 1931. — 368 с.
200. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка : опыт системного исследования / Александр Петрович Сковородников. — Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1981. — 255 с.
201. Скорлуповская Е. В. Союзные функции некоторых лексических элементов в русском сложном предложении : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Е. В. Скорлуповская. — М., 1966. — 15 с.
202. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови / Іларіон Іларіонович Слинько. — К. : Вища школа, 1973. — 215 с.
203. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.

204. Словарь русского языка в 4 томах. — Т. 2. — М: Гос. изд-во иностранных и нац. словарей, 1958. — 1013 с.
205. Словник української мови : В 11 т. / [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. — К. : Наук. думка, 1970—1980. —
- Т. 1 : А-В. — 1970. — 800 с.
  - Т. 2 : Г-Ж. — 1971. — 550 с.
  - Т. 3 : З. — 1972. — 744 с.
  - Т. 4 : І-М. — 1973. — 840 с.
  - Т. 5 : Н-О. — 1974. — 840 с.
  - Т. 9 : С. — 1978. — 918 с.
  - Т. 10 : Т-Ф. — 1979. — 658 с.
206. Словники України — інтегрована лексикографічна система [Електронний ресурс] / В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин, М. М. Пещак. — К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. — Систем. вимоги : Pentium-200 MMX, 64 Мб ОЗП, 4-х CD-ROM; Windows ME/2000/XP.
207. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою : [фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. — Мюнхен, 1990] / Сергій Смеречинський. — Харків : Рад. школа, 1932. — 283 с.
208. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. — М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1957. — 286 с.
209. Современная философия : словарь и хрестоматия : [Л. В. Жаров и др. ; В. П. Кохановский отв. ред.] — Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. — 511 с.
210. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Наука, 1975. — 312 с.
211. Степанов Ю. С. Индоевропейское предложение / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Наука, 1989. — 248 с.

212. Степанов Ю. С. Язык и метод : К современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1998. — 779 с.
213. Степанян И. О. Теоретические проблемы сложного предложения в современном русском языкознании / И. О. Степанян // Вестник Ереван. ун-та. Общественные науки. — 1969. — № 3. — С. 126—132.
214. Супрун А. Е. Общая характеристика семантики количественности / А. Е. Супрун // Теория функциональной грамматики : Качественность. Количественность / [отв. ред. А. В. Бондарко]. — СПб. : Наука, 1996. — С. 162—170.
215. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
216. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. — М. : Наука, 1981. — 269 с.
217. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса : [пер. с франц.] / Люсьен Теньер. — М. : Прогресс, 1988. — 654 с.
218. Теремова Р. М. Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке / Римма Михайловна Теремова. — Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1986. — 75 с.
219. Тимченко Є. К. Льокатив в українській мові : (3 укр. складні) / Євген Костянтинович Тимченко. — К. : Вид-во Української АН, 1925. — 71 с.
220. Типология итеративных конструкций. — Л.: Наука, 1989. — 311 с.
221. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Ткачук. — К., 2009. — 20 с.
222. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. — М. : Высш. школа, 1990. — 173 с.
223. Убин И. И. Лексические средства выражения категории интенсивности (на материале русского и английского языков) : автореф. дисс. на соиск.

- уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.21 «Структурная, прикладная и математическая лингвистика» / И. И. Убин. — М., 1974. — 34 с.
224. Украинская грамматика / [В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко]. — К. : Наук. думка, 1986. — 360 с.
225. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін]. — 2-ге вид, випр. і доп. — К. : Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
226. Филичева Н. И. История немецкого языка / Нинель Ильинична Филичева. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1959 — 280 с.
227. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1981. — Вып 10. — С. 369—495.
228. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
229. Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (голова редколегії)]. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
230. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды / Филипп Федорович Фортунатов : [АН СССР Отд-ние языка и лит. ; редкол. : М. Н. Петерсон (отв. ред.) и др.]. — М. : Учпедгиз, 1956. —Т. 1 — 450 с., Т. 2 — 471 с.
231. Фразеологічний словник української мови / [укл. В. М. Білоноженко та ін.]. В 2 т. — К. : Наук. думка, 1993. — Т. 1. — 528 с.; Т. 2. — 980 с.
232. Холодов Н. Н. Сложносочиненные предложения в современном русском языке / Николай Николаевич Холодов. — Смоленск : Изд-во СГПУ, 1975. — Ч. 1. — 165 с.
233. Храковский В. С. Универсальные уступительные конструкции / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. — 1999. — № 1. — С. 103—122.
234. Цумарев А. Э. Парцеляция // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник. — М. : Наука, 2003. — 456 с.

235. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови : Монографiя / Віктор Антонович Чабаненко. — Запорiжжя : ЗДУ, 2002. — 351 с.
236. Чайковская Н. Н. Бессоюзное изъяснительное предложение / Надежда Николаевна Чайковская. — Алма-Ата : Наука, 1988. — 188 с.
237. Чейф У. Значение и структура языка : [пер. с англ.] / Уоллес Чейф. — М. : Прогресс, 1975. — 432 с.
238. Чередниченко I. Г. Складнопiдряднi речення в сучаснiй українськiй мовi / Іван Григорович Чередниченко. — Чернiвцi, 1959. — 134 с.
239. Черемисина М. И. Некоторые вопросы теории сложного предложения в языках разных систем / Майя Ивановна Черемисина. — Новосибирск : НГУ, 1979. — 82 с.
240. Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. — Новосибирск : Наука, 1987. — 197 с.
241. Шапиро А. Б. О принципах классификации подчиненных предложений / А. Б. Шапиро // Русский язык в школе. — №2. — 1937. — С. 13—36.
242. Шапиро А. Б. Очерки по синтаксису русских народных говоров : строение предложения / А. Б. Шапиро. — М : Изд-во АН СССР, 1953. — 317 с.
243. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. — 2-е изд. — Л. : Учпедгиз, 1941. — 620 с.
244. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. — 1964. — №6. — С. 77—93.
245. Шведова Н. Ю. О взаимоотношении структурной схемы и ее реализаций / Н. Ю. Шведова // Единицы разных уровней языка и их взаимодействие. — М. : Наука, 1969. — С. 230—232.
246. Шведова Н. Ю. О структурной схеме сложного предложения / Н. Ю. Шведова // Единицы разных уровней языка и их взаимодействие. — М. : Наука, 1969. — С. 319—322.

247. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. И. Шейгал. — М., 1981. — 26 с.
248. Ширяев Е. Н. Дифференциация сочинительных и подчинительных союзов на синтаксической основе / Е. Н. Ширяев // Филологические науки. — 1980. — № 2. — С. 49—54.
249. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Евгений Николаевич Ширяев. — М. : Наука, 1986. — 223 с.
250. Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : Текст лекций курса "Современный русский язык" / Татьяна Викторовна Шмелева. — Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. — 76 с.
251. Шувалова С. А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / Светлана Алексеевна Шувалова. — М. : Узд-во Моск. ун-та, 1990. — 159 с.
252. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / Каленик Федорович Шульжук. — К. : Вища школа, 1986. — 183 с.
253. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. — К. : Академія, 2004. — 408 с.
254. Эстрина Л. С. Выражение уступительных отношений в сложных предложениях с относительным подчинением / Л. С. Эстрина // Вопросы синтаксиса русского языка. — Калуга, 1969. — С. 142—148.
255. Эстрина Л. С. Переход обобщенно-уступительных придаточных предложений во вводные словосочетания и предложения / Л. С. Эстрина Ученые записки Курского пед. ин-та. — Т. 72. — Краткие очерки по русскому языку — Курск, 1970. — С. 78—83.
256. Юдакин А. П. Развитие структуры предложения в связи с развитием структуры мысли / Анатолий Петрович Юдакин. — М. : Высшая школа, 1984. — 284 с.

257. Юрченко В. С. Реальное время и структура языка / Василий Семенович Юрченко. — Саратов : Изд-во Саратов. пед. ин-та, 1994. — 47 с.
258. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка / Виктория Николаевна Ярцева. — М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1961. — 308 с.
259. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / Виктория Николаевна Ярцева. — Л. : ЛГУ, 1940. — 116 с.
260. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ю. Ясакова. — К., 2001. — 20 с.
261. Alston W. *Philosophy of Language* / W. Alston. — N.Y. : Prentice-Hall, 1964. — 113 p.
262. Brondal V. *The problem of hypotaxis* / V. Brondal // *Syntactic theory* [ed. By F. W. Householder]. — Harmondsworth, 1972. — P. 19—32.
263. Daneš F. *Sintaktickij model a sintaksickij vzorec* / F. Daneš // *Československé přednášky pro V mezinárodní sraz slavistů v Sofii*. — Praha, 1963. — S. 144—156.
264. Daneš F. *A Three-Level Approach to Syntax* / F. Daneš // *Travaux de Cercle linguistiques de Prague*. — V. 1. — Praha : Académie Tchecoslovaquie des Sciences, 1964. — P. 225—240.
265. Harris Z. *A grammar of English on mathematical principles*. — New York : Oxford University Press, 1982. — 312 p.
266. Jespersen O. *The Philosophy of Grammar* / Otto Jespersen. — London : George Allen & Unwin., 1924. — 344 p.
267. Lakoff R. *It's, and's and but's about conjunction* // *Studies in linguistics and semantics* / Ed. by Ch. J. Fillmore, D. T. Langendoen. — New York, 1971. — P. 61—78.
268. Vendler Z. *Linguistics in Philosophy* / Z. Vendler. — Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1967. — 203 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Багряний І. Сад Гетсиманський : Роман / Іван Багряний. — К. : Наукова думка, 2005. — 548 с. — (Серія "Бібліотека школяра").
2. Багряний І. Людина біжить над прірвою : Роман / Іван Багряний / Післямова Л. Череватенка. — К. : Український письменник, 1992. — 320 с.
3. Багряний І. Огненне коло : Повість / Іван Багряний. — Київ : Варта, 1992. — 128 с.
4. Багряний І. Тигролови : Роман. — Морітурі : Драматична повість / Іван Багряний. — К. : Наукова думка, 2005. — 368 с.
5. Барка В. Поезія ; Жовтий князь : Повість / Василь Барка ; [уклад. А. Бельдій]. — К. : Наук. думка, 2008. — 304 с. — (Серія "Бібліотека школяра").
6. Близнець В. Землянка : Повість / В. Близнець / Ред. Г. П. Карпенко — К. : Дніпро, 1995. — 165 с.
7. Бордуляк Т. Твори / Тимотей Бордуляк / Упоряд., передм. та приміт. О. Є. Засенка. — К. : Дніпро, 1988. — 373 с.
8. Бровченко В. Найдорожче : Вибр. поезії / В. Бровченко / Передмова М. Стельмаха. — К. : Дніпро, 1981. — 350 с.
9. Васильченко С. Вибрані твори / Степан Васильченко. — К. : Дніпро, 1979. — 164 с.
10. Васильченко С. Талант : Оповідання / Степан Васильченко. — К. : Дніпро, 1982. — 237 с.
11. Вовчок Марко. Оповідання. Казки. Повісті. Роман / Марко Вовчок. — К. : Наук. думка, 1983. — 638 с.
12. Головка А. Твори : в 2 т. / Андрій Головка ; [гол. редкол. І. Дзевєрін]. — К. : Наук. думка, 1986. — . — (Серія "Бібліотека української літератури"). Т.1 : Повість ; оповідання ; п'єса ; романи. — 1986. — 576 с.
13. Головка А. Вибрані твори / Андрій Головка / Упорядк. текстів, передм. та прим. В. М. Явтушенка. — Харків : Веста : Вид-во „Ранок”, 2003. — 256 с.

14. Гончар О. Твори : В 12 т. / Олесь Гончар ; [голов. ред., передм. М. Жулинський ; упоряд. В. Дончик]. — К. : Наук. думка , 2001. — . — (НАН України ; Інститут літератури ім.Т.Г. Шевченка). Т.4 : Людина і зброя ; Циклон ; Коментарі. — 2001. — 624 с. Т.5 : Тронка ; Собор ; Коментарі. — 2001. — 576 с.
15. Гончар О. Вибрані твори : У 4 т. — Т. 2 / Олесь Гончар. — К. : Сакцент Плюс, 2005. — 736 с.
16. Гончар О. Людина і зброя : Роман / Олесь Гончар / Худож.-оформлювач А. С. Ленчик. — Харків : Фоліо, 2007. — 318 с. — (Укр. літ.).
17. Гончар О. Собор : Роман / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1989. — 270 с.
18. Грінченко Б. Поезії. Повісті. Оповідання / Борис Грінченко. — К. : Наук. думка, 2002. — 431 с.
19. Грінченко Б. Твори : У 2-х т. / Борис Грінченко ; [гол. редкол. І. Дзевєрін]. — К. : Наук. думка, 1990-1991. — . — (Серія "Бібліотека української літератури"). — Т. 1. : Поетичні твори ; оповідання ; повісті. — 1990. — 633 с. ; Т.2. : Повісті ; драматичні твори. — 1991. — 608 с.
20. Грінченко Б. Під тихими вербами [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=36&bookid=12>.
21. Грінченко Б. Серед темної ночі [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=36&bookid=16>.
22. Десняк О. Твори : У 2-х т. / Олекса Тесняк. — К. : Дніпро, 1989. — 444 с.
23. Довженко О. Зачарована Десна ; оповідання ; щоденник (1941-1956) / Олександр Довженко. — К. : Дніпро, 2001. — 512 с.
24. Довженко О. Арсенал ; Земля ; Повість полум'яних літ : Кіноповісті / Олександр Довженко / Упоряд. і авт. вступ. статті К. Т. Кутковець. — Львів : Каменяр, 1982. — 1982 с.
25. Драч І. Драматичні поеми / Іван Драч. — К. : Дніпро, 1982. — 284 с.
26. Драч І. Сонце і слово / Іван Драч. — К. : Дніпро, 1978. — 367 с.
27. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 704 с.

28. Загребельний П. Диво : Роман / Павло Загребельний. — Х. : Фоліо, 2005. — 637 с.
29. Загребельний П. Євпраксія : Роман / Павло Загребельний. — Х. : Фоліо, 2004. — 350 с.
30. Загребельний П. Роксолана : Роман / Павло Загребельний. — Х. : Фоліо, 2005. — 685 с.
31. Загребельний П. Диво : Роман / Павло Загребельний / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. — Харків : Фоліо, 2005. — 638 с.
32. Загребельний П. Роксолана : Роман / Павло Загребельний / Худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, В. А. Мурликін. Харків : Фоліо, 2006. — 685 с.
33. Іваничук Р. Мальви ; Орда : Романи / Роман Іваничук. — Донецьк : Сталкер, 2005. — 448 с. — (Серія "Україна крізь віки").
34. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Григорій Квітка-Основ'яненко. — К. : Наукова думка, 1982. — 542 с.
35. Квітка-Основ'яненко Г. Твори : У 8 т. / Григорій Квітка-Основ'яненко — К. : Дніпро, 1968-1970. — Т. 2. — 1969. — 350 с. ; Т. 4. — 1969. — 578 с.
36. Коваль А. Крилате слово / Алла Коваль. — К. : Рад. школа, 1983. — 222 с.
37. Козаченко В. Отчий дім : Роман / Василь Козаченко. — К. : Дніпро, 1979. — 207 с.
38. Козаченко В. Атестат зрілості. Блискавка. Лист з патрона : Повісті / Василь Козаченко. — К. : Дніпро, 1977. — 805 с.
39. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко ; [ред. М. Москаленко]. — К. : Дніпро, 1989. — 559 с.
40. Костенко Л. Неповторність / Ліна Костенко. — К. : Молодь, 1980. — 221 с.
41. Коцюбинський М. Твори : в 3 т. / Михайло Коцюбинський ; [вст. ст. : Н. Жук, М. Грицюта ; прим. В. Яременко]. — К. : Дніпро, 1979. — . — (Бібліотека української класики "Дніпро"). — Т.1 : Оповідання ; повісті

- (1891 – 1900). — 318 с. ; Т.2 : Оповідання (1901 – 1909). — 286 с. ; Т.3 : Повісті ; оповідання (1910 – 1912) ; статті ; листи. — 376 с.
- 42.Малишко А. Поетичні твори ; Літературно-критичні статті / Андрій Малишко. — К. : Наук. думка, 1988. — 736 с.
- 43.Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. — Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. — 186 с.
- 44.Матіос М. Щоденник страченої : Роман / Марія Матіос. — К. : Кальварія, 2006. — 204 с.
- 45.Мирний Панас. Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний ; [гол. ред. кол. М. Сиваченко]. — К. : Наук. думка, 1968. — . — Т.1 : Повісті та оповідання. — 1968. — 559 с. ; Т.2 : Хіба ревуть воли, як ясла повні? — 1969. — 451 с. ; Т.3 : Повія. — 1968. — 531 с.
- 46.Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : Роман з народного життя / Панас Мирний. — Х. : Фоліо, 2005. — 350 с.
- 47.Нечуй-Левицький І. Твори : У 2-х т. / Іван Нечуй-Левицький. — К. : Дніпро, 1977. — Т. 1. — 520 с. ; Т. 2. — 504 с.
- 48.Павличко Д. Вибрані твори : В 2-х т. / Дмитро Павличко. — К. : Дніпро, 1979. — Т. 1. — 517 с. ; Т. 2. — 478 с.
- 49.Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини. — К. : Наук. думка, 1989. — 478 с.
- 50.Савич І. Розвідники весни : Оповідання / Іван Савич. — Донецьк : Донбас, 1987. — 165 с.
51. Самчук У. Волинь : Роман : в 2 т. / Улас Самчук. — К.: Дніпро, 1993. — Т.1 : Куди тече та річка ; Війна і революція. — 1993. — 573 с.
- 52.Самчук У. Волинь [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=90&bookid=5>.
- 53.Самчук У. Марія. Хроніка одного життя / Улас Самчук ; [підгот. тексту та післямова С. Пінчука]. — К. : Український письменник, 2000. — 189 с.
- 54.Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко. — К. : Наук. думка, 2001. — 248 с.

55. Симоненко В. Твори : в 2 т. / Василь Симоненко ; [упоряд. Г. Білоус ; передм. І. Дзюба ; упоряд. О. Лищенко]. — Черкаси : Брама-Україна, 2004. — Т. 1 : Поезії ; проза. — 2004. — 423 с. ; Т.2 : Статті ; рецензії ; нариси ; виступи ; листи ; автографи ; документи. — 2004. — 319 с.
56. Скуратівський В. Берегиня : Худ. оповіді, новели / Василь Скуратівський. — К. : Рад. письменник, 1987. — 276 с.
57. Сосюра В. Твори: У 2 т. / Володимир Сосюра. — К. : Дніпро, 1978. — Т.1. — 365 с.; Т.2. — 219 с.
58. Стельмах М. Гуси-лебеді летять [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=109&bookid=1>.
59. Стельмах М. Твори : В 7 т. / Михайло Стельмах ; [передм. Є. Гуцало]. — К. : Дніпро, 1982-1984. — Т.1. — 1982. — 656 с. ; Т.3. — 1982. — 672 с. ; Т.6. — 1983. — 606 с. ; Т.7. — 1984. — 647 с.
60. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / Василь Олександрович Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1988. — 304 с.
61. Тичина П. Вибрані твори: У 3 т. / Павло Тичина. — К. : Держлітвидав, 1957. — Т.1. — 344 с.; Т.2. — 364 с.; Т.3. — 552 с.
62. Тютюнник Г. Вир : Роман / Григорій Тютюнник. — К. : Дніпро, 1998. — 564 с.
63. Тютюнник Гр. Коріння : оповідання, повість / Григір Тютюнник. — К. : Дніпро, 1978. — 293 с.
64. Тютюнник Гр. Твори / Григір Тютюнник. — К. : Молодь, 1984. — Кн. 1. — 327 с. ; Кн. 2. — 327 с.
65. Українка Леся. Поезія. Драматичні твори / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1999. — 384 с.
66. Франко І. Вибрані твори / Іван Франко ; [гол. ред. кол. І. Денисюк ; упоряди. і передм. Р. Горак ; післям. Т. Пастух]. — К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2006. — 1079 с. — (Серія "Класики української літератури").
67. Шиян А. Гроза : Роман / А. Шиян. — К. : Радянський письменник, 1973. — 427 с.

68. Яновський Ю. Оповідання ; романи ; п'єси / Юрій Яновський ; [упорядн. і прим. М. Острик]. — К. : Наук. думка, 1984. — 578 с. — (Серія "Бібліотека української літератури").
69. Яновський Ю. Майстер корабля [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=129&bookid=1>.

Список періодичних видань

1. Вечірній Київ (щоденна газета киян), м. Київ.
2. Голос України (газета Верховної Ради України), м. Київ.
3. День (щоденна Всеукраїнська газета), м. Київ.
4. Київські відомості (загальнонаціональна газета), м. Київ.
5. Літературна Україна (тижневик, газета письменників України), м. Київ.
6. Молодь України (тижневик, загальнополітична газета), м. Київ.
7. Освіта України (газета видавництва «Педагогічна преса»), м. Київ.
8. Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета), м. Київ.
9. Урядовий кур'єр (газета центральних органів виконавчої влади України), м. Київ.
10. Хрещатик (київська муніципальна газета), м. Київ.